

DIE IDEOFOON IN TSWANA

WILLEM ABRAHAM PRINSLOO RAS
Hons. B.A., B. Prim. Ed.

Verhandeling goedgekeur ter nakoming
van die vereistes vir die graad

Magister Artium

in die
DEPARTEMENT AFRIKATALE

in die
FAKULTEIT LETTERE EN WYSBEGEERDE

van die
POTCHEFSTROOMSE UNIVERSITEIT vir CHRISTELIKE HOËR
ONDERWYS

STUDIELEIER: Dr. G.J.G. Vermeulen

POTCHEFSTROOM
1991

Hierdie studie word opgedra aan my vrou.
Riana en Prinsloo.

VOORWOORD

Aan God al die Eer. My krag en motivering word miedelik deur Hom geskenk.

Opregte dank word graag betuig aan :

- Dr. G.J.G. Vermeulen, my studieleier, vir u baie sinvolle leiding in hierdie studie, insiggewende deelname, geduld en motivering.
- Prof. S.A. Swanepoel en personeel van die Afrikatale Departement van die PU vir CHO vir hulp en ondersteuning.
- Mnre. J. Pitso; T.S. Kgaje en P. Diphoko en 'n menigte Tswanataalsprekers. Sonder u kon die studie nie suksesvol verloop nie.
- Stephanie Labuschagne, Nico Nortjé, Mauritz en Hannelie Scherman, Rina Snyman en Helene Uys wat die tikwerk onder groot druk moes afhandel.
- Mn. H.W. Lessing vir die versorging van die opsomming.
- Geldelike bystand gelewer deur die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing vir hierdie navorsing word hiermee erken. Menings in hierdie publikasie uitgespreek of gevolgtrekkings waartoe geraak is, is dié van die outeur en moet nie aan die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing toegeskryf word nie.

ABSTRACT

THE IDEOPHONE IN TSWANA

The aim of this study was firstly to summarise what research has already been done on the ideophone in literature, especially in Tswana literature. Secondly, an important aim was to establish what the morphological, syntactic, semantic and phonological properties are of the ideophone in Tswana.

Divergent viewpoints have been expressed with regard to the nature of the ideophone in literature, because the phenomenon has been considered on the grounds of various linguistic approaches.

In order to highlight this, one chapter has been devoted to this diversity of approach and point of view, and a suitable model, namely that of a structural linguistic study, was decided on. The qualities of the ideophone in Tswana were scrutinized within the framework of this model.

Certain morphological properties were deduced on the basis of the paradigmatic and syntagmatic analyses. Ideophones reveal a number of morphemes which occur in a suffixed position, namely the ideophonicating, reduplicating and intensifying morphemes. The majority of ideophones seem to be formed from their related verb stems. Non-derivative ideophones show that they have not been derived from any related word form. Most derived ideophones, viz. deveritative ideophones, can be traced back to their verb stems, while a smaller number of de-adjective ideophones, are also formed from related ideophones.

Morphologically, it has been established that the ideophone functions as an ideophonically descriptive term in the verb group containing re as the verb.

Syntactically, ideophones have a dual word class status as a result of their valent qualities. Therefore, they may have a predicative or descriptive nature. Because of this duality, they may exhibit descriptive (adverbial) qualities in the context of verb and auxiliary verb groups, as well as predicative properties if they are used by themselves as a complete sentence or without the suggested verb -re. Predicative ideophones may be transitive or intransitive, and can incorporate both a subject and an object morpheme.

Semantically, ideophones have an explicating and an intensifying function. Synonyms, antonyms, homonyms, identical pairs of ideophones, metaphors, polysemy and figurative language were frequently found in the corpus of ideophones. Paradigmatically, the ideophonic morpheme imparts a semantic value of intensity to ideophones, while a doubling morpheme creates the semantic aspect of motion, intensity and suddenness. Syntagmatically it was determined that if the verb re does not appear in a sentence, the ideophone acquires a greater semantic prominence.

Ideophones are characterized phonologically by the doubling of both consonants and vowels. Phonologically, too, ideophones have an exaggerated variation of tone, i.e. both an abnormally high or low tone, with a falling and rising intonation. The tone of the ideophone is not affected by its position in the sentence, but does differ from one speaker to the next.

The general conclusion drawn from this study is that the ideophone in Tswana has a dual word class status, because it displays both adverbial and verbal qualities.

OPSOMMING

DIE IDEOFOON IN TSWANA

Die doel van hierdie ondersoek was eerstens om saam te vat wat reeds nagevors is ten opsigte van die ideofoon in die literatuur en veral in die Tswana literatuur en tweedens was die primêre doel om vas te stel wat die morfologiese, sintaktiese, semantiese en fonologiese kenmerke van die ideofoon in Tswana is.

Uiteenlopende standpunte is in studies oor die kenmerke van die ideofoon in die literatuur gehuldig, omdat daar van verskillende taalwetenskaplike benaderingswyses gebruik gemaak is. Om dit aan te toon is een hoofstuk afgestaan aan hierdie benaderingswyses en standpunte en 'n geskikte model, naamlik die strukturele taalkundige benadering was gekies. Binne die raamwerk van hierdie model is die kenmerke van die ideofoon in Tswana bestudeer.

Kragtens die paradigmatische en sintagmatiese analise is sekere morfologiese kenmerke afgelei. Ideofone openbaar 'n aantal morfeme wat in 'n suffigale posisie voorkom, naamlik die ideofoniserings-, verdubbelings- en intensiveringsmorfeme. Die meerderheid ideofone blyk afgelei te wees van hul verwante werkwoordbasisse. Nie-afgeleide ideofone toon dat hul van geen verwante woordvorm afgelei is nie. Die meerderheid afgeleide ideofone naamlik deverbatiewe ideofone, word afgelei van hul verwante werkwoordbasisse en 'n kleiner hoeveelheid deadjektiewe ideofone word afgelei van verwante adjektiefwortels. 'n Aantal ideofone word ook afgelei van verwante ideofone. Morfologies is gevind dat die ideofoon as 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling optree in die werkwoordgroep met xe as die werkwoord.

Sintakties blyk ideofone 'n dubbelewoordklasstatus te hê as gevolg van hul valensionele kenmerke. Derhalwe kan dit predikatief of deskriptief van aard wees. Vanweë hulle dubbelslagtige aard vertoon ideofone deskriptiewe (adverbiale) kenmerke in konteks met werkwoordgroepe en hulpwerkwoordgroepe. Ideofone het ook predikatiewe kenmerke indien dit alleen as volledige sin of sonder die gesuggureerde werkwoord -re optree. Ideofone as predikatiewe kan transitief of intransitief wees en dit kan 'n onderwerpsmorfeem en voorwerpsmorfeem inkorporeer.

Semanties het ideofone 'n eksplisiteringsfunksie en intensiveringsfunksie. Sinonieme, antonieme, homonieme, identiese ideofoonpare, metafore, polisemie en beeldspraak was dikwels in die korpus ideofone aangetref. Paradigmaties verleen die ideofoniseringsmorfeem 'n semantiese waarde van itensiteit aan ideofone, terwyl die verdubbelingsmorfeem die semantiese aspek van beweging, itensiteit en skielikheid te weeg bring. Sintagmaties is bevind dat indien die werkwoord re in 'n sin ontbreek kry die ideofoon groter semantiese prominensie.

Fonologies word ideofone gekarakteriseer deur die aanwesigheid van konsonant- en vokaalverdubbeling. Fonologies het ideofone 'n oordrewe toonvariasie, met ander woorde 'n abnormale hoë of abnormale laagtoon met dalende en stygende variasies. Die toon van die ideofoon word nie geaffekteer deur sy posisie in die sin nie, maar dit verskil tog by verskillende sprekers.

Die algemene konklusie van hierdie ondersoek is dat die ideofoon in Tswana 'n dubbelewoordklasstatus het, omdat dit sowel adverbiale as werkwoorddelike kenmerke vertoon.

I N H O U D S O P G A W E

HOOFSTUK 1

1. UITEENSETTING VAN DIE ONDERSOEK

1.1 INLEIDING	1
1.2 PROBLEEMSTELLING	2
1.3 DOELSTELLING	4
1.4 WERKWYSE	4
1.4.1 Algemene Bronnestudie	4
1.4.2 Versameling van Ideofone	5
1.4.3 Die morfologiese kenmerke van die ideofoon	6
1.4.4 Die sintaktiese kenmerke van die ideofoon in Tswana	6
1.4.5 Die semantiese kenmerke van die ideofoon in Tswana	7
1.4.6 Die fonologiese kenmerke van die ideofoon in Tswana	8

HOOFSTUK 2

2. DIE IDEOFOON IN DIE LITERATUUR

2.1 BENADERINGSWYSSES	9
2.1.1 Die generatiewe benadering	9
2.1.2 Die strukturele benadering	10
2.2 DIE ALGEMENE LITERATUUR	11
2.2.1 Europese literatuur	11
2.3 IDEOFONE IN DIE AFRIKATALELITERATUUR	13
2.3.1 Ideofone in die algemeen	13
2.3.2 Ideofone in die Noordelike-Afrikatale ...	17
2.3.2.1 Gbeya	17

2.3.2.2	Yoruba	19
2.3.3	Ideofone in die Suidelike-Afrikatale	21
2.3.3.1	Ngunitale	21
2.3.3.1.1	Zulu	21
2.3.3.1.2	Xhosa	25
2.3.3.2	Tsonga	27
2.3.3.3	Sothotale	31
2.3.3.3.1	Suid-Sotho	31
2.3.3.3.2	Tswana	42
2.4	SAMEVATTING	45

HOOFSTUK 3

3. DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN
TSWANA

3.1	DIE MORFOLOGIE AS DISSIPLINE	50
3.1.1	Paradigmatiese vlak	50
3.1.2	Sintagmatiese vlak	51
3.1.3	Woordmorphologie	51
3.1.4	Woordgroepmorphologie	51
3.1.5	Sinsmorphologie	52
3.2	DOELSTELLING	52
3.2.1	Die morfologiese kenmerke van die ideo=foon	52
3.2.2	Die morfologiese kenmerke van ideofone in die werkwoordgroep	52
3.2.3	Die morfologiese kenmerke van die ideo=foon in die sin	53
3.3	DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEO=FOON	53
3.3.1	Paradigmatiese eienskappe	53
3.3.1.1	Soorte morfologiese onderdele binne die ideofoon	54
3.3.1.2	Ander kenmerke van die slotgedeeltes van ideofone	64

3.3.1.3	Die morfologiese struktuur van ideo=	
	fone	64
3.3.2	Sintagmatiese eienskappe	66
3.3.2.1	Die verhouding tussen ideofone onder=	
	ling en ideofone en verwante woorde uit	
	ander woordklasse	67
3.3.2.1.1	Die verhouding tussen ideofoon en ideo=	
	foon	69
3.3.2.1.2	Die verhouding tussen ideofoon en werk=	
	woorde	71
3.3.2.1.3	Die verhouding tussen ideofoon en naam=	
	woord	79
3.3.2.1.4	Die verwantskap tussen ideofone en ad=	
	jektief	83
3.4	DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE WERK=	
	WOORDGROEP MET 'N IDEOFONIESE DESKRIP=	
	TIEWE BEPALING	85
3.4.1	Die struktuur van die werkwoordgroep	
	met 'n ideofoniese deskriptiewe bepa=	
	ling	85
3.4.2	Die volgorde van morfeme in die werk=	
	woordgroep met 'n ideofoniese deskrip=	
	tiewe bepaling	86
3.4.3	Die infinitiewe vorm van die werkwoord	
	in die werkwoordgroep	87
3.4.4	Die morfologiese struktuur van die werk=	
	woord in die werkwoordgroep in die ver=	
	skillende modi	87
3.4.4.1	Die werkwoordgroep of hulpwerkwoordgroep	
	in die onafhanklike en afhanklike modi .	88
3.4.4.1.1	Indikatiefmodus	88
3.4.4.1.2	Imperatiewe modus	89
3.4.4.1.3	Habituële modus	89

3.4.4.1.4	Subjunktiewe modus	90
3.4.4.1.5	Partisipiale modus	90
3.4.5	Relatief modus	91
3.5	DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE WERK=WOORD <u>-RE</u> IN DIE SINSTUK	91
3.5.1	Gewone struktuur	91
3.5.2	Die werkwoordgroep gevvolg deur die infinitiewe konstruksie	91
3.5.3	Die werkwoord <u>-re</u> kan geskei word van die ideofoon deur woorde / woorde= groepe wat beide 'n bywoordelike of naamwoordelike funksie het	92
3.6	DIE IDEOFOON SONDER 'N WERKWOORD <u>-RE</u>	93
3.7	SAMEVATTING	93

HOOFSTUK 4

4. DIE SINTAKTIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN TSWANA

4.1	INLEIDING	96
4.2	DIE MORFEEMSINTAKSIS VAN IDEOFONE	96
4.2.1	Die verskillende ideofoniese strukture ..	96
4.2.2	Sintaktiese prosesse in die basiese onderdele van die ideofoon	98
4.2.2.1	Affigering as sintaktiese proses	98
4.2.2.2	Verdubbeling as sintaktiese proses	99
4.2.2.3	Reduksie en vervanging as 'n sintaktiese proses	101
4.2.3	Die sintaktiese struktuur van die ideo= foon in Tswana	102

4.2.3.1	Kombinasiemoontlikhede van die morfeme van ideofone	102
4.2.4	Die semanties-kombinatoriese verband	103
4.2.5	Die hiërargiese bou van die ideofone in Tswana	103
4.3	DIE SINTAKTIESE KENMERKE VAN DIE IDEO=FOON IN WOORDGROEPE	105
4.3.1	Die woordgroepe waarin die ideofoon op= tree as 'n sintaktiese eenheid	105
4.3.2	Ideofoon : predikatief of deskriptief (adverbiaal) van aard in woordgroepe	106
4.3.2.1	Deskriktiewe aard en funksies van ideofone	108
4.3.2.2	Predikatiewe aard en funksies van ideofone	109
4.3.3	Die verskillende woordgroepe waarin ideofone funksioneer	110
4.3.3.1	Werkwoordgroepe waarin ideofone funk= sioneer	111
4.3.3.1.1	Werkwoordgroep : <u>-re</u> + <u>id</u>	111
4.3.3.2	Hulpwerkwoordgroep waarin ideofone funk= sioneer	117
4.3.3.3	Kopulatiewe werkwoordgroep waarin ideo= fone funksioneer	118
4.3.3.4	Ander woordgroepe waarin ideofone funk= sioneer	119
4.3.4	Die ideofoniese deskriktiewe bepaling in kombinasie met ander deskriktiewe bepa= lings	120
4.3.5	Sintaktiese prosesse in die onderdele van die woordgroepe waarin ideofone funksioneer	121
4.3.5.1	Affigering as 'n sintaktiese proses	121
4.3.5.2	Verdubbeling as 'n sintaktiese proses ...	121
4.3.5.3	Reduksie/elisie en vervanging as 'n sintaktiese proses	122

4.4	DIE SINTAKTIESE KENMERKE VAN DIE IDEO=FOON IN DIE SIN	123
4.4.1	Ideofone in verskillende sinsoorte	123
4.4.1.1	Werkwoordsin	123
4.4.1.2	Hulpwerkwoordsin	124
4.4.1.3	Kopulatiefsin	125
4.4.2	Valensies van die ideofoon in sinne	125
4.4.2.1	Die ideofoon as predikaat	126
4.4.2.2	Die ideofoon as deskriptief	127
4.4.3	Woordvolgorde	129
4.4.4	Ideofone en transitiwiteit	131
4.4.4.1	Intransitief	132
4.4.4.2	Transitief	132
4.5	SAMEVATTING	132

HOOFSTUK 5

5. DIE SEMANTIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN TSWANA

5.1	INLEIDING	136
5.1.1	Die paradigmatische semantiek van die onderdele	136
5.1.1.1	Die paradigmatische morfeemsemantiek	136
5.1.1.2	Die paradigmatische woordsemantiek	137
5.1.1.3	Die paradigmatische sinsemantiek	137
5.1.2	Die sintagmatiese semantiek van onderdele	137
5.1.2.1	Die sintagmatiese semantiek van die morfeem	137
5.1.2.2	Die sintagmatiese semantiek van die woord en woordgroep	138
5.1.2.3	Die sintagmatiese semantiek van sinstukke	138
5.2	SEMANTIESE ASPEKTE VAN IDEOFONE	139

5.2.1	Die paradigmatische semantiese verskyn= sels in die ideofoon (Paradigmatische woord- en woordgroepsemantiek)	139
5.2.1.1	Inleiding	139
5.2.1.2	Sinonieme	140
5.2.1.3	Identiese ideofone	144
5.2.1.4	Antonieme	148
5.2.1.5	Metaforie	150
5.2.1.6	Polisemie	150
5.2.1.7	Beeldspraak	151
5.2.1.8	Homonimie	152
5.2.2	Die paradigmatische sinsemantiek	153
5.2.2.1	Stelsin	153
5.2.2.2	Vraagsin	153
5.2.2.3	Bevelsin	154
5.2.2.4	Aanspreeksin	154
5.2.2.5	Uitroepsin	155
5.2.3	Die sintagmatiese semantiese verskyn= sels in ideofone	155
5.2.3.1	Die sintagmatiese semantiek van morfeme binne ideofone (morfeemsemantiek)	155
5.2.3.2	Die sintagmatiese semantiese kenmerke van die ideofoon in die werkwoordgroep, met 'n ideofoniese deskriptiewe bepa= ling (woordgroepsemantiek)	157
5.2.3.3	Die sintagmatiese semantiek van sin= stukke met ideofone (sinsemantiek)	162
5.2.3.3.1	Semantiese fokusverskille	162
5.2.3.3.2	Die teenwoordigheid van die werkwoord <u>-re</u>	162
5.2.3.3.3	Die aanwesigheid van 'n ooreenstemmende werkwoord	163
5.3	SEMANTIESE KLASSIFIKASIE	163
5.4	SAMEVATTING	164

HOOFSTUK 6

6. DIE FONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN
TSWANA

6.1	INLEIDING	165
6.2	FONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON (WOORDFONOLOGIE)	166
6.2.1	Segmentele kenmerke	166
6.2.1.1	Paradigmatiese kenmerke	167
	Foneme van ideofone	167
6.2.1.2	Sintagmatiese kenmerke	173
6.2.1.2.1	Sillabestrukture	174
6.2.1.2.2	Eiesoortige sintagmaties-fonologiese eienskappe van ideofone	182
6.2.2	Suprasegmentele kenmerke (Fonologiese kenmerke)	184
6.2.2.1	Toon	184
6.2.2.1.1	Paradigmatiese tonologiese kenmerke	185
6.2.2.1.2	Sintagmatiese tonologiese kenmerke	186
6.3	FONOLOGIESE/TONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN WOORDGROEPE (WOORDGROEP= FONOLOGIE)	186
6.3.1	Paradigmatiese en sintagmatiese ken= merke	186
6.3.1.1	Identifikasie van woordgroepfoneme en toonyvlakke	186
6.3.1.2	Pouses	188
6.3.1.3	Lengte	188
6.4	FONOLOGIESE/TONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN SINNE (SINSFONOLOGIE) ...	188
6.5	SAMEVATTING	189

ix.

HOOFSTUK 7

7. SLOTHOOFSTUK

BYLAAG

BIBLIOGRAFIE

AFKORTINGS

ges.	- gesegde
hwgr.	- hulpwerkwoordgroep
hww.	- hulpwerkwoord
id.	- ideofoon
id. desk. bep.	- ideofoniese deskriptiewe bepaling
inl. lid	- inleidende lid
kompl.	- komplement
kop. ww.	- kopulatiewe werkwoord
kop. wwgr.	- kopulatiewe werkwoordgroep
kwal. bw.	- kwalifikatiewe betrekingswoord
nw.	- naamwoord
ow.	- onderwerp
vw.	- voorwerp
ww.	- werkwoord
wwgr.	- werkwoordgroep

HOOFSTUK 1: UITEENSETTING VAN DIE ONDERSOEK

1.1. INLEIDING

Ideofone kom, sover nagevors kon word, in die meeste tale voor. Dit word reeds in die vroegste studies van die onderskeie Afrikatale opgemerk, alhoewel die bestudering van ideofone in alle Afrikatale nog nie volledig onderneem is nie.

Die ideofoon is 'n statisties-universele verskynsel in die Afrikatale. Een van die fundamentele karaktertrekke van die Afrikatale is die onderskeiding van ideofone as 'n woordklas in hierdie taalsisteme. Marivate (1982:2) beweer dat elke taal een of ander "ideofoon" bevat en die enigste verskil kan die mate van gebruik en die werkwyse van die verskynsel wees. Volgens Smithers (1954:73) se navorsing oor die ideofone in Engels blyk dié bewering geregverdig te wees.

In die Afrikatale is tot dusver, sover vasgestel kon word, die volgende eie verteenwoordigende studies oor hierdie onderwerp gedoen, naamlik dié van Guma (1951) oor 'n vergelykende studie van die ideofoon in Sotho, dié van Fivaz (1963) en Von Staden (1974) oor die ideofoon in Zulu, dié van Neethling (1972) oor die ideofoon in Xhosa, dié van Kock (1981) oor die ideofoon in Suid-Sotho en dié van Marivate (1982) oor die ideofoon in Tsonga.

Behalwe die bydraes in grammatikaboeke en die vergelykende studie van Guma (1951) oor die ideofoon in Sotho waarin leemtes bestaan ten opsigte van 'n omvattende beskrywing van die ideofone in die drie Sohotale, kan daar nie veel oor die ideofoon in Tswana opgespoor word nie.

1.2. PROBLEEMSTELLING

'n Voorstudie het getoon dat die veld braak lê ten opsigte van die studie van die ideofoon in Tswana. Newman (1968:108) vra die volgende twee vrae: "What are the ideophones?" en "How do ideophones function?" en dan sê hy hierdie vraag "...must be answered for each language..."

Samarin (1971:133) stel die probleem meer omvattend as hy konstateer:

"If Bantu languages have a class of words that deserves a name, this class must surely be identified on formal grounds...these words must stand apart because of some phonological, morphological, or syntactic feature (or set of features). I believe that Bantu ideophones can indeed be so characterized..."

Die kern van die probleem, waarmee Afrikataalkundiges oor die jare heen geworstel het, word met Samarin se stelling saamgevat.

Uit bogenoemde aanhalings is dit duidelik dat dit nie sonder meer duidelik is watter woordklasstatus, met ander woorde, watter kenmerke aan die ideofoon in die taalsisteem toegeken moet word nie.

Kock (1981:1) het bevind dat die voorkoms van hierdie woordklas die belangstelling van eers die sendelinge en daarna navorsers in die Afrikatale geprikkel het. Bydraes of insetsels in verband met hierdie onderwerp is gelewer in proefskrifte, verhandelings, tydskrifartikels, referate, grammatikaboeke, voordragte en honneurs-artikels.

Marivate (1982:1) bevind dat die term "ideofoon" algemeen aanvaarbaar is in die taalkundige milieu, aangesien dit nie slegs tot die Afrikatale beperk is nie, maar ook deur Smithers (1954:1) gebruik is. Maduka (1988:93) het in 1988 aantekeninge oor die ideofoon in Nembe gepubliseer. Fordyce (1988:350) bespreek die rol van die ideofoon in Yoruba en Koreaans asook die aanwending van formalisme ten opsigte van voorbeeldgevalle van ideofone in Engels, Koreaans, Yoruba en Zulu. Labrune (1987) maak ook gebruik van die term "ideofoon." In 1989 verskyn die artikel van Awoyale (1989:15) aangaande die ideofoon.

Dit blyk dus dat die ideofoon gedurig onder die soeklig kom en daar nog Afrikatale is wat hulle leen tot verdere navorsing in verband met hierdie taalverskynsel.

1.3. DOELSTELLING

Die primêre doelstelling met hierdie ondersoek is om 'n studie van die ideofoon in Tswana te maak. Geleenthede vir navorsing en beskrywing hieromtrent bestaan binne elke dissipline. 'n Synchroniese taalbeskrywing van die ideofoniese kenmerke is met hierdie studie onderneem.

Ten einde die woordstatus en algemene status van die ideofoon te kon vasstel, is die kenmerke van die ideofoon ten opsigte van die volgende vier dissiplines deeglik ondersoek, naamlik:

- * morfologie,
- * sintaksis,
- * semantiek,
- * fonologie.

Hierdie studie is volgens 'n struktuele taalkundige benadering gedoen.

1.4. WERKWYSE

1.4.1. Algemene Bronnestudie

Alle moontlike toeganklike bronne oor ideofone in sowel die algemene as Afrikataleliteratuur is geraadpleeg om te bepaal wat reeds gedoen is, watter probleme in die verskillende tale ondervind is asook die gevolgtrekkings wat gemaak is.

Aan die hand hiervan is daar gepoog om die kenmerke van die ideofoon in Tswana uit te wys.

Agtergrondstudies oor die ideofoon word in hoofstuk twee bespreek. Daar word eerstens gelet op die bydraes van die Europese literatuur. Hier word gepoog om te bepaal watter standpunte oor hierdie onderwerp aangevoer is.

Hierna spits die studie hom toe op die Afrikataleliteratuur in die algemeen om aan te toon watter beskikbare ondersoeke in die afsonderlike tale met betrekking tot die ideofoon onderneem is (vergelyk 2.3).

Daar word aandag gegee aan die Sothotale in die algemeen en Tswana in die besonder om te bepaal of die ideofoon in die verlede in Tswana opgemerk is. Verder word ondersoek ingestel om te bepaal wat in die verlede as ideofone beskou is en watter kenmerke daarvan uitgewys is (vergelyk 2.3.3.3.2).

1.4.2. Versameling van ideofone

'n Lys van moontlike ideofone is versamel uit die navorsing van Brown (1979), Guma, (1951) Sandilands (1953), Cole (1951), Ntsime (1989), Wookey (1946) en Niemand (s.a.).

Die Tswana letterkunde waaronder die "Volksverhale in Tswana" (Swanepoel 1982) asook die Tswana terminologie en spelreëls (1988) is bestudeer om 'n lys van ideofone op te stel.

Hierdie werke behoort deeglik deurgewerk te word in 'n poging om alle ideofone in die lys op te neem. Daar word nie daarop aanspraak gemaak dat die lys volledig is nie, aangesien dit byna onmoontlik is om 'n volledige lys ideofone in 'n taal saam te stel, want in die ontwikkelingsproses van die taal word steeds nuwe ideofone geskep.

1.4.3. Die morfologiese kenmerke van die ideofoon

Die term "morfologie" sal vir hierdie studie eers deeglik omskryf moet word (vergelyk 3.1.). Daar behoort in gedagte gehou te word dat daar gewoonlik na die twee asse van die morfologie verwys word as die paradigmatische en sintagmatiese morfologie. Onder die morfologie van die ideofoon geniet die volgende aspekte aandag:

- * die morfeme in ideofone.
- * die kombinasiesmoontlikhede van morfeme in ideofone,
- * die morfologiese kenmerke van die ideofoon as woord in die ideofoniese sinstuk en in die werkwoordgroep met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling.

1.4.4. Die sintaktiese kenmerke van die ideofoon in Tswana

Soos by die sintaksis van enige woord is die onderlinge verhouding en opeenvolging van morfeme ook binne die ideofoon baie belangrik. Die onderlinge verhouding en opeenvolging van lede (morfeme) binne die konteks van die woordgroep en sin waarin die ideofoon funksioneer is van groot belang.

Daar is voortgegaan om die sintaksis van die lede van die ideofoon te bestudeer na aanleiding van:

- * die morfeemsintaksis,
- * woordsintaksis,
- * woordgroepsintaksis,
- * sinsintaksis.

1.4.5. Die semantiese kenmerke van die ideofoon in Tswana

Die semantiese kenmerke van die ideofoon word binne die raamwerk van die paradigmatische en sintagmatiese semantiek vasgestel, naamlik:

- * Paradigmatiese semantiek
 - die paradigmatische morfeemsemantiek,
 - die paradigmatische woordsemantiek,
 - die paradigmatische sinsemantiek.
- * Sintagmatiese semantiek
 - die sintagmatiese morfeemsemantiek,
 - die sintagmatiese woordsemantiek,
 - die woordgroepsemantiek,
 - die sinsemantiek.

1.4.6. Die fonologiese kenmerke van die ideofoon in Tswana

Die fonologie en tonologie is dissiplines wat 'n belangrike rol in Tswana speel. Hierdie terme word omskryf asook die veld waarin hulle werksaam is. Die fonologie van die ideofoon word daarna in oënskou geneem en wel onder die volgende hoofde:

* **Woordfonologie**

- Segmentele woordfonologie
- Paradigmatiese woordfonologie van ideofone
- Soorte en klassifikasie van segmentele foneme en foneemvariante binne ideofone
- Sintagmatiese woordfonologie

* **Suprasegmentele woordfonologie (tonologie)**

- Paradigmatiese woordtonologie van ideofone
- Sintagmatiese woordtonologie van ideofone

* **Woordgroepfonologie**

- Paradigmatiese woordgroepfonologie
- Sintagmatiese woordgroepfonologie

* **Sinsfonologie**

- Identifikasie van sinsfoneme
- Sintagmatiese sinsfonologie

HOOFSTUK 2: DIE IDEOFOON IN DIE LITERATUUR

2.1. BENADERINGSWYSES

Deur die jare is daar verskeie uiteenlopende standpunte deur navorsers oor ideofone gehuldig. Hierdie uiteenlopendheid word nie net veroorsaak deurdat ideofone in die meeste tale van die wêreld voorkom nie, maar ook omdat daar verskillende taalwetenskaplike benaderings ontstaan het wat die ideofone oor die algemeen vanuit verskillende standpunte benader het.

Alhoewel hierdie studie hoofsaaklik vanuit 'n strukturele taalkundige oogpunt benader is moet daar ook kennis geneem word van twee belangrike benaderingswyses vanuit ander skole.

2.1.1. Die generatiewe benadering

Marivate (1982) het die ideofone in Tsonga gedeeltelik vanuit 'n transformasioneel - generatiewe standpunt benader. Hierdie skrywer wat dié benaderingswyse gevolg het, het die ideofone hoofsaaklik vanuit 'n sintaktiese raamwerk benader. Hierdie benaderingswyse word deur Marivate (1985:xxii) opgesom in die volgende woorde: "Ideophones constitute a subsystem of the language while other word classes constitute the main system. Phonetically and phonologically, the subsystem is not far removed from the main system although it also has its own characteristics."

Marivate (1985:214) kom tot die volgende gevolgtrekking aangaande die ideofoon as 'n sintaktiese kategorie in die Suidelike-Afrikatale: "In the underlying structure, the ideophones is incorporated in the syntax of the language by means of the IP whose basic function is predication. Consequently the ideophone whose sole function is to appear in the IP should be classified with the verb as a non-verb verbal".

Marivate gee 'n duidelike uiteensetting van die transformasioneel-generatiewe benadering, naamlik dat die onderbou van die ideofoon hoofsaaklik in die sintaksis gesoek word. Die doel van hierdie afdeling is om aan te toon dat daar vanuit die transformasionele benadering ook aan hierdie onderwerp gewerk is.

2.1.2. Die strukturele benadering

Die ideofone is in studies binne 'n strukturele raamwerk ondersoek met betrekking tot hulle fonologiese, morfologiese, sintaktiese en semantiese kenmerke. Die meeste bydraes in hierdie verband het vanuit die gelede van die navorsers in Afrikatale gekom.

Die strukturaliste het hoofsaaklik gepoog om ideofone in 'n spesifiekewoordklas in te deel, die ideofoon te definieer en te klassifiseer volgens die vier hoofdelike dissiplines binne die struktureel - taksonomiese taalkunde. In hierdie verband is daar uiteenlopende opvattinge oor die ideofoon aangetref. Min skrywers maak openbaar op watter grondslag ideofone in woordklassse ingedeel, gedefinieer en geklassifiseer word.

Voordat 'n samevatting gegee word, sal die ideofone in die algemene literatuur en Afrikataleliteratuur eers aandag geniet.

2.2. DIE ALGEMENE LITERATUUR

2.2.1. Europese literatuur

- * Kock (1981:1) is van mening dat ideofone in Europese tale slegs gedeeltelik deur klanknabootsende vorme verteenwoordig word.
- * Smithers (1954:73) identifiseer in Germaanse tale en in Engels 'n sekere klas woorde wat groot in omvang is, baie belangrik is en wat hy ideofone noem. Smithers (1954:83) wys daarop dat die semantiese funksies van ideofone in die Germaanse tale grootliks ooreenkoms met ideofone in die Afrikatale wat 'n uitsonderlike deel vorm van dié tale, want hierdie ideofone openbaar ook die manier, aksie, toestand, intensiteit, kleur, klank en smaak.

Fonologies vind Smithers (1954:83) dat daar ook raakpunte bestaan tussen ideofone in die Germaanse tale en ideofone in die Afrikatale. Soms bestaan ideofone uit klanke wat nie normaalweg bekend is in die klanksisteem van die Germaanse tale en Engelse taal nie en wat ook nie ooreenstem met die gewone reëls ten opsigte van lengte, toon en klem wat geld vir alle taalelemente nie.

Hy is van mening dat die ekspressiewe gebruik van bepaalde klanke (met ander woorde met 'n spesifieke simboliese betekenis) selfstandig mag voorkom in ideofone in enige taal.

Morfologies dui Smithers (1954:84) aan dat ideofone in beide bogenoemde groepe tale gewoonlik gebruik word in gedupliseerde vorme. Germaanse en Engelse ideofone word gewoonlik nie gevorm van 'n gewone wortel nie, maar word afgelei van oerwortels.

* Fordyce (1989:2639a) bespreek die rol van klanksimboliek in "phonesthesia" in Engels en in die ideofone in Yoruba en Koreaans. Hy kom tot die gevolgtrekking dat op fonosemantiese vlak die klanksimboliese woorde ligdeurlatende beelde bevat en dat ideofone 'n bewys is van donker beelde.

Op semantiese vlak stel hy vas dat ideofoonpare in die Koreaanse taal se spesifieke betekenisse korrek gespesifiseer word deur nie-Koreaanssprekendes nadat dit die eerste keer aangehoor is.

Die laaste hoofstuk wy hy aan die "formalism suitable for the representation of supralexical phonosemantic correlations within a grammar: Autolexical Semantics". Die "formalism" is aangewend ten opsigte van voorbeeldgevalle van ideofone in Engels, Koreaans, Yoruba en Zulu.

2.3. IDEOFONE IN DIE AFRIKATALELITERATUUR

2.3.1. Ideofone in die algemeen

Samarin (1971:130) lewer hoofsaaklik algemene bydraes ten opsigte van die algemene prinsipes betreffende ideofone in Afrikatale. Hy wy nie sy aandag aan die ideofone van een spesifieke taal nie.

Samarin (1971:130) laat hom verder kortliks soos volg uit oor die volgende aspekte:

1. Die ideofone as 'n woordklas en die term ideofoon:

- a. "It is clear from the survey that ideophones were considered a separate class (or sub-class) of words quite early and commonly." (Samarin, 1971:132).
- b. Die verskillende terme wat deur taalkundiges vir die ideofoon gebruik is, is net gedeeltelik geklassifiseer en gedefinieer op die formele gronde van óf die semantiek óf sintaksis of morfologie.

2. Fonologiese kenmerke van ideofone:

- a. Ideofone is in teenstelling met ander woorde fonologies uniek in terme van hul foneme, algemene vorms en die ekstra modifikasies wat ingebou is vir die stilistiese gebruik daarvan.

- b. Ideofone het gewoonlik spesiale foneme wat nie in enige ander deel van die spreektaal van 'n taal voorkom nie.
 - c. Ideofone toon buitengewone verskille in hoog en laag toon in vergelyking met enige ander woord in 'n uiting wat stilisties dieselfde is.
 - d. Afhangende van hulle posisie in die sin ondergaan die toon van ideofone in sommige tale nie 'n verandering nie.
 - e. Ideofone kan eenlettergrepig, tweelettergrepig en meerlettergrepig wees.
 - f. Kenmerkend van ideofone is dat sillabi op konsonante eindig.
 - g. Ideofone het eiesoortige toonpatrone asook minder toonpatrone as wat in naamwoorde en woorde in enige taal aangetref word.
3. Morfologiese kenmerke van ideofone:
- a. Deverbative ideofone staan in 'n indirekte verhouding tot werkwoorde.
 - b. Suffigering van byvoorbeeld die voorvokaal -e in die plek van die uitgangsvokaal van die werkwoord vind plaas en sodoende word ideofone afgelei.
 - c. Ander suffiks word aan werkwoorde gesufigeer om ideofone te vorm.

d. Ideofone kan ook van ideofone afgelei word deur byvoorbeeld die byvoeging van sillabi.

4. Sintaktiese kenmerke van ideofone:

a. Ideofone kan onafhanklik figureer en alleen as 'n selfstandige sin optree.

b. Ideofone kan werkwoorde vervang.

c. Die ideofone kan in die sin soos volg figureer:

- werkwoorde + ideofoon
- werkwoord (staan in 'n morfologiese verhouding tot die ideofoon) + ideofoon.
- werkwoord (gewone werkwoord) + ideofoon.
- werkwoord (wat dieselfde/soortgelyke betekenis toon as die ideofoon) + ideofoon.
- werkwoord ('n gebreklike/leë werkwoord) + ideofoon.

d. Die werkwoord word gewoonlik vertaal met: "hy/sy/hulle/dit sê".

e. Die werkwoord wat saam met die ideofoon gebruik word beteken ook: "om uit te druk" of "om te handel" of "om te demonstreer" of "om te manifesteer".

f. Sommige skrywers meen dat die verbindingswerkwoord + die ideofoon saam 'n werkwoord konstitueer, met ander woorde hulle vergelyk die ideofoon met die werkwoord en nie met die bywoord nie.

- g. Nog 'n groep skrywers reken die ideofoon as 'n deskriptiewe komplement van die verbindingswerkwoord.
 - h. Skrywers het opgemerk dat ideofone karakteriserend is van gesprekke, vertellings, volksverhale, ou tekste en prysliedere.
- S. Semantiese kenmerke van ideofone:
- a. Ideofone verteenwoordig of druk aksies of idees uit.
 - b. Ideofone weerspieël uitdrukings of gewaarwordings.
 - c. Ideofone reflektereer emosies en gevoelens.
 - d. Ideofone voltooi gedagtes of kreatiewe beelde.
 - e. Ideofone verlewendig gesprekvoering.
 - f. Dit openbaar in elke saak 'n mening wat bepaal word deur die toon, gebare, of blik, die konteks waarbinne kommunikasie plaasvind, die hoorder se simpatieke aandag en die algemene omstandighede.
 - g. Ideofone druk meestal die spesifieke betekenis van intensiteit uit.

Samarin (1971:161) sluit af deur die volgende stelling te maak: "For purely linguistic (that is, scientific) reasons we need to intensify the study of ideophones."

2.3.2. Ideofone in die Noordelike-Afrikatale

Uit die versameling van data oor die ideofoon is dit opmerklik dat in die Noordelike-Afrikatale min navorsing oor die ideofoon uitgevoer is. Baie artikels oor sekere aspekte van die ideofoon se kenmerke het egter al in Gbeya en Yoruba verskyn.

2.3.2.1. Gbeya

Navorsing oor ideofone in Gbeya, 'n Afrikataal wat in die Sentraal Afrikaanse Republiek gepraat word en wat tot die Adamawa Oosterse familie van die Niger-Kongo behoort, handel hoofsaaklik oor die fonologiese en semantiese kenmerke (Samarin, 1965:118-121). Die bevindinge word kortliks soos volg opgesom:

1. Fonologiese kenmerke van ideofone:

- 'n Deurlopende afparing van alle hoog toon en alle laag toon ideofone vorm 'n teenstelling in Gbeya. Byvoorbeeld:

wókóró wókóró (ten opsigte van: klein klippies)
wokoro wokoro (ten opsigte van: groter klippe).

- Sekere foneme van ideofone korreleer met sekere betekenisse, byvoorbeeld die vokaal -i plus 'n laterale resonante konsonant word aangetref by ideofone wat "soet" uitdruk.

Die geronde agtervokaal in ideofone druk weer donkerte, duisternis, onduidelikheid of mistigheid uit.

- c. 'n Herhaling van segmente in 'n korpus ideofone is aangetref wat dieselfde betekenis tot gevolg het. Vokale wat gewoonlik identies is aan die vokaal in die eerste element, word herhaal byvoorbeeld, konsonant f- + vokaal -a- + konsonant -x- + vokaal -a:

qbada fara (ten opsigte: van klein)

nqbodo foro (ten opsigte: van klein (hond))

2. Semantiese kenmerke van ideofone:

- a. Die ideofoon is 'n beskrywende woord. Klank, kleur, reuk, houding, voorkoms, toestand, beweging, tekstuur, intensiteit, ens. word beskryf.
- b. Die graad van intensitet wat by ideofone aangetref word, onderskei die ideofoon van ander woorde. Verskeie ideofone kan byvoorbeeld verskillende maniere van loop of beweging aandui.
- c. Ideofone word semanties geklassifiseer ten opsigte van: opposisie, ten opsigte van: grootte/vorm van 'n objek, te weten: groot/klein, lank/kort, vet/dun, jonk/oud, reguit/krom, ens.
- d. Min ideofone is onomatopeïes.

2.3.2.2. Yoruba

Rowlands (1970:289-297) beskryf die sintaktiese en fonologiese kenmerke van ideofone in Yoruba soos volg:

1. Sintaktiese kenmerke van ideofone:
 - a. Ideofone word voorafgegaan deur die "opererende" werkwoord *-ri* wat beteken "om te wees".
 - b. Dit word ook voorafgegaan deur statiewe of adjektiewe werkwoorde, byvoorbeeld die werkwoord dun wat beteken "om smaakvol te wees".
 - c. Ideofone word gebruik in die assosiatiewe kopulatief byvoorbeeld saam met ni "om te hê" in: ó (ni) láqbáre (ten opsigte van: Hy het sterkte/krag).
 - d. Ideofone kan na 'n naamwoord as 'n kwalifikatiewe adjektief geplaas word, byvoorbeeld: yárá wúruwuru (ten opsigte van: 'n onnet kamer).
 - e. Ideofone kan deur die relatiewe konstruksie gevolg word: isòbòlò - sòbòlò ti éèkanna rè ri ló jéki aso yen ya (ten opsigte van: Die lengte wat sy naels is, veroorsaak dat die materiaal skeur.)
 - f. Ideofone kan gevolg word deur 'n posessiewe voornaamwoord, byvoorbeeld: tónítóní rè ló jéki a gbà á sí íbi isé (ten opsigte van: Sy netheid het veroorsaak dat ons hom in diens geneem het.)

- g. Na die werkwoord -di tree die ideofoon as komplement van die werkwoord op en is daarom 'n deel van die werkwoordgroep.
- h. Na die werkwoord -ri tree die ideofoon nie as komplement of nie.
- i. Ideofone na statiewe of adjektiewe werkwoorde modifieer die betekenis van die werkwoorde, met ander woorde dit maak die betekenis daarvan meer spesifiek, byvoorbeeld: o dudu kirikiri (ten opsigte van: Dit is pikswart.)
- j. Sommige ideofone kan gebruik word as adjektiewe, byvoorbeeld, okunkun biribiri (ten opsigte van [donkerte] duisternis).
- k. As die ideofoon laaste in die sin gevitter word, het dit meer ekspressiewe waarde as die voorafgaande woorde en toon dit een of meer van die volgende eienskappe: groter volume, versigtiger artikulasie, grootlikse vermeerdering in die lengte van lang vokale en die styging van die hoogtoon in sillabi bokant die daaropvolgende hoogtoonvlak.

2. Fonologiese kenmerke van ideofone:

- a. Sillabi met 'n inisiële konsonant gevolg deur 'n lang vokaal op 'n gelykmatige toon, wat skaars is in die woordeskatalogus, is baie algemeen onder ideofone. byvoorbeeld: féé (ten opsigte van: verbaas wees).
- b. 'n Herhaling van vokale word in ideofone aangetref. byvoorbeeld: rubutu (ten opsigte van: kort en rond).

2.3.3. Ideofone in die Suidelike-Afrikatale

In die studie in verband met Ideofone in die Suidelike-Afrikatale naamlik in die Nguni, Tsonga en Sothotale is die volgende eienskappe gevind.

2.3.3.1. Ngunitale

2.3.3.1.1. Zulu

Die belangrikste navorsing wat in Zulu onderneem is, is dié van Von Staden (1974:1-375). Hy het gepoog om die fonologiese, morfologiese, sintaktiese en semantiese kenmerke van ideofone in Zulu te omskryf.

Vergelyk die volgende verkorte weergawe van sy identifikasie van ideofone:

1. Fonologiese kenmerke van ideofone:
 - a. Ideofone deel fonologies in 'n groot mate in die normale fonologiese sisteem van Zulu.
 - b. Buitengewone fonologiese verskynsels kom op segmentele en suprasegmentele vlak voor en is sowel sintagmaties as paradigmatis van aard.
 - c. Op segmentele vlak is die volgende uitgewys:

- Enkele foneemvariante wat normaalweg in Zulu geld, kom nie in ideofone voor nie.
- 'n Relatief klein aantal perifrale foneme met 'n beperkte voorkoms kom in ideofone voor.
- Buitengewone verskynsels ten opsigte van: spesifieke foneemkombinasies, lettergreetstrukture en woordstrukture kom in ideofone voor.
- 'n Sterk neiging tot identiese vokale kom in alle lettergrepe van ideofone voor.
- Die verlies van een of meer lettergrepe uit ideofone kom dikwels voor.
- Lettergreetherhaling is dikwels aanwesig.
- Verskeie ideofone is betrokke by metatesis.
- Fonemiese fluktusies kom in 'n ruim mate in ideofone voor.

d. Op suprasegmentele vlak is die volgende uitgewys:

- 'n Dalende toneem is duidelik in ideofone aanwesig.
- Sinsfoneme en woordgroepfoneme blyk normaalweg geen invloed op ideofone te hê nie.
- Die meerderheid ideofone neem die laagtoon op alle lettergrepe.
- 'n Beperkte aantal ideofone vertoon verskillende moontlike foneempatrone in origens identiese omgewings.
- As lettergreetverlies intree, bestaan die neiging dat die fonemiese struktuur van die voller vorms in die verkorte vorms behou word.
- Lengte fungeer betekenisonderskeidend in ideofone.
- Pousering sowel voor as na 'n ideofoon is 'n tipiese kenmerk van woordgroepe waarin ideofone optree.

- Verskeie stemkwaliteitverskynsels kom algemeen in ideofone voor, byvoorbeeld: buitengewone lengte, klem, fluistering, relatiewe sagte uitspraak, toonvlakwysigings of buitengewone kontras tussen hoogtoon en laagtoon.

2. Morfologiese kenmerke van ideofone:

- Die verhardingsmorfeme is ten opsigte van ideofone geïdentifiseer.
- Verskeie werkwoordsuffiks kom in ideofone voor, byvoorbeeld: die dispersiewe suffiks (-alal-) in zikalala (ten opsigte van: verminder).
- Ten opsigte van afleiding blyk die sterkste neiging te wees dat ideofone van sogenaamde werkwoordbasisse afgelei is. Sommige ideofone mag hul ontstaan hê van ander woorde of naamwoordstamme.
- Dit is moontlik dat 'n paar werkwoordbasisse en naamwoorde van ideofone afgelei is.

3. Sintaktiese kenmerke van ideofone:

- Die ideofoon is onderliggend die komplement van 'n wedersydskikkende hulpwerkwoordgroep waarvan die hulpwerkwoord die stam -thi neem.

- b. Ideofone het 'n werkwoordelike karakter, te wete dat die (hulpwerkwoord) plus 'n ideofoon en die ooreenstemmende werkwoord mekaar wedersyds kan vervang.
- c. Die hulpwerkwoord verrig sekere funksies "namens" die ideofone deur te neem wat nie in ideofone figureer nie. Dit dui ook "namens" die ideofoon aan welke modus, tydvorm en aktualiteit van toepassing is.
- d. Elisie van die hulpwerkwoord vind soms plaas, in welke geval die ideofoon bg. funksies van die hulpwerkwoord "oorneem" en die modus en tydvorm slegs daarin veronderstel word.

4. Semantiese kenmerke van ideofone:

- a. Ideofone eksplisiteer en differensieer.
- b. Homonieme, sinonieme en identiese woorde blyk volop te wees binne die woordklas ideofone.
- c. Die klassifikasie van ideofoonbetekenisse is drieërlei aangetoon:
 - i. Op grond van die invloed wat die betekenisse van ideofone op hul valensie het.
 - ii. Op grond van semantiese seleksie met ander woorde die bepalende invloed wat die betekenisse van ideofone het ten opsigte van: die tipes betekenisse (lewende wesens en nie - lewende sake).

- iii. Samevattend word ideofone geklassifiseer op grond van die leksikale betekenis daarvan, met ander woorde ideofone wat beweging aandui en die wat nie beweging aandui nie.
- d. Stemkwaliteitsverskynsels en gebare speel dikwels 'n ondersteunende rol ten opsigte van die betekenis van ideofone.

2.3.3.1.2. Xhosa

Neethling (1972:1-99) lewer 'n groot bydrae tot die sintaktiese en semantiese aspekte van die ideofoon in Xhosa. Opsommenderwys word hierdie kenmerke in oënskou geneem:

- 1. Sintaktiese kenmerke van ideofone:
 - a. Die ideofoon beskik oor drie sintaktiese valensies, naamlik:
 - i. as 'n komplement tot die hulpwerkwoord /thi/.
 - ii. as 'n onafhanklike predikaat sonder die hulp van /thi/.
 - iii. 'n bywoordelike valensie na werkwoorde, kopulatiewe en relatiewe konstruksies.
 - b. Bogenoemde konstruksies kom ook in al die modi en tye voor.
 - c. 'n Ideofoon konstitueer 'n volledige predikaat.
 - d. Die ideofoon besit hoofsaaklik bywoordelike valensies, byvoorbeeld na:

- spesifieke werkwoorde in 'n vaste verbinding
 - werkwoorde
 - kopulatiewe konstruksies met adjektiewe, relatiewe en enumeratiewe stamme en
 - relatiewe konstruksies met adjektiewe en relatiewe stamme.
- e. Ideofone het 'n kwalifiserende of intensiverende hoedanigheid.
- f. Die ideofoon kan soos enige ander predikaat oorganklik of onoorganklik wees.
2. Die semantiese kenmerke van ideofone:
- a. Die klassifikasie op grond van semantiese kenmerke van ideofone deel Neethling soos volg in:
- i. handelingskategorie.
 - ii. toestandaanduidende kategorie.
 - iii. klanknabootsende kategorie.
- b. Semanties definieer Neethling (1972:72) die ideofoon as 'n woord wat hoofsaaklik predikatief gebruik word om handeling, toestand, eienskap of klanknabootsing aan te dui.
3. Neethling (1972) skenk nie aandag aan die fonologiese en morfologiese kenmerke van die ideofoon in Xhosa nie.

2.3.3.2. Tsonga

Marivate (1982:1-300) het nie net die mees onlangse werk oor hierdie onderwerp laat verskyn nie, maar het ook 'n omvattende dieptestudie oor ideofone in Tsonga aangepak. Derhalwe spreek dit vanself dat daar gedurende hierdie navorsing aandag aan sy bevindinge gegee is, aangesien hy in sy navorsing die fonologiese, morfologiese, sintaktiese en semantiese kenmerke van ideofone ondersoek het.

Marivate is dwarsdeur sy werk van mening dat ideofone 'n subsisteem van die taal konstitueer en dat die ander woordklasse die hoofsisteem konstitueer.

'n Verkorte weergawe van die kenmerke van ideofone in Tsonga word vervolgens verskaf:

1. Fonologiese kenmerke van ideofone:
 - a. Vyf vokaalfoneme figureer in ideofone
 - b. Ideofone wat hoofsaaklik statiewe situasies beklemtoon, word gekarakteriseer deur die lang vokale in die finale sillabi.
 - c. As 'n ideofoon identiese vokale besit en slegs 'n hoofton het, realiseer die halfgeslotte middelvokale [e] en [o] terwyl die halfoop middelvokale [ɛ] en [ɔ] realiseer met die hoogton onder dieselfde omstandighede.

- d. Al die konsonantfoneme figureer in ideofone.
 - e. Die bykomende konsonantfoneme is te bespeur in ideofone, naamlik: [θ], [ʒ] en [χ] wat nie in die fonologiese hoofsisteem voorkom nie.
 - f. Ideofone wat in die subsisteem opgeneem is, word gekarakteriseer deur assonansie en konsonantrepetisie wat volledig of gedeeltelik kan wees.
 - g. Fonologies word ideofone gekarakteriseer deur twee gelykmatige tone /H/ en /L/ en 'n dalende toon. Eiesoortige tone van ideofone is die stygende /R/ toon wat realiseer sodra 'n laagtoon tussen twee hoogtone staan en ook net as dit in die slotsillabi voorkom van hoofsaaklik eenlettergrepige ideofone.
2. Morfologiese kenmerke van ideofone:
- a. Die ideofoon plus die werkwoordstam -ri vorm struktureel 'n predikatiewe frase wat 'n sintaktiese kategorie veronderstel.
 - b. Die hulpwerkwoordstam -ri veronderstel die werkwoordelike funksie van die ideofoniese frase.
 - c. Die ideofoon verskaf die betekenis van die ideofoniese frase.
 - d. Die hulpwerkwoordstam -ri opereer op dievlak van die grammatische morfologie omdat dit verskeie grammatische morfeme kan inkorporeer wat die ideofoniese frase in verskillende modi en tye kan plaas.

- e. Morfologies word primitiewe en deverbatiewe ideofone onderskei. Primitiewe ideofone toon nie afgelei te wees van enige ander deel van die taal nie, byvoorbeeld: tlhéke! (ten opsigte van: Stop skielik met 'n ruk) Deverbatiewe ideofone is afgelei van werkwoorde, byvoorbeeld: voni! (ten opsigte van: kyk met aanhoudende opheldering), wat afgelei is van die werkwoord -von- + die ideofoniseringssuffiks -i. Die ideofoniese naamwoorde mag afgelei wees van sekere ideofone deur die gebruik van klasprefikse.
3. Sintaktiese kenmerke van ideofone:
- a. Die sintaksis van die ideofoon realiseer by monde van die ideofoniese frase.
 - b. Die werkwoordstam -ri in die ideofoniese frase figureer nie as 'n normale werkwoord met die betekenis van "sê" nie, maar dien in hulpgewende hoedanigheid met die idiomatiese betekenis van "doen" of "handel".
 - c. Die ideofoniese frase mag vervang word deur 'n werkwoord of omgekeerd mag die ideofoniese frase transitief of intransitief wees. Wanneer dit transitief gebruik word, mag die ideofoniese frase die voorwerpsmorphem inkorporeer asook die refleksiewe morfeem wat normaalweg saam met die werkwoord gebruik word.
 - d. Die ideofoniese frase kan in passiewe konstruksies gebruik word.

- e. Die ideofoniese frase kan in die infinitiewe en imperatiewe sowel as in die indikatiewe, afhanklike en potensiale modi gebruik word.
- f. Die ideofoniese frase mag figureer met 'n werkwoordelike frase in dieselfde sin, terwyl dit dieselfde grammatische onderwerp deel.
- g. Die hulpwerkwoord mag weggelaat word en die ideofoon tree alleen selfstandig op.
- h. Die ideofoniese frase mag onafhanklik van die werkwoordelike frase gebruik word waar dit die onderwerp effektief prediseer.
- i. Die ideofoniese frase mag verskillende posisies in sinne inneem.

4. Semantiese kenmerke van ideofone:

- a. Die ideofoon dui die semantiese belangrikheid in die ideofoniese frase aan.
- b. Die ideofoniese frase dien as "toeligter".
- c. Ideofone het 'n beeldende natuur en besit ook onomatopeïese en klanksimboliese karaktertrekke.
- d. Die ideofoon druk die aksie, proses of toestand uit in verhouding tot die onderwerp.
- e. Nie alle ideofone kan gebruik word om 'n inchoatiewe situasie uit te druk nie.

f. As gevolg van die gedeeltelike gebruik van sommige ideofone om inchoatiewe situasies uit te druk, kan die ideofoon beskou word as werkwoordelik van natuur.

2.3.3.3. Sothotale

2.3.3.3.1. Suid-Sotho

Kunene (1978), Kock (1981) en Guma (1951) het belangrike navorsing oor die ideofoon in Suid-Sotho gedoen. Die navorsers laat hul soos volg uit oor die ideofoon in Suid-Sotho:

1. Kunene:

Kunene (1978) lewer belangrike bydraes oor die ideofoon in Suid-Sotho. Die bevindinge aangaande die sintaksis, die fonologie, die morfologie en die prosodiese eienaardighede van die ideofoon verdien om genoem te word:

a. Fonologiese kemerke van die ideofone:

- i. Monosyllabiese en disyllabiese ideofone is die oudste vorme.
- ii. Alle langer vorme van ideofone het uit die twee syllabiese ideofone ontwikkel deur middel van affigale ekstensie.

- b. Morfologiese kenmerke van die ideofone:
- i. Die meeste ideofone is van ander ideofone afgelei deur middel van of die herhaling van een of meer sillabi of deur middel van nuwe sillabi wat nie in die oorspronklike vorm voorkom nie of albei genoemde moontlikhede.
 - ii. 'n Hipotetiese radikale vorm kan die oorspronklike vorm wees waarvan ideofone en werkwoordstamme afgelei is deur middel van ideofoniserings- of verbaliserings-elemente.

c. Semantiese kenmerke van ideofone:

- i. Afgelide ideofone bring die semantiese wysiging van intensivering teweeg.

2. Kock:

Kock (1981:1-136) ondersoek die morfologiese, sintaktiese en semantiese kenmerke van die ideofoon breedvoerig en bewys dat dit 'n normale woordkategorie is.

a. Morfologiese kenmerke van ideofone:

i. Ideofone vertoon die volgende morfeme:

- 'n ideofoniseringsmorfeem wat in 'n periferaal-suffigale posisie figureer.
- twee werkwoordsuffixe wat albei sentraal-suffigaal voorkom.

- 'n morfeem, gerealiseer deur drie variante, wat 'n semantiese aspek van "geweld" of "lawaaiigerig" verteenwoordig en wat in 'n sentraal-suffigale posisie optree.
 - 'n aantal verdubbelingsmorfeme.
- ii. Ideofone word meestal van werkwoordbasisse afgelei. Ten opsigte van sommige ideofone het 'n oervorm bestaan wat as basis opgetree het.
- b. Sintaktiese kenmerke van ideofone:
- i. Ideofone blyk onderliggend deel te wees van 'n wedersydskikkende woordgroep waarvan 'n hulpwerkwoordstam as inleidende lid en die ideofoon as komplementêre lid funksioneer.
 - ii. Ideofone blyk in alle modi en tye te kan optree.
 - iii. Negatiewe vorme blyk slegs tot idiomatiese uitdrukings beperk te wees.
 - iv. Ideofone het 'n transitiewe aard soos werkwoorde.
 - v. Die spesifieke posisie waarin ideofone in die sin optree, blyk semanties groter klem te dra as waar ideofone afwesig is.
 - vi. Ideofone blyk dikwels onafhanklik met dieselfde valensies as ooreenstemmende werkwoorde te kan optree.

- c. Semantiese kenmerke van ideofone:
 - i. Ideofone as 'nwoordklas intensiveer, eksplisiteer, presiseer of emfatiseer.
 - ii. Sinomieme, antonieme en homonieme asook identiese idefoonpare word dikwels aangetref.
 - iii. Ideofone blyk dikwels variasie te toon met betrekking tot betekenisonderskeiding.
 - iv. Die teenwoordigheid van ander woorde en sinne waarin ideofone optree, het geblyk groot invloed te hê op die semantiese fokusverskille wat deur ideofone bewerkstellig word.
 - v. Bepaalde voorlopige klank-betekenisverhoudings is by ideofone vasgestel.

3. Guma:

Guma (1951:1-71) is die navorsing wat eerste 'n bydrae lewer tot die ideofoon in die Sothotale. In 'n vergelykende studie oor die ideofoon in die drie hooftale van die Sothogroep, probeer hy om ooreenkomsste en verskille van die kenmerke van ideofone uit te wys.

Samevattend blyk die volgende eienskappe van ideofone duidelik te wees:

- a. Fonologiese eienskappe van ideofone:
- i. Buiten die elf vokale wat in Sotho figureer, is die volgende vokale in ideofone gevind, naamlik:
- "Pressed vowels" in Noord-Sotho, monosyllabiese ideofone, byvoorbeeld: ta (ten opsigte van: heeltemal voltooid wees).
 - Genasaleerde vokale wat in die nabijheid van nasale konsonante ontstaan, byvoorbeeld in Suid-Sotho: homo-homo (ten opsigte van: praat eenkant privaat).
 - Gefluisterde vokale wat in gefluisterde sillabi van ideofone gevind word met verskeie tone, byvoorbeeld in Tswana: swatlha (ten opsigte van: 'n ritselende geluid).
 - Vokale met 'n abnormale langdurige lengte wat algemeen voorkom, byvoorbeeld in Suid-Sotho, Tswana en Noord-Sotho: phu (ten opsigte van: 'n baie slechte reuk).
 - Sommige monosyllabiese ideofone het 'n baie hoë a, byvoorbeeld in Suid-Sotho: ja (ten opsigte van: huil hartverskeurend).
- ii. Buiten die normale konsonante word eerstens die stemlose alveolêre frikatief [x] in Suid-Sotho aangetref byvoorbeeld: gaa (ten opsigte van: groen wees).
- Tweedens word in Tswana ideofone die stemhebbende glottale frikatief [] aangetref waar dit inisieel voorkom, byvoorbeeld in Tswana: hmm (ten opsigte van: die geluid wat 'n koei maak as dit gemelk word).

- Derdens word in Suid-Sotho die stemlose glottale frikativet in die inisiële posisie aangetref byvoorbeeld: hasha (ten opsigte van: sprinkel of versprei).
 - Al drie tale het 'n laterale klik wat gewoonlik voorafgegaan word deur 'n nasaal byvoorbeeld: nxe (ten opsigte van: ergenis).
- iii. Bowensegmenteel onderskei Guma (1951:) die volgende kenmerke van ideofone duidelik te wees ten opsigte van lengte, klem en toon.
- Lengte:
 - Elke sallabi in die ideofoon word kort uitgespreek behalwe waar die vokale langdurige lengte het (twee, drie-en vierlettergrepige ideofone).
 - In tweelettergrepige ideofone is die eerste sillabi kort en die tweede lank.
 - In drielettergrepige ideofone is die eerste twee sillabi kort en die derde een lank.
 - In vierlettergrepige ideofone is die eerste drie sillabi dieselfde lengte, naamlik kort en die laaste een uitgerek.
 - Normaalweg het ideofone kort lengte asook die werkwoord -re wat dit voorafgaan.
 - Lengte in ideofone is verantwoordelik vir die snelle aksies wat hulle gewoonlik beskryf. Ideofone mag mekaar vinnig agtereenvolgend opvolg met geen werkwoord of enige spreekdele tussenin nie.

Die kort lengte verhoog die snelheid van die verskeie aksies wat beskryf word, byvoorbeeld in Noord-Sotho: Thu! Thu! (ten opsigte van: vinnig omslaan en vinnig sterf).

ii. Klem:

- Die hoofklem val op die eerste sillabe wat kort is en die oorblywende sillabi sodra van die drie- en vierlettergrepige vorms ook kort is. Dit word by alle primitiewe of nie-afgeleide ideofone gevind.
- Om ideofone van werkwoorde af te lei, moet die finale vokaal na die werkwoordstam verander na -i. die toon moet verhoog op die eerste sillabe en die posisie van die hoofklem moet van die begin tot die laaste sillabe skuif byvoorbeeld: ema (staan) > emi (ten opsigte van: vinnig staan).

Karakteriserend van afgeleide ideofone vanaf werkwoorde is dat hoofklemverskuiwing na die slotsillabe plaasvind. By vierlettergrepige ideofone bestaan 'n tendens om die klem te plaas op die laaste twee sillabi wat dieselfde intensiteit het as die eerste sillabe byvoorbeeld:

of pótlolóló (ten opsigte van: hulpeloos neerval)
 pótlolólo (ten opsigte van: hulpeloos neerval)

iii Toon of intonasie:

- Die meeste ideofone kan in die volgende toonpatrone inpas, naamlik:

Hoë vlak	Middel vlak	Lae vlak
Hoë middel vlak	Middel lae vlak	Hoë lae vlak
Middel hoë vlak	Lae middel vlak	Lae hoë vlak
Baie hoë vlak		
Baie lae vlak		

- Die toon van ideofone verskil by verskillende sprekers, maar die toon verskil en varieer by dieselfde sprekers by verskillende geleenthede.
 - 'n Gefluisterde toon kom voor by die ideofone wat gefluister word.
- d. Morfologiese eienskappe van ideofone:
- i. Die suffiks wat onderskei word om ideofone van werkwoorde af te lei is die volgende:
- -i byvoorbeeld
bona > boni (ten opsigte van: sien baie vinnig)
 - -e byvoorbeeld in Tswana
tima > time (ten opsigte van: uitblus/uitdoof)
 - -ê byvoorbeeld in Tswana
sêba > sêbê - sêbê (ten opsigte van: fluister)
 - -o byvoorbeeld is Suid-Sotho
hetla > hetlo (ten opsigte van: kyk skielik vinnig rond)

- jia byvoorbeeld in Suid-Sotho
ja > jieane (ten opsigte van: voorgee om vinnig te eet)

Hierdie voorbeeld word uitsluitlik in die kindertaal aangetref.

- ii. Ideofone word van ideofone afgelei deur sillabi gedeeltelik of volledig te herhaal, byvoorbeeld:
hoara > hoarara (ten opsigte van: baie mense wat plat sit)
- iii. Ideofone word van adjektiewe afgelei byvoorbeeld in Tswana en Suid-Sotho: tala > talaa (ten opsigte van: groen wees)
- iv. Werkwoorde word van ideofone afgelei, byvoorbeeld in Tswana: na (ten opsigte van: versigtig loop) > nanara (versigtig loop)

c. Sintaktiese eienskappe van ideofone:

- i. Ideofone word hoofsaaklik gebruik na die defektiewe werkwoord -re.
- ii. Die werkwoord -re gevvolg deur die ideofoon kan in die volgende tye, aspekte en modi voorkom: Infinitief, imperatief, indikatief, subjunktief, partisipium, potensialis, habitualis en relatiewe konstruksies.
- iii. Die negatiewe vorms van die werkwoord -re is baie skaars.

- iv. Die perfektumvorm van -re word in al drie Sothotale soos die werkwoord -re gebruik, gevvolg deur 'n ideofoon.
- v. In Suid-Sotho word die werkwoord -re soms weggelaat as die ideofoon voorafgegaan word deur 'n inchoatiewe werkwoord, byvoorbeeld: Siliba se omma ngoro! (ten opsigte van: (Die fontein is kurkdroog).
- vi. Sekere ideofone word in 'n sin sonder die inleidende werkwoord -re gebruik.
- vii. Ideofone word soms geskei van die werkwoord -re deur 'n voorwerpsbepaling of bywoordelike bepaling, byvoorbeeld in Tswana: A re matlho rôto! (Hy maak sy oë wawyd oop).
- viii. Die ideofoon word soms gevvolg deur 'n infinitief met 'n deskriptiewe verduidelikingsfunksie, byvoorbeeld in Tswana: Ga re qwara, qwara, qwara! go ya nokeng. (Daar was baie vinnig genael om na die rivier te gaan).
- ix. Ideofone mag voorafgegaan word deur die instrumentale adverbiale bepaling, byvoorbeeld in Noord-Sotho: A e re ka mosela tle! (Hy pak hom beet aan die stert).
- x. Na die werkwoord utlwá (luister) mag ideofone as 'n voorwerpsbepaling dien, byvoorbeeld in Tswana: ba utlwá rruthé! (Hulle het iets baie hard gehoor val).
- xi. Die werkwoord bôna (sien) beteken "om te slaan/stamp" as dit gevvolg word deur 'n ideofoon, byvoorbeeld in Tswana: A e bôna ka thôbane kga! (Hy slaan dit geweldig met 'n kierie).

- xii. Soms word die ideofoon net deur 'n naamwoord voorafgegaan in welke geval die ideofoon dan die aksie aandui, byvoorbeeld in Tswana: Maru meno, meno, meno! (Die wolke vergader dik en vinnig)
- xiii. Ideofone mag mekaar in 'n sin opvolg om 'n reeks aksies aan te dui wat spoed beklemtoon, byvoorbeeld in Suid-Sotho: ku ku ku! (ten opsigte van: die vinnige klop van die hart).
- xiv. Ideofone mag voor in die sin geplaas word, byvoorbeeld in Noord-Sotho: Phôsôô! lefsika (Die steen val reg in die bos).
- xv. Na die ideofoon in die sin mag die kopulatief voorkom, byvoorbeeld in Tswana: A tsêna a re tlérêê! ke madi (Hy kom bloedbesmeerd in).

c. Semantiese eienskappe van ideofone:

- i. Die defektiewe werkwoord -re (om te sê) beteken saam met die ideofoon "om te doen", "om uit te druk" of "om te dink".
- ii. As 'n ideofoon op 'n verwante werkwoord volg, intensiever dit die betekenis van die werkwoord.
- iii. Ideofone word volgens hulle betekenis soos volg ingedeel:
- ideofone wat klank aandui,
 - ideofone wat beweging aandui.
 - ideofone wat reuk aandui.

- ideofone wat kleur aandui.
- ideofone wat posisie aandui.
- ideofone wat slukaksie aandui.
- ideofone wat hartklop aandui.
- ideofone wat nuus aandui.

iv. Sekere ideofone het definitiewe gebare wat daarmee gepaard gaan.

As gevolg van die vergelykende studie wat Guma uitvoer, bring dit mee dat bepaalde leemtes in haas elke dissipline betreffende ideofone in Tswana nog bestaan.

2.3.3.3.2. Tswana

Sandilands (1953:297-305) en Cole (1982:370-380) se bydrae tot die ideofoon in Tswana verdien om kortlik gemeld te word.

1. Sandilands

Sandilands (1953:295-305) laat hom soos volg uit oor enkele eienskappe van ideofone in Tswana:

a. Morfologiese eienskappe van die ideofoon:

In die meeste gevalle blyk die ideofone afgelei te wees van die werkwoord, want in enige werkwoord skuil daar 'n ideofoon.

b. Semantiese eienskappe van die ideofoon:

- 'n Ideofoon beteken oorspronklik "eie klank" of "sounding by itself".

2. Cole

Cole (1982:370-380) se beskrywing van die ideofoon is meer omvattend as Sandilands s'n. Hy definieer die ideofoon en onderskei fonologiese en morfologiese kenmerke van ideofone.

a. Definisie:

Cole (1982:370) definieer ideofone soos volg: "Ideophones are descriptive of sound, colour, smell, manner, appearance, state, action or intensity whereas onomatopoeia are descriptive of sound only. In effect therefor ideophones are vivid vocal images or representations of visual, auditory and other sensory or mental experiences."

Hierdie definisie is hoofsaaklik geformuleer vanuit 'n semantiese oogpunt.

b. Fonologiese kenmerke van ideofone:

i. Buitengewone fonetiese verskynsels manifester in ideofone, naamlik:

- Verlengde of abnormale verlenging van vokale en konsonante vind plaas, veral in die slotsillabe.
- Devokalisasie of fluistering van normale stemhebbende klanke, veral sekere vokale, vind plaas.
- Geslote lettergrepe word in ideofone aangetref.
- Oordrewe toonvariasies, met ander woorde abnormale hoë of laagtoon met dalende en stygende variasies kom voor.

ii. Klassifikasie van ideofone

Ideofone word geklassifiseer in terme van die aantal sillabi waaruit hulle bestaan, te wete: een-, twee-, drie- en vierlettergrepige ideofone.

- Die oorgrote meerderheid ideofone in Tswana is tweelettergrepig.
- 'n Verdere klassifikasie van bogenoemde hoofkategorieë word gemaak in terme van die lengte van die sillabi, naamlik: kort sillabi en lang sillabi, byvoorbeeld: tu en tuu (ten opsigte van: stilte) wat albei eenlettergrepig is.
- 'n Verdere indeling blyk nodig te wees in terme van die toon van die ideofoon, maar die toonontleding van ideofone was op daardie tydstip nog nie bepaal nie.

c. Morfologiese eienskappe van die ideofone:

- i. Baie werkwoorde word van ideofone afgelei deur middel van suffigering (dit is deïdeofoniese werkwoorde).
- ii. Ideofone word ook afgelei van werkwoordstamme deur slegs die uitgangsvokaal -a met 'n -e te vervang byvoorbeeld: na (reën) > ne (ten opsigte van: reën wat skielik val).
- iii. Sommige ideofone toon ook 'n verband met adjektiefstamme.
- iv. 'n Paar naamwoorde is gevind wat afgelei is van ideofone (dit is deïdeofoniese naamwoorde).

- v. Reduplikatiewe ideofone word aangetref wat aandui dat 'n aksie wat beskryf word, herhaal word.

2.4. SAMEVATTING

In hierdie hoofstuk is die aandag hoofsaaklik gevestig op die verskeie eienskappe van ideofone en die benaderingswyses wat gevolg is in die navorsing oor ideofone.

In die generatiewe benadering is die ideofone hoofsaaklik vanuit 'n sintaktiese uitgangspunt bestudeer. Die skrywer wat veral hieroor 'n prominente bydrae gemaak het, is Marivate.

Aangesien hierdie studie hoofsaaklik vanuit 'n strukturele benadering gevoer is, is daar nie breedvoerig op die generatiewe benadering ingegaan nie. Marivate het probeer en goed daarin geslaag om die generatiewe benadering met die strukturele benadering te combineer. Hy het gesien dat daar nie altyd bevredigende resultate of antwoorde vanuit die sintaksis verkry kan word nie, aangesien dit nie altyd duidelik is waar die dieptestruktuur in die sintaksis van die ideofoon sy ontstaan het nie.

Die strukturele benaderingswyse ten opsigte van ideofone is derhalwe bestudeer. Hier is vasgestel dat daar uiteenlopende gedagtes is oor wat 'n ideofoon is en wat sy eienskappe in die taalstruktuur is. Skrywers soos onder ander Guma (1951), Neethling (1971), Von Staden (1974) en Kock (1981) het waardevolle rigtinggewende bydraes gemaak ten opsigte van die bestudering van ideofone vanuit hierdie benaderingswyse. Vir die strukturaliste was dit hoofsaaklik om ideofone te identifiseer, definieer, klassifiseer en te karakteriseer.

In die lig van die omvattende studies wat in Engels en oor die verskeie Afrikatale onnderneem is, word tot die gevolgtrekking gekom dat daar baanbrekerswerk deur die navorsers gedoen is ten opsigte van die bestudering van ideofone in die verskillende tale.

In die loop van hierdie studie sal daar deeglik rekening gehou moet word met die gevolgtrekkings en bevindinge wat hierdie navorsers oor ideofone in die onderskeie tale gedoen het.

Dit wil voorkom asof die definisie van Van Wyk (1961:84) ten opsigte van die ideofoon in Noord-Sotho die mees aanvaarbare en mees omvattende is wat in die Afrikatalestruktuur gevind kan word naamlik:

"Morfologies:	stamvormend
Valensioneel:	Valensies en adverbiale bepaling veral van werkwoorde met die stam <u>-re</u> as predikate en as volledige (roep) sinne
Semanties:	Klankbeelding van prosesse, eienskappe, hoedanighede, ensovoorts.
Fonologies:	Deel in 'n paranormale woordfonologiese sisteem."

Die volgende eienskappe het tot dusver in hierdie hoofstuk duidelik geblyk:

1. Ideofone vorm 'nwoordklas op sigself.
2. Die strukturaliste het hoofsaaklik gepoog om te definieer en te klassifiseer op die formele grond van óf die semantiek óf sintaksis óf morfologie óf 'n kombinasie daarvan, maar net Van Wyk (1961:84) het al die dissiplines in berekening gebring. Byna elke navorsing het sy betoog beeindig met 'n erkenning van bepaalde leemtes.
3. Aanvanklik was daar wyd uiteenlopende menings oor die term ideofoon, maar die meeste navorsers is dit eens dat daar soveel ooreenstemmende eienskappe is dat die woordklasnaam ideofoon algemeen aanvaar kan word.
4. Ideofone moet binne spesifieke vasgestelde sintaktiese verhoudings, wat 'n duidelikheid met betrekking tot die verhoudings tussen die komponente van die onderliggende sintaktiese strukture verskaf, bestudeer word.
5. Die meeste navorsers probeer om die kenmerke van ideofone aan te toon ten opsigte van die fonologie óf morfologie óf sintaksis óf semantiek óf kombinasies daarvan.
6. Baie van die werke wat geraadpleeg is, het slegs 'n bondige en onvolledige identifikasie en klassifikasie van ideofone in die onderskeie tale vasgestel. Die beskikbare dieptestudies wat oor hierdie onderwerp in 'n spesifieke Afrikataal teëgekom is, is die van Neethling (1972:1-99), Von Staden (1974:1-375), Kock (1981:1-136) en Marivate (1982:1-300) (vergelyk 2.3.3).

Veral Von Staden wat sy studie as 'n dissiplinêre riglyn oor die eienskappe van ideofone aanbied, het tot insiggewende gevolgtrekkings oor die ideofoon in Zulu gekom. In die loop van hierdie studie word aandag aan bevindinge van onder andere bogenoemde navorsers gegee om te bepaal in welke mate daar ooreenkomsste en/of verskille in die eienskappe van ideofone in Zulu, Xhosa, Suid-Sotho, Tsonga en Tswana onderskeidelik is.

Hier volg 'n samevatting van die bevindinge van hiérdie dieptestudies:

- a. Buitengewone fonologiese verskynsels kom op segmentele en suprasegmentele vlak voor en is sowel sintagmatis as paradigmatis van aard.
- b. Fonologies deel ideofone in die normale fonologiese sisteem van Zulu, Xhosa, Suid-Sotho en Tsonga.
- c. Morfologies is verskeie morfeme ten opsigte van ideofone geïdentifiseer, naamlik die ideofoniseringsmorfeem, intensiveringsmorfeem en verdubbelingsmorfeem.
- d. Afgeleide ideofone het grootliks hul oorsprong uit werkwoorde of in 'n geringe mate uit naamwoorde óf adjektiewe óf ideofone self.
- e. Sintakties tree die ideofoon as die komplement van 'n (hulp) werkwoord op maar kan ook as onafhanklike predikaat sonder die hulp van 'n hulpwerkwoord optree.
- f. Ideofone het 'n bywoordelike valensie na werkwoorde, kopulatief- en relatiefkonstruksies.

- g. Alle modi, tye en aspekte kom in die konstruksie voor waar ideofone figureer.
- h. Semanties intensiveer, eksplisiteer, presiseer, emfatiseer, en differensieer ideofone as 'n woordklas.
- i. Ideofone word hoofsaaklik geklassifiseer op grond van hul leksikale betekenis, die invloed wat die betekenis van ideofone op hul valensies het en op grond van die semantiese seleksie, met ander woorde die bepalende invloed wat die betekenis van ideofone ten opsigte van die tipe betekenis het.

Behalwe in Suid-Sotho is daar vasgetsel dat in Noord-Sotho en Tswana nie 'n uitgebreide studie oor die onderwerp gedoen is nie. Guma (1951:1-71) het wel al in hierdie verband 'n bydrae gelewer deur van die eienskappe van ideofone in die drie Sohotale te vergelyk, maar daar is nog leemtes te bespeur.

Die studiegebied oor ideofone in die Afrikatale in die Noordelike Afrikalande lê braak, dié in die Suidelike Afrikalande het besondere aandag geniet, maar dié in Noord-Sotho en Tswana verdien 'n sistematiese ondersoek ten opsigte van die linguistiese dissiplinêre sisteme.

HOOFSTUK 3: DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN TSWANA

3.1. DIE MORFOLOGIE AS DISSIPLINE

Ten einde 'n volledige beskrywing van die ideofoon in Tswana aan te bied, word die terrein van die morfologie kortlik beskryf. Die morfologie is die taalwetenskaplike dissipline wat die drie taalsimbole, naamlik die woord, die woordgroep en die sin bestudeer vir sover dit opgebou is uit kleiner eenhede. Die klankvorm- en betekenisgehele van die taalsimbole word ondersoek vir sover dit opgebou is uit kleiner klankvorm- en betekenisgehele. Met ander woorde dit is die studie van taalsimbole as onderdele van groter taalsimbole (Krüger, 1977:1). Die morfologie as studierrein sluit die studie van woorde, woordgroepe en sinne sowel as 'n paradigmatiese en sintagmatiese vlak in.

3.1.1. Paradigmatiese vlak

Krüger (1977:1) sluit onder die paradigmatiese vlak die volgende in:

- 'n Inventaris/identifikasie van die onderdele van die geheel waarin die onderdele gestructureer word en waar die geheel die natuurlike raamwerk vorm.
- 'n Sisteem/klassifikasie van die onderdele wat bestaan uit verskeie soorte/tipes/klasse/kategorieë as konstituente van die geheel.

Samevattend sluit die paradigmatische morfologie dus die identifisering en beskrywing van morfeme op grond van hulle vormlike en semantiese kenmerke in.

3.1.2. Sintagmatiese vlak

Die sintagmatiese vlak van die morfologie behels die volgende:

- die beskrywing van die beginsels waarvolgens morfeme kombineer om woorde, woordgroepe en sinstukke te vorm,
- die hiërargiese rangskikking en ordening van die onderdele en die gevormde strukture (Krüger, 1977:1).

3.1.3. Woordmorfologie

Woordmorfologie is die studie wat die interne struktuur van die woord bestudeer. Morfeme en soorte word geïdentifiseer en geklassifiseer.

3.1.4. Woordgroepmorfologie

Woordgroepmorfologie behels die studie van die identifikasie en klassifikasie van woorde, groepe en soorte (Krüger, 1976:60).

3.1.5. Sinsmorphologie

In die sinsmorphologie word ondersoek ingestel na die identifikasie en klassifikasie van sinstukke.

3.2. DOELSTELLING

Die doel van hierdie studie is om aan die hand van die morfologiese beskrewe sisteem morfologiese kenmerke van eerstens die ideofoon, tweedens van die ideofoon in die werkwoordgroep en derdens van die ideofoon in die sin te bestudeer.

3.2.1. Die morfologiese kenmerke van die ideofoon

Hier word gepoog om die onderdele (morfeme) van die ideofone in Tswana te identifiseer, te beskryf en te klassifiseer op paradigmatische vlak. Op sintagmatiese vlak word die kombinasiesmoontlikhede van morfeme in die ideofone beskryf. met ander woorde die vorming/afleiding van ideofone word bestudeer.

3.2.2. Die morfologiese kenmerke van ideofone in die werkwoordgroep

Die interne struktuur van hierdie woordgroep word bestudeer aan die hand van die onderdele waaruit dit bestaan.

naamlik die werkwoord -re en die ideofoon.

3.2.3. Die morfologiese kenmerke van die ideofoon in die sin

Die ideofoniese sinstuk as onderdele van sinne word geïdentifiseer en geklassifiseer.

3.3. DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOfoon

3.3.1. Paradigmatische eienskappe

'n Aantal ideofone is bevind eenledige (monomorfematisiese) woorde te wees, aangesien hulle slegs uit 'n wortelmorfeem bestaan. Hierdie ideofone bestaan dus nie uit kleiner onderdele nie. Verskeie ideofone kan gestruktureerd gekenmerk word en kan as meerledige (polimorfematisiese) woorde beskou word, omdat daar moontlik 'n wortel en (een of meer suffigale) grammatische morfeme, wat oor 'n eie semantiese waarde beskik, daarin kan voorkom. Hierdie bevinding word gestaaf uit hoofde van die feit dat sekere vormeienskappe hulle in bepaalde ideofone herhaal. Hierdie identifikasie van morfeme en vormkenmerke is uitgevoer deur dit aan die morfeem-identifikasietoetse van Nida (1974:153) te onderwerp.

Die onderstaande morfologiese onderdele binne die ideofoon is ondersoek:

- ideofoniese wortels.

- kenmerke van stammorfeme van die ideofone.
- grammatisiese morfeme in ideofone (slotvokale).
- ander vormkenmerke van slotgedeeltes van ideofone.
- morfologiese struktuur van ideofone.

3.3.1.1. Soorte morfologiese onderdele binne die ideofoon

a. Ideofoniese wortels:

Eenledige ideofone bestaan slegs uit 'n enkele wortel. Von Staden (1974:149) maak van hierdie woordaspek as kern melding. Kock (1981:12) hou by die term wortel betreffende ideofone.

Voorbeelde:

phh (ten opsigte van: uitblaas [asem])
mhnyê (ten opsigte van: tjank)

Die ideofoniese wortel is die enkele woord of deel van die ideofoon/stam waarin geen grammatisiese morfeme ingesluit is nie.

Voorbeelde:

phêrê (ten opsigte van: verrot)
: phêr- (ten opsigte van: verrot) (ideofoniese wortel)
tshikhi (ten opsigte van: yskoud kry)
: tshi- (ten opsigte van: koud kry) (ideofoniese wortel)

b. Die kenmerke van die stammorfeme van die ideofone:

i. Eenledige stamme (monomorfematisies):

'n Eenledige stam is die leksikale korrelaat van die ideofoon waarin geen grammatische morfeem ingesluit is nie.

Voorbeelde:

tôlôbu (ten opsigte van: inplons)
: tôbu (ten opsigte van: inplons)
kwiditi (ten opsigte van: insluk)
: kwiti (ten opsigte van: insluk)

ii. Meerledige stamme (polimorfematisies):

'n Meerledige stam is die leksikale morfeem van die ideofoon waarin altyd net die wortel en een grammatische morfeem (ideofoniseringsmorfeem) ingesluit is.

Voorbeelde:

kqwasa (ten opsigte van: lawaai/geraas maak)
mokqwašo ('n geraas)
: kqwas- (ideofoniese wortel)
: -a (grammatiese morfeem/ideofoniseringsmorfeem)

iii. Verdubbelde stamme:

Volledige en onvolledige herhalings van 'n woordkorrelaat word in die ideofone aangetref. Dit staan bekend as verdubbelde stamme.

Voorbeelde:

- kurr-kurr (ten opsigte van: koer/duif)
: kurr- (volledige verdubbeling)
kikiri-kiri (ten opsigte van: stamp/stoot)
: -kiri (onvolledig en volledig)

iv. Saamgestelde stam:

Wanneer twee ideofone leksikale morfeme in 'n woord word, word 'n saamgestelde stam aangetref.

Voorbeelde:

- tududu (ten opsigte van: doodstil wees)
: tu (ten opsigte van: stil wees/algeheel verby
wees/klaar wees)
: du (ten opsigte van: dreun/bulder)

c. Die grammatiese morfeme in ideofone (uitgangsvokale)

Dit blyk of twee soorte grammatiese morfeme in die ideofone optree. Eerstens word die ideofoniseringsmorfeem onderskei en tweedens die verdubbelingsmorfeem; ook genoem die intensiveringsmorfeem.

i. Die aard en omvang van ideofoniseringsmorfeem (uitgangswortel) in die ideofone:

'n Groot aantal ideofone toon werkwoordelike korrelate te hê wat, behalwe die uitgange, vormlik identies en semanties verwant is aan die ideofone. As die normaspek gehandhaaf word dat werkwoorde universeel voorkom en ideofone nie en werkwoorde op grond hiervan beskou word as basisse waarvan ander woorde afgelei word, dan blyk dit dat die genoemde ideofone van hul ooreenstemmende werkwoordvorme afgelei is deur middel van die afleidingsmorfeem, naamlik die ideofoniseringsmorfeem (Von Staden, 1974:154).

Voorbeelde:

pataka (ten opsigte van: draf/gallop)
: -pataka (draf)
timē (ten opsigte van: blus/uitdoof)
: -tima (blus/uitdoof)
kōlibi (ten opsigte van: sopnat maak)
: -kōlōba (nat word)
photsē (ten opsigte van: afspring)
: -photsa (afspring)
botho (ten opsigte van: lē [op sy])
: -botha (lē)

Die ideofoniseringsmorfeme (uitgangsvokale) wat herkenbaar is, is die volgende morfologiese basiese vokale (uitgesonderd die u [u] en die ô [ɔ]): -a [a], -ê [ɛ], -o [o], -e [e], -i [i].

By baie ideofone is die ideofoniseringsmorfeme vormlik identies aan die vokaal in die voorafgaande lettergreep of lettergrepe.

Voorbeelde:

-aKa

gwasa (ten opsigte van: ritsel)
: -gwasa (ritsel)
kqwara (ten opsigte van: trek['n vuurhoutjie])
: -kqwara (trek['n vuurhoutjie])
kqwasa (ten opsigte van: geraas maak/lawaai)
: -kqwasa (lawaai/raas)

aKaKa

pataka (ten opsigte van: draf/galop)
: -pataka (draf)

êKê

nyêrê (ten opsigte van: sag wees)
: -nyêra (sag word)
phêrê (ten opsigte van: verrot wees)
: -phêra (verrot)

tsêné (ten opsigte van: haastig ingaan)
: -tsêna (ingaan)

êKêKê

rêlêlê (ten opsigte van: gly,glip)
: -rêlêla (gly,glip)

oKo

botho (ten opsigte van: lê[op sy])
: -botha (lê)

iKi

timi (ten opsigte van: blus/doof)
:-tima (blus/doof)

iKiKi

piriqi (ten opsigte van: neerval)
: -piriga (neerval)

pitiki (ten opsigte van: omrol)
: -pitika (omrol)

Soms is die uitgangsvokale van die ideofone nie fonologies op dieselfde bogeneomde wyse verklaarbaar nie.

Voorbeelde:

natho (ten opsigte van: afbreek)
: natha (afbreek)
kôlôbi (ten opsigte van: sopnat maak)
: kôlôba (nat word)
timê (ten opsigte van: blus/uitdoof)
: tima (blus/doof)
phši (ten opsigte van: droog word)
: -phša (droog word)
nwê (ten opsigte van: drink)
: -nwa (drink)
nê (ten opsigte van: reën)
: -na (reën)
rôthê (ten opsigte: van drup)
: -rôtha (drup)

Von Staden (1974:154-155) het in Zulu bevind dat by sommige ideofone die ideofoniseringmorfeem nie vormlik identies aan die vokaal in die voorafgaande lettergreep of lettergrepe is nie. Hy het die volgende verklarings hieromtrent gedoen wat net so van toepassing gemaak kan word op die ideofoon in Tswana, naamlik:

- Dit kan wees dat die werkwoordstamme in bogenoemde voorbeeld van die ideofone afgelei is deur slegs 'n vervanging van die uitgangsvokaal na die ideofoon met die werkwoorduitgang.
- Ideofone kan ook as verkorte vorme van ander werkwoordelike korrelate wees.

Voorbeelde:

<u>-rôtha</u>	(drup)
: <u>-rôthalala</u>	(drup in)
: <u>-rôthêla</u>	(drup in)
> <u>rôthê</u>	(ten opsigte van: drup)
<u>-pitika</u>	(omdraai)
: <u>-pitikologa</u>	(om om te rol)
: <u>-pitikolola</u>	(omdraai van iets sonder om posisie te verander)
> <u>pitiki</u>	(ten opsigte van: omdraai)
<u>-kôlôba</u>	(nat word)
: <u>-kôlôbêtsa</u>	(nat maak)
> <u>kôlôbi</u>	(ten opsigte van: sopnat maak)
<u>-botha</u>	(lê)
<u>-bothisa</u>	(laat neerlê)
> <u>botho</u>	(ten opsigte van: lê ['n koei])

Dit blyk dat bogenoemde afgeleide ideofone semanties ooreenkom met die basiese werkwoordvorm en nie met die betrokke verwante afgeleide werkwoordvorme nie.

By sommige tweelettergrepige werkwoordstamme word gevind dat as 'n verwante ideofoon afgelei word deur middel van die plasing van die ideofoniseringsmorfeem, die toon van die hele ideofoonvorm verhoog.

Voorbeelde:

<u>-nyêra</u>	(sag word)
> <u>nyéré</u>	(ten opsigte van: papsag)
<u>-tsêna</u>	(ingaan)
> <u>tséné</u>	(ten opsigte van: haastig ingaan)
<u>-pšêtla</u>	(uitspoeg)
> <u>pšétlé</u>	(ten opsigte van: uitspoeg)

Kock (1981:15) verklaar hierdie toonverhogingsverskynsel aan die hand van retrogressiewe vokaalassimilasie. Sodra die ideofoniseringsmorfeem gesuffigeer word, verhoog die toon van die vokaal in die voorafgaande lettergreep of word hulle vanself geassimileer wat tot gevolg het dat die vorige vokaal hoër uitgespreek word as die ooreenstemmende vokaal in die werkwoordvorm. Dit bewys dat ideofone van ooreenstemmende werkwoordvorme afgelei is.

In slegs enkele gevalle waar die ideofoniseringsmorfeem gesuffigeer word aan die verwante werkwoordvorm, word die vokale in die lettergrepe in 'n fluisterende laagtoon uitgespreek.

Voorbeelde:

- sêba (fluister)
> sêbê-sêbê (ten opsigte van: fluister)

Samevattend kan gesê word dat sommige ideofone afgelei kan word van die ooreenstemmende werkwoordvorme deur slegs die ideofoniseringsforme te suffigeer. Marivate (1982:104-105) beskou hierdie ideofone as deverbatiewe ideofone.

ii. Die aard en omvang van die verdubbelingsmorfeme in ideofone:

In aansluiting by Von Staden (1974:192) wat gevind het dat verdubbeling in Zulu 'n semantiese verskil in ideofone teweeg bring en dus morfeemstatus aan die verdubbelingsverhouding toegeken het, is die volgende hieromtrent in ideofone in Tswana onderskei:

- * Volledige verdubbeling
 - Eenlettergrepige ideofone
- kô (ten opsigte van: klop)
phu (ten opsigte van: sleg ruik)
tšhu (ten opsigte van: brand/pyn)
> kôkôkô (ten opsigte van: aanhoudend klop)
> phuphu (ten opsigte van: baie sleg ruik)
> tšhutšhu (ten opsigte van: hewig brand/pyn)

■ Tweelettergrepige ideofone

<u>purru</u>	(ten opsigte van: skuim/borrel)
<u>sara</u>	(ten opsigte van: sag reën)
<u>thatha</u>	(ten opsigte van: slaan)
> <u>purru-purru</u>	(ten opsigte van: baie skuim/borrel)
> <u>sara-sara</u>	(ten opsigte van: baie sag reën)
> <u>tha-thatha-tha</u>	(ten opsigte van: vinnig slaan, agtereenvolgend)

■ Drielettergrepige ideofone

<u>pitiki</u>	(ten opsigte van: omdraai)
> <u>pitiki-pitiki</u>	(ten opsigte van: aanhouend omdraai)

Die semantiese aspek van verhoogde intensiteit blyk duidelik te wees uit voorafgaande voorbeeld.

* Gedeeltelike verdubbeling:

<u>tididi</u>	(ten opsigte van: dreun/brul)
> <u>tidididi</u>	(ten opsigte van: aanmekaar dreun)

Ter afsluiting kan tot die gevolgtrekking gekom word dat verdubbeling in Tswana by een-, twee- en drielettergrepige ideofone voorkom en dat dit telkens die semantiese aspek van hewigheid, intensiteit en skielikheid teweeg bring.

Morfeemstatus kan ook hier aan die verdubbelingsverhouding gegee word. Die verdubbelingsmorfeme tree dan ook op as 'n grammaticiese morfeem.

3.3.1.2. Ander kenmerke van die slotgedeeltes van ideofone:

In teenstelling met Zulu (Von Standen, 1977:207) en Suid-Sotho (Kock, 1981:18) is daar by die ideofone in Tswana slegs een vormeienskap in die slotgedeeltes van 'n paar ideofone gevind. Die vormeienskap wat aangetref is, is -(ê)lélê. Hierdie vormeienskap het beide 'n dispersiewe en reversiewe semantiese waarde.

■ Dispersief:

lélélélê (ten opsigte van: seil)

rélélê (ten opsigte van: ingly)

■ Reversief:

thébélélê (ten opsigte van: skielik stop)

3.3.1.3. Die morfologiese struktuur van ideofone:

Vir die doel van hierdie uiteensetting word die ideofone geklassifiseer in nie-afgeleide en afgeleide ideofone.

i. Nie-afgeleide ideofone:

Geen verwante werkwoordvorme kan vir die volgende ideofone aangetref word nie. Geen verband kan gevind word of hierdie ideofone van hul verwante werkwoordvorme afgelei is nie.

Voorbeelde:

<u>gwara</u>	(ten opsigte van: vlug/weghardloop)
<u>gwêlê</u>	(ten opsigte van: klim [boom])
<u>kêtlê</u>	(ten opsigte van: sny/knip met skêr)
<u>ngôrô</u>	(ten opsigte van: opdroog [fontein])

Aangesien daar vir sekere van hierdie ideofone geen verwante werkwoorde raakgeloop kon word nie, kan gekonstateer word dat hierdie afdeling ideofone in Tswana net ideofoniese stamme is. Hierdie nie-afgeleide ideofone blyk nie gevorm te wees van enige ander woordvorm nie.

Voorbeelde:

<u>khwêé</u>	(ten opsigte van: hard skree [van vrees])
	(ideofoniese stam)
<u>gouô</u>	(ten opsigte van: skielik verskyn)
	(ideofoniese stam)
<u>kqwêèkqwêé</u>	(ten opsigte van: uitbundig lag)
	(verdubbelde stam)

ii. Afgeleide ideofone:

Die afgeleide ideofone blyk afgelei te wees van een of ander woordvorm. Derhalwe kan ideofone wat van werkwoorde afgelei is, bekend staan as deverbatiewe ideofone. Net so kan ideofone wat afgelei is van adjektiewe, deadjektiewe ideofone genoem word.

■ Deverbatiewe ideofone:

<u>pitiki</u>	(ten opsigte van: omdraai/omrol) ideofoon
: <u>-pitika</u>	(ten opsigte van: omdraai/omrol)
	werkwoordstam
: <u>-i</u>	slotvokaal/ideofoniese morfeem

ngao (ten opsigte van: miaau) ideofoon
: nga- (ten opsigte van: miaau) werkwoordwortel
: -ola werkwoordsuffiks

■ Deadjektiewe ideofone:

Daar is gevind dat sekere ideofone van adjektiewortels afgelei is. Hierdie ideofone kan dus beskou word as deadjektiewe ideofone.

Voorbeeld:

setlhêé (ten opsigte van baie grys/asvaal wees)
: setlha (vaal/grys) (adjektiewortel)
: -ê (ideofoniseringsmorfeem)
: -ê (verdubbelde ideofoniseringsmorfeem /intensiveringsmorfeem)

Die semantiese waarde van intensivering blyk hier duidelik te wees as gevolg van die verdubbelde ideofoniseringsmorfeem. Die ideofoniseringsmorfeem word dus nie net by deverbatiewe ideofone aangetref nie, maar ook by deadjektiewe ideofone.

3.3.2. Sintagmatiese eienskappe

Op sintagmatiese vlak word 'n beskrywing gegee van die kombinasiesmoontlikhede van morfeme om die finale ideofoon te vorm. Die morfeme wat ter sprake is en wat reeds vasgestel is, is:

- ideofoniese wortel (dit kom altyd in die inisiëlewoordposisie voor)
- ideofoniseringsmorfeme/intensiveringsmorfem (dit word altyd suffigaal gebruik)
- ideofoniese verdubbelingsmorfeme (kom in 'n bepaalde patroon voor)

3.3.2.1. Die verhouding tussen ideofone onderling en ideofone en verwante woorde uit ander woordklasse.

Vir sommige ideofone is dit moontlik om van bestaande korter vorms langer vorms af te lei deur die affigering van 'n slotlettergreep of reduplicering van 'n slotlettergreep. In hierdie afleidings bly die verkorte ideofoonvorms onveranderlik behalwe wanneer nuwe segmente ingevoeg word.

Daar is 'n aanduiding dat die basiese primitiewe ideofoniese stamme onderliggende en onveranderlike vorms is. Ideofone wat van ideofone gevorm word, is die eerste vorm van afleiding wat ondersoek gaan word. Die volgende verhoudings tussen ideofone en die verwante woorde uit ander woordklasse word ook in oënskou geneem.

- * ideofoon - werkwoord
- * ideofoon - naamwoord
- * ideofoon - adjektief
- * ideofoon - ander vorms.

Ongeveer 130 ideofone van almal wat in Tswana bestudeer is, toon geen verwantskap met ooreenstemmende woorde uit ander woordklasse nie.

Die ander byna 300 ideofone wat versamel is, toon wel 'n verwantskap met óf verwante werkwoorde óf verwante naamwoorde óf verwante adjektiewe óf ander verwantewoordvorms.

Wat is die aanvaarbaarste mening oor die verwantskap tussen ideofone en ooreenstemmende woordvorms? Word werkwoorde, naamwoorde, adjektiewe en ander woordvorms van ideofoniese stamme afgelei of word die ideofone van bogenoemde verwante woordstamme en/of wortels afgelei? Taalkundiges het verskillende sieninge oor hierdie vraagstuk, byvoorbeeld:

- * Cole (1982:370-371) is van mening dat in Tswana die meeste werkwoorde van verwante ideofone afgelei is deur suffigering van werkwoordelike suffikse. Hy het egter net 'n paar gevalle gevind waar die ideofone van die verwante werkwoordstamme of adjektiefwortels afgelei is. Min naamwoorde is direk van hul verwante ideofone afgelei.

Met bogenoemde siening kan nie saamgestem word nie, omdat bykans twee derdes van die ideofone van hulle verwante werkwoordvorms afgelei is.

- * Doke (1954:156) huldig die standpunt dat ideofone die basisse was waarvan alle verwante vorms afgelei is.

- * Voeltz (1971:151) opponeer bogenoemde siening deur aan te voer dat alle werkwoorde as onderliggende basisvorms dien en alle verwante vorms uit hulle ontstaan. Hy beweer verder dat ideofone (Zulu) en werkwoorde uit 'n KVK-kern bestaan. Hierdie siening sal nie so in Tswana toegepas kan word nie, aangesien ongeveer 'n derde van die Tswana ideofone geen verwante woordvorms het nie.

Von Staden (1974:200) konstateer dat ideofone in Zulu morfologies gebaseer is op die werkwoord, want hy beweer dat ideofone verkorte vorms van die werkwoordbasis is.

Hy doen aan die hand dat in die algemeen ideofone, werkwoorde en sommige naamwoorde 'n eenvoudige oorsprong het in die abstrakte diepliggende basis waarvan die verskillende vorms ontstaan.

Weakley (1973:49) onderskei dat afleiding op albei wyses kan geskied, naamlik of ideofone van ander verwante woordvorms afgelei kan word en of ander woordvorms weer van verwante ideofone afgelei kan word. Hierdie wyse van afleiding blyk die mees aanvaarbare te wees in Tswana.

3.3.2.1.1. Die verhouding tussen ideofoon en ideofoон

a. Afleiding van ideofone van verwante ideofone.

In aansluiting by Marivate(1982:106) kan hierdie soort afleiding verdeel word in twee kategorieë, naamlik:

- afleiding deur affigering (suffigering) en
- afleiding deur reduplikasie (verdubbelingsmorphem)

i. Afleiding deur affigering:

* Suffigering:

Suffigering van 'n enkele sillabe tot die ideofoniese stam kan op die volgende wyses geskied:

- Identiese vokale in die suffiks en voorafgaande sillabe

Voorbeelde:

<u>phu</u>	(ten opsigte van: sleg ruik)
> <u>phuu</u>	(ten opsigte van: baie sleg ruik)
<u>pi</u>	(ten opsigte van: tjirp)
> <u>pii</u>	(ten opsigte van: fluit/tjirp)

Die eindvokaal in bogenoemde gevalle word telkens herhaal om die semantiese aspek van die nuutgevormde ideofoon te identifiseer. Hier kan die slotvokaal wat aangevoeg word dus beskou word as 'n intensiveringsmorfem.

- Suffigering van 'n sillabe tot die ideofoniese stam, bv. :

<u>šekate</u>	(ten opsigte van: kap [boom])
> <u>šekétlé</u>	(ten opsigte van: kap [boom])

ii. Afleiding deur duplisering:

Volledige verdubbeling van die ideofoonstam word by die volgende ideofone gevind:

<u>tshu</u>	(ten opsigte van: brand/pyn)
> <u>tshutshu</u>	(ten opsigte van: erg brand/pyn)
<u>phu</u>	(ten opsigte van: sleg ruik)
> <u>phuphu</u>	(ten opsigte van: baie sleg ruik)

Sekere tweelettergrepige ideofoonstamme wat verwys na verlengde of aanlopende aksies en/of prosesse word gewoonlik onbepaald herhaal of verdubbel om die deurlopende aksie of proses aan te dui. Gewoonlik word die ideofoonstamme twee of drie keer herhaal.

Voorbeelde:

<u>kurr</u>	(ten opsigte van: koer)
<u>kurr-kurr</u>	(ten opsigte van: aanmekaar koer)
<u>wôo</u>	(ten opsigte van: blaf)
<u>wôo-wôo-wôo</u>	(ten opsigte van: blaf aanhouwend)

Tweelettergrepige ideofone dien as basisvorm vir die afleiding van drielettergrepige ideofone. Dit geskied deur die eerste lettergreep van die tweelettergrepige verwante ideofoon te neem en daarvan die volle tweelettergrepige basisvorm wat gereduplikeer word, te suffigeer.

Voorbeelde:

<u>kiri</u>	(ten opsigte van: druk/stoot/woel)
: <u>kit kiri + kiri</u>	
: <u>kikikiri-kiri</u>	(ten opsigte van: hard druk/stoot/stamp)

3.3.2.1.2. Die verhouding tussen ideofoon en werkwoorde

a. Afleiding van ideofone van werkwoordvorms:

i. Ideofone en werkwoordvorms stem vormlik ooreen:

Slegs ongeveer twaalf identiese ideofoon-werkwoordvorms is onderskei. Dit is aangetref by die suffigering van die ideofoniseringsmorfeem -a aan die werkwoordwortels. Die ideofoniseringsmofeem tree ook terselfdertyd op as die deverbaliseringsmofeem.

Voorbeelde:

WORTEL	WERKWOORD	IDEOFOON
<u>qwáš-</u>	<u>-qwášá</u> (ritsel)	<u>qwášá</u> (ten opsigte van: ritsel)
<u>ph-</u>	<u>-phá</u> (kraak)	<u>phá</u> (ten opsigte van: kraak)
<u>sutlh-</u>	<u>-sútlha</u> (deurbars)	<u>sútlhá</u> (ten opsigte van: deurbars)
<u>phátšh-</u>	<u>-phátšha</u> (spat)	<u>phátšhá</u> (ten opsigte van: spat)

Semanties stem die ideofone en hul verwante werkwoorde ooreen. Die ideofoon toon egter 'n eienskap van intensiteit. In die gevalle verskil die ideofoniese en werkwoordelike uitgange ten opsigte van toon.

ii. Ideofone en werkwoordvorms wat vormlik ooreenstem behalwe die slotvokaal:

'n Aantal ideofone val in hierdie kader. Hier vind ook, soos Kock (1981 : 28) in Suid-Sotho gevind het, die proses van progressiewe vokaalassimilasie plaas. Die ideofone se slotvokale assimileer aan die vokaal in die voorafgaande lettergreep. Die ideofoniseringsmofeem word verkry deur bogenoemde proses. Sommige ideofone word derhalwe afgelei van hul verwante werkwoordvorms met behulp van hierdie ideofoniseringsmofeem.

Voorbeelde:

WORTEL	WERKWOORD	IDEOFOON
<u>both-</u>	<u>botha</u> (lê koei)	> <u>botho</u> (ten opsigte van: lê)

Die ideofoniseringsmorfeem wat hier onderskei word is die -o

Die res van hierdie groep ideofone se ideofoniseringsmorfeme is gevorm deur die proses van retrogressiewe vokaal assimilasie (vergelyk 3.3.1.1.).

(iii) Ander werkwoordelike vormeienskappe

Ekstra vormeienskappe in die slotgedeeltes van werkwoorde is aangetref wat glad nie of wel duidelik of gedeeltelike korrelasies toon met die verwante ideofone. Hierdie ideofone word telkens met hul basiese verwante werkwoorde gekorreleer.

- * Geen ooreenkoms in slotgedeeltes van ideofone en werkwoordsuffiks nie.
- * Ideofone ontstaan ook deur die elisie van een of meer sillabi uit die verwante werkwoordstamme.
- * In Tswana is gevind dat 'n klein aantal ideofone se ooreenstemmende werkwoordstamme vormeienskappe vertoon wat nie korreleer met die werkwoordsuffiks nie.

Voorbeelde:

WERKWOORD

SUFFIKSE IDEOFONE

WERKWOORDSTAM

<u>-k-</u>	<u>pētlē</u> (ten opsigte van: omblaai)	:- <u>pētlēka</u> (omblaai)
<u>-l-</u>	<u>nqao</u> (ten opsigte van: miaau)	:- <u>nqaola</u> (miaau)
<u>-l-</u>	<u>phēu</u> (ten opsigte van: waai)	:- <u>phēula</u> (waai)
<u>-l-</u>	<u>swaa</u> (ten opsigte van: reën (sag))	:- <u>swaila</u> (reën sag)
<u>-m-</u>	<u>poru</u> (ten opsigte van: brul)	:- <u>poruma</u> (brul)
<u>-b-</u>	<u>thii</u> (ten opsigte van: potdig toe wees)	:- <u>thiba</u> (dig toe maak)
<u>-tl-</u>	<u>pi</u> (ten opsigte van: vasdruk)	:- <u>pitla</u> (druk)

- * Duidelike ooreenkomsste in slotgedeeltes van ideofone en werkwoordsuffikse

'n Aantal ideofone het ooreenstemmende werkwoordvorms wat addisionele vormeienskappe toon en wat beskou word as werkwoordsuffikse. Hierdie werkwoorde se semantiese eienskappe verskil egter in 'n mate van hul verwante ideofone. 'n Paar werkwoorde kom semanties ooreen met hul verwante ideofone. Die onproduktiewe, semi-produktiewe en produktiewe werkwoordsuffikse word vervolgens onderskei:

Onproduktiewe suffikse:

- * Kontaktief

<u>-r-</u>	<u>pha</u>	(ten opsigte vassit/vaskleef)	van:
	: <u>phara</u>	(vassit)	.

* Dispersief

* Positioneel:

Semi-produktiewe suffiks

* Reversief-intransitief:

<u>-raqqa</u>	(wegspring)
<u>mēno</u>	(ten opsigte van: omdraai)
<u>-mēnoga</u>	(terugkeer)

* Reversief transitief:

<u>-ol-</u>	<u>labo</u>	(ten opsigte van: opvlam)
	<u>: -labola</u>	(opvlam)
<u>-ol-</u>	<u>phamo</u>	(ten opsigte van wegraap/gryp)
	<u>: -phamola</u>	(weqqryp)

* Neutro-passief:

<u>-eq-</u>	<u>thubêè</u>	(ten opsigte van: stukkend breek)
	<u>: -thubêqa</u>	(breek)

* Repetitief:

<u>-ak-</u>	<u>swatlha</u>	(ten opsigte van: ritsel)
	<u>: -swatlhaka</u>	(stap deur droë gras)

* Denominatief/verbaliserend:

<u>-fal-</u>	<u>talaa</u>	(ten opsigte van: grasgroen wees)
	<u>: -talafala</u>	(groen word)

Produktiewe suffikse

* Kousatief:

<u>-(n)y-</u>	<u>pha</u>	(ten opsigte van: bars/klap)
	<u>: -phanya</u>	(laat klap)
<u>-(t)s-</u>	<u>gau</u>	(ten opsigte van: vinnig kou)
	<u>: -gautsa</u>	(in fyn stukke laat breek/kou)

* Resiprokaal:

<u>-an-</u>	<u>kqatla</u>	(ten opsigte van: onverwags ontmoet)
	<u>: -kqatlhana</u>	(mekaar ontmoet)

In bogenoemde voorbeeld word die ideofoon in baie gevalle in hul verkorte vorme van hul ooreenstemmende werkwoordvorme afgelei.

iv. Gedeeltelike korrelasie in slotgedeeltes van ideofone en werkwoordsuffikse:

Uit die voorbeeld blyk dit dat die ideofone deur elisie van lettergrepe uit die werkwoordwortel ontstaan. Verskeie vormkenmerke is in die slotgedeeltes van werkwoordvorme aangetref wat gedeeltelik korreleer met werkwoordsuffikse.

* Semi-produktiewe suffikse:

Reversief-intransitief:

<u>-nolog-</u>	<u>pê</u>	(ten opsigte van: propvol wees)
	<u>-pênologa</u>	(vol wees)

Reversief-transitief:

<u>-mol-</u>	<u>ôthi</u>	(ten opsigte van: nies)
	<u>: -ôthimola</u>	(nies)
<u>-bol-</u>	<u>tiî</u>	(ten opsigte van: hard stamp)
	<u>: -tibola</u>	(harde hou gee)

Neutro-passief:

<u>-nyêq-</u>	<u>tshik(h)i</u>	(ten opsigte van: yskoud kry)
	<u>: -tshikhinyêqa</u>	(word geskud/bewe)

* Produktiewe suffiks

Kousatief:

<u>-gany-</u>	<u>tlêrêê</u>	(ten opsigte van: splits/bars)
	<u>: -tlêrêganya</u>	(laat stukkend breek)
<u>-hats-</u>	<u>hiî</u>	(ten opsigte van: skielik verdonker)
	<u>: -hihatsa</u>	(laat donker word)
<u>-mêts-</u>	<u>kqatlha</u>	(ten opsigte van: klap)
	<u>: -kqatlhamêtsa</u>	(toestamp (deur))

Applikatief:

<u>-mêts-</u>	<u>kôdu</u>	(ten opsigte van: insluk)
	<u>: -kôdumêtsa</u>	(insluk)
<u>-mêl-</u>	<u>phôsu</u>	(ten opsigte van: inval)
	<u>: -phôsumêla</u>	(inval)

<u>-sél-</u>	<u>phupu</u>	(ten opsigte van: fladder)
	<u>:-phupusêla</u>	(fladder na)
<u>-lél-</u>	<u>thêé</u>	(ten opsigte van: gly/skuifel)
	<u>:-thêlêla</u>	(gly in)

(iv) Samevatting

Uit bogenoemde bespreking blyk die volgende belangrike feite rakende die verwantskap tussen ideofoon en werkwoord:

- * Die meerderheid ideofone is van verwante werkwoordbasisse afgelei met behulp van die suffigering van die ideofoniseringsmorfeme en/of die verkorting van hul ooreenstemmende werkwoordbasisse.
- * Gewoonlik stem die ideofoon en die verwante werkwoordvorm semanties ooreen, maar waar ander korrelerende vormeienkappe tussen ideofone se slotgedeeltes en in werkwoorde se suffikse opgemerk word, is daar 'n semantiese verskil. Kock (1981:34) voer aan dat dit voorkom asof 'n vroeëre werkwoordbasis bestaan het wat in onbruik geraak het waaruit albei vorme hul oorsprong verkry het.

3.3.2.1.3. DIE VERHOUDING TUSSEN IDEOFOON EN NAAMWOORD

Deïdeofoniese naamwoorde kan afgelei word van ideofone deur klasprefiks te prefigeer aan verwante ideofone. In Tswana is net 'n klein groepie hiervan aangetref. Die meerderheid naamwoorde is nie direk van die verwante ideofone afgelei nie, maar van die verwante werkwoordbasisse.

1. Deïdeofoniese naamwoorde afgelei van verwante ideofone:

Vir die volgende voorbeeld kon geen verwante werkwoordvorm gevind word nie. Dit blyk dat dit van hul verwante ideofone afgelei is. Voorbeeld van die tipes verwantskappe kan onder die volgende punte bespreek word:

a. Algehele korrelasie:

i. mo-me-Klas:

ngao (ten opsigte van: miaau)
:mongao (die miaau)

ii. le-ma-Klas:

phatlo (ten opsigte van: oopbars/kraak)
:lephatlô (opening)
phêkqê (ten opsigte van: hard skop)
:lephêkqê (opening)

iii. se-di-Klas:

phurê (ten opsigte van: knaag/kou)
sephurê (die kouery)

iv. ne-di-Klas:

kôdu (ten opsigte van: vinnig insluk)
kôdu (die sluk/'n basstem)

v. le-ma Klas:

Addisionele vormeienskappe by naamwoorde word hier aangetref. Die basiese morfologiese strukture kan soos volg uiteengesit word:

* Klasprefiks + ideofoonstam:

le- + phothôphothô (ten opsigte van: uitborrel)
lephôthôphôthô ('n watterval)

* Klasprefiks + ideofoonstam + bykomende vormeienskap:

le- + hi + hi (ten opsigte van: skielik verdonker)
lehihi (die donkerte)

* Klasprefiks + ideofoonstam + bykomende vormeienskap:

le-ma-Klas

le- + phurr (ten opsigte van: fladder)
lephurrwane ('n fisant)

b Addisionele vormeienstrukteur by ideofone:

Hierdie vormeienkappe by ideofone kom voor in die verdubbelingsvorm:

gwasaqwasa (ten opsigte van: ritsel)
moqwasa ('n ritseling)

c. Samestelling tussen ideofone en naamwoorde:

i. Klasprefiks + ideofoon + naamwoord:

se- + tshutshu + ma-(k)-gala (ten opsigte van: ry
(trein) + (afstande))
setshutshumakgala ('n trein)

ii. Werkwoordstam + ideofoonstam:

tuma (word lawaaierig vorentoe) + tu (ten opsigte van: doodstil bly)

tumatu ('n stemlose konsonant)

tuma (word raserig voorentoe) + gwasa (ten opsigte van ritsel)
tumaqwasa ('n frikativ)

d. Naamwoorde wat moontlik van beide hulle ideofoniese teenhangers of die verwante werkwoordbasisse gevorm kan word:

<u>kqwaša</u>	(ten opsigte van 'n geraas maak)
<u>kqwaša</u>	(lawaai)
<u>mokqwaša</u>	('n harde ritselende geraas)
<u>phêré</u>	(ten opsigte van: verrot)
<u>phêra</u>	(verrot)
<u>lephêré</u>	(papvrot vrug)

In die meeste gevalle is daar vir die naamwoorde verwante werkwoordvorms onderskei. Kock (1981:37) neem die standpunt in dat die werkwoordstamme as basisse vir die afleiding van naamwoorde dien, selfs ook waar werkwoordstamme nie onderskei kan word nie. Rakende hierdie gevalle is dit ook nie uitgesluit dat verwante oorspronklike werkwoordbasisse bestaan het wat nie meer gebruik word nie en waarvan ideofone en naamwoorde gevorm is.

3.3.2.1.4 Die verwantskap tussen ideofone en adjektief

Uit die volgende voorbeelde blyk dit duidelik dat die ideofone van adjektiewe afgelei is:

- <u>sétlha</u>	(geel) (adjektiewortel)
: <u>bosétlha</u>	(geel kleur) (naamwoord)
: <u>sétlhêé</u>	(ten opsigte van: geel wees) (ideofoon)
- <u>tala</u>	(groen) (adjektiewortel)
: <u>botala</u>	(groen kleur) (naamwoord)
: <u>talaa</u>	(ten opsigte van: groen wees) (ideofoon)

<u>swêu</u>	(wit) (adjektiewortel)
: <u>boswêu</u>	(wit kleur) (naamwoord)
: <u>swêuu</u>	(ten opsigte van: wit wees) (ideofoon)
<u>ntsho</u>	(swart) (adjektiewortel)
<u>bontsho</u>	(swart kleur) (naamwoord)
<u>tshóó</u>	(ten opsigte van: pikswart wees) (ideofoon)

Dit blyk dus uit voorafgaande voorbeeld dat ideofone van verwante adjektiewortels afgelei is. Die prosedure van afleiding geskied soos volg:

- * In die gevalle setlhêe, talaa en tshóó word die slotvokaal van die adjektiewortel aangepas om waar van toepassing te korreleer met die vokaal in die adjektief. Die verdubbelde slotvokale word fonemies verleng. In hierdie voorbeeld is aangetref dat die slotvokale van die ideofone korreleer met die vokaal in die voorafgaande lettergreep.
- * In die volgende geval, naamlik swêuu, word die slotvokaal -u van die verwante adjektiewortel verleng deur 'n ekstra -u aan te voeg. Hierdie ekstra slotvokaal verleen semantiese intensivering aan die ideofoon. Met ander woorde hierdie ideofone word dan nie van hul verwante naamwoordvorms afgelei nie, want die naamwoorde stem vormlik ooreen met die adjektiewortel. Die ideofone daarenteen se slotlettergrepe verskil van die verwante adjektiewortels en naamwoordvorms.
- * Hier is ook telkens by elke ideofoon die bykomende slotvokaal teenwoordig wat semantiese intensivering teweeg bring.

As gevolg van hierdie verskynsel kan morfeemstatus hieraan toegeken word en word dit die intensiveringsmordeem genoem.

3.4. DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE WERKWOORDGROEP MET 'N IDEOFONIESE DESKRIFTIEWE BEPALING:

3.4.1 Die struktuur van die werkwoordgroep met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling

Hierdie werkwoordgroep bestaan uit twee onderdele, naamlik die werkwoord re en die ideofoon wat optree as 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling.

In die morfologiese ondersoek is gevind dat in Tswana die woord -re as 'n werkwoord geklassifiseer kan word as dit saam met die ideofoon gebruik word en nie as 'n hulpwerkwoord nie. Kock (1981:41) beskou die werkwoord re as 'n hulpwerkwoord. Von Staden (1974:233) is dieselfde mening in Zulu toegedaan. Hulle beskou die stam -re as inleidende lid en die ideofoon as komplementére lid.

Die redes wat aangevoer kan word waarom die woord -re in die werkwoordgroep met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling as 'n werkwoord met beperkte valensies wat as gevolg hiervan nie selfstandig kan optree nie beskou kan word, is naamlik dat:

- * die werkwoord -re 'n valensie vir deskriptiewe bepalings het en die hulpwerkwoord nie.

- * die woord -re as 'n werkwoord geklassifiseer word omdat dit nie 'n komplementêre werkwoord as komplement neem nie, maar wel 'n deskriptiewe bepaling.

3.4.2. Die volgorde van morfeme in die werkwoordgroep met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling:

Die basiese volgorde van morfeme in die werkwoordgroep word soos volg aangetref:

- * Onderwerpsmorfeem + werkwoordstam -re + ideofoon

Mosimane (a re gadi)

Onderwerp onderwerps- + werkwoord + ideofoon
 morfeem

(Die seun [Hy kyk vinnig om])

- * Onderwerps- + voorwerps- + ww. + -re + ideofoon
 morfeem morfeem stam

Mosimane (a se re gau)

Onderwerp onderwerps- + voorwerps- + ww. + ideofoon
 morfeem morfeem

(Die seun [kou dit vinnig])

Die prefigale morfeme by die werkwoord re toon 'n normale volgorde:

3.4.3. Die infinitiewe vorm van die werkwoord in die werkwoordgroep:

Infinitiefprefiks + werkwoordstam -re + ideofoon

go re gasa)

(Om te sê strooi met die koring)

Dit wil sê (om met koring te strooi).

3.4.4. Die morfologiese struktuur van die werkwoord van die werkwoordgroep in die verskillende modi

Die aard en volgorde van morfeme van die werkwoordgroep binne die werkwoordgroep en die verskillende modi en tye word hier bespreek.

3.4.4.1 Die werkwoordgroep of hulpwerkwoordgroep in die onafhanklike en afhanklike modi

3.4.4.1.1. Indikatiefmodus

Teenwoordige tyd onderwerps- + -re + id

morfem

Tau e -re haau!

(Die leeu brul).

Toekomende tyd: onderwerps- + tla + -re + id.

morfem

Ba tla -re kqatlha le lona!

(Hulle sal julle onverwags ontmoet!)

Perfektum: onderwerpsmorfem + -rile + id.

Tau rile kirr!

(Die leeu het kwaai gebrul!)

Nê- verlede tyd: (onder- + hulp- + onder- + -re id.)
werpsmorfem- + werkwoord werpsmorfem

-Le nê le -re nano!

(Julle het vroeg opgestaan!)

Potensiale onderwerps- + ka + -re + id.
aspek: morfeem
A ka -re supu!

(Sy kan plotseling opstaan!)

3.4.4.1.2. Imperatiewe modus

onderwerpsmorfem + -re + id.

Le -re tu!

(Bly stil [julle]!)

3.4.4.1.3. Habituele modus

onderwerps- + tle + onderwerps- + -re + id.
morfeem morfeem

Phoko jwê ya tle e -re rago-rago!

(Die jakkels spring gewoonlik baie vinnig op!)

3.4.4.1.4. Subjunktiewe modus

onderwerps- + hulpwerk- + onderwerps- + -re + id.

morfeem woord morfeem

Phiri ya ne ya -re + thêbêlêlê!

(Die hiëna het alreeds lafhartig gestaan!)

3.4.4.1.5 Partisipiale modus

Teenwoordige tyd: onderwerpsmorfeem + -re + id.

...le nkga le -re phuu!

(...dit ruik baie sleg!)

Toekomende tyd: onderwerpsmorfeem + -re + id.

...re tla tsêna re -re tlêrêê!

(...ons is besig om bloedrooi [bloedbesmeerd]
in te kom!)

...maru a ne a -re tsôbê-tsôbê!

(...terwyl die wolke reeds in die lug
vergader!)

3.4.5. Relatiefmodus

(kwal. bw. + onderwerpsmorfem + reng + id.

Baagi ba ba reng sutlha sutlha sutlha! qe ba tsamaya...

(Die bouers wat hulle voete sleep as hulle loop...)

3.5. DIE MORFOLOGIESE KENMERKE VAN DIE WERKWOORD -re IN DIE SINSTUK

3.5.1. Gewone struktuur

Die werkwoord -re tree in die volgende struktuur direk voor die ideofoon op

Onderwerp + onderwerpsmorfem + -re + id.

Pula e -re ne!

(Die reën val meteens!)

3.5.2. Die werkwoordgroep gevvolg deur die infinitiewe konstruksie wat 'n deskriptiewe/funksie toon

Die infinitiekonstruksie volg na die werkwoordgroep waarin die werkwoord -re ook voor die ideofoon optree

onderwerps- + -re + id + infinitiefkonstruksie)

morfeem

Ga -re gwara, gwara, gwara!go ya nokêng

(Daar was vinnig gehardloop om na die rivier te gaan!)

3.5.3. Die werkwoord -re kan geskei word van die ideofoon, deur woorde/woordgroepe wat beide 'n bywoordelike of naamwoordelike funksie het

onderwerpsmorfeem + -re + bywoordelike bepaling + id.

Kwêna ya re mô bodibêng tlhabu!

(Die krokodil plons die diepte in!)

(Onderwerpsmorfeem + -re + voorwerp + id.)

A -re matlho rôto!

(Hy maak sy oë baie wyd oop!)

3.6. Die ideofoon sonder die werkwoord -re

Die ideofoon tree ook saam met 'n ander werkwoord op:

Onderwerpsmorfeem + ww. + id.

Ba utlwa sutlha sutlha sutlha!

(Hulle het 'n ritselende geluid gehoor!)

Ba utlwa rruthê!

(Hulle het gehoor iets val baie hard!)

3.7. SAMEVATTING

1. Morfologiese klassifikasie van ideofone
Ideofone word geklassifiseer in:

- a. Nie-afgeleide ideofone
- b. Afgeleide ideofone
 - *deïdeofoniese ideofone
 - *deverbatiewe ideofone
 - *deadjektiewe ideofone

2. Die morfeme in ideofone :

- a. Grammatiese morfeme

Die grammatische morfeme wat in Tswana onderskei is, is:

- die ideofoniseringsmorfeme (-a; -e; -ê; o en -i) wat gesuffigeer word aan verwante werkwoordvorms om ideofone te vorm.
- die verdubbelingsmorfeme wat werksaam is om nuwe langer ideofone te skep van verwante ideofone en/of van verwante werkwoordvorms, byvoorbeeld:

purra (skuim/borrel)
 : purru-purru (ten opsigte van: baie skuim/borrel)
kunkuruêtsa (koer)

: kunkukunkuru (ten oosigte van: aanmekaar koer)

- intensiveringsmorfeme wat onder andere ook as verdubbelingsmorfeme bekend kan staan, omdat dit die semantiese waarde intensiveer, vergroot of ekspliteer, byvoorbeeld:

thiba (dig toe wees)
 : thii (ten opsigte van: potdig toe wees).

- Die gevolgtrekking wat gemaak kan word met betrekking tot die afleiding tussen ideofone en verwante woord uit anderwoordklasse is dat die meerderheid ideofone uit werkwoordbasisse gevorm is deur middel van of verkorting of die byvoeging van een of meer van die ideofoniseringsmorfeme.

b. Wortels en stamme in ideofone:

- Ideofoniese wortel
- Ideofoniese stam
- Ander stamme / wortels

- werkwoordstam
 - adjektiewortel
3. Die ideofoon dien as 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling in:
 - a. werkwoordgroep (-re + ideofoon) / (ander werkwoord + ideofoon)
 - b. Hulpwerkwoordgroepe
 4. Die modi en tye word ten volle deur die werkwoord -re uitgedruk in bogenoemde werkwoordgroepe.

HOOFSTUK 4: DIE SINTAKTIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN TSWANA

4.1. INLEIDING

In aansluiting by Krüger (1976:61) se siening van sintaksis, naamlik dat dit vir hom 'n "struktureringsdissipline" is vanaf die morfeem tot by die sinstuk en die sin, word daar in hierdie navorsing met betrekking tot die sintaksis die volgende sintaktiese eienskappe van die ideofoon bestudeer, naamlik:

- die morfeemsintaksis.
- die woord- en woordgroepsintaksis.
- die sinsintaksis.

Hierdie studie is 'n ondersoek na die prosesse van strukturering, rangskikking, funksies en die semantiese verhoudinge tussen die kleiner semantiese onderdele (taalsimbole) van ideofone in groter taalsimbole of strukture asook die hiérargiese bou daarvan.

4.2. DIE MORFEEMSINTAKSIS VAN IDEOFONE

4.2.1. Die verskillende ideofoniese strukture

Die onderliggende ideofoniese strukture wat vir dié studie as boustene gebruik kan word, is naamlik:

1. Basiese ideofoniese strukture:

Basiese ideofoniese strukture is strukture waarin slegs noodsaklike morfeme voorkom wat minstens 'n ideofoniese wortel en een of meer grammatische morfeme bevat, byvoorbeeld:

botho (ten opsigte van: lê, byvoorbeeld 'n koei op een sy) =
both- (werkwoordwortel) + -o (ideofoniseringsmorfem)
tshuu-tshuu: (ten opsigte van: klanknabootsing van trein) =
tshu (ideofoniese wortel) + -u- + -tshuu (verdubbelingsmorfeme).

2. Afgeleide strukture

'n Afgeleide ideofoniese struktuur word gevorm deurdat een of meer grammatische morfeme aan 'n basiese struktuur/leksikale komponent gevoeg word, byvoorbeeld :

timə (uitdoof/blus) + -e > timē (ten opsigte van: uitdoof/blus)
kôlôba (natmaak) + -i > kôlôbi (ten opsigte van: sopnat maak)
phu (ten opsigte van: sleg ruik) + -u > phuu > (ten opsigte van: baie sleg ruik) en
swêu (wit) + u > swêuu (ten opsigte van: spierwit wees).

4.2.2. Sintaktiese prosesse in die basiese onderdele van die ideofoon

In die volgende paragrawe sal die verskillende struktureringstegnieke of woordbouprosesse aangetoon en bespreek word wat figureer in die vorming van verstaanbare ideofoniese strukture.

4.2.2.1. Affigering as sintaktiese proses

Affigering is die aanvoeging van een of meer grammatiese morfeme vanuit 'n basiese bestaande struktuur, naamlik wortels en stamme. By die vorming van ideofone kan dit die strukturering aanneem van:

a. Prefigering:

didimatsa (om stil te laat bly) > tididi (ten opsigte van: doodse stilte)

b. Suffigering:

waa (ten opsigte van: reën wat val) > waaa (ten opsigte van: reën wat hard val)

kô (ten opsigte van: tik aan deur) > kôkôkôô (ten opsigte van: klop aan deur).

c. Konkomitante affigering:

didimala (om stil te wees) > tididii (ten opsigte van: grafstil wees)

4.2.2.2. Verdubbeling as sintaktiese proses

Aan die hand van Groenewald (1960:1) se beskrywing van die verdubbelingsproses en onderskeie tipes verdubbeling word die verdubbeling as sintaktiese proses by ideofone ondersoek. As 'n morfeem, morfeme van die ideofoon, die ideofoon as geheel of die woordgroep met 'n ideofoniese bepaling ten opsigte van sy fonologiese vorm herhaal word, sodat daar fonologies twee vorme onderskei kan word, dit wil sê 'n nie-verdubbelde en verdubbelde vorm en waarvan laasgenoemde vorm gepaard gaan met een of meer bepaalde taalfunksies wat dieselfde ooreenkoms toon met taalfunksies in derglike ander pare vorme, word dit beskou as verdubbeling.

Die verskillende tipes verdubbeling wat by ideofone aangetref word, is onder andere:

1. Linguistiese reduplikasie

Sommige ideofone toon met reduplikasie dat hulle in 'n bepaalde betekeniskategorie geplaas moet word. Dit vind veral plaas waar intensivering by ideofone voorkom, byvoorbeeld:

sêtlhê (ten opsigte van: grys/vaal wees) > sêtlhêê (ten opsigte van: asvaal wees)

tšhu (ten opsigte van: brand/pyn) > tšhu-tšhu (ten opsigte van: erg brand/pyn)

kiri (ten opsigte van: druk/stoot) >kikiri-kiri (ten opsigte van: hard druk/stoot)

2. Stilistiese reduplikasie:

Stilistiese reduplikasie vind by ideofone plaas as die fonologiese verdubbeling alleenlik t.o.v. die spreker, hoorder of gespreksituasie konvensioneel is. Die volgende verdubbelde ideofone het akoestiese en ritmiese eienskappe:

têtêtêtê (ten opsigte van: bewe/bibber)

khirikhiri-khirikhiri (ten opsigte van: voeteval)

q-q-qi (ten opsigte van: geluid van spiese)

3. Morfologiese reduplikasie:

Kenmerkend van die morfologiese reduplikasie van ideofone is dat die komponente elk sy woordoutonomie inboet in die verdubbeling wat 'n outonome woord word, byvoorbeeld:

a. Volledige verdubbeling waar die verdubbeling uit primêre komponente bestaan, byvoorbeeld:

kqô-kqô-kqô (ten opsigte van: 'n boom wat krakend val)

b. Onvolledige verdubbeling waar die verdubbeling uit minstens een sekondêre komponent bestaan, byvoorbeeld:

sara (ten opsigte van: sag reën) saraa: (t.o.v. aanhoudende motreën)

4. Sintaktiese verdubbeling:

Woordgroepes met ideofone as deskriptiewe bepalings kan verdubbel sonder dat die woorde hul woordoutonomie prysgee, byvoorbeeld:

"O ntse o re pê! O ntse o re pê!pê!": ("Jy sê pê! Jy sê pê!pê!")

4.2.2.3. Reduksie en vervanging as 'n sintaktiese proses

Die proses van weglatting en byvoeging word veral gevind wanneer ideofone afgelei word, byvoorbeeld:

go pshêtla: (verpletter) > (go-) pšhêtł-(-a) > pšhêtł- > pšhêtłê (ten opsigte van: verpletter).

tôlôbu: (ten opsigte van: inplons) > (t-)-ôlôbu > -ôlôbu > kôlôbu: (ten opsigte van: inplons)

šekate: (ten opsigte van: kap[boom]) > šék-(-a)-(-) -e > sék- -t-(-) -e > sékêtłê: (ten opsigte van: kap[boom])

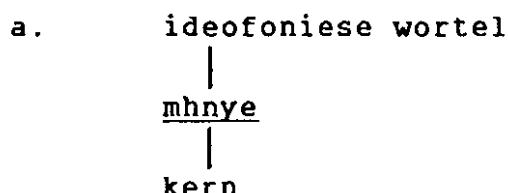
ntsho: (swart) > (n)-tsho>-tsho > tshóó (ten opsigte van: pikswart)

4.2.3. Die sintaktiese struktuur van die ideofoon in Tswana

4.2.3.1. Kombinasiemoontlikhede van die morfeme van ideofone

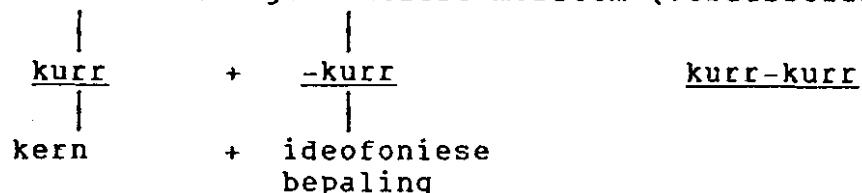
Die sintaktiese strukture van ideofone is opgebou uit die onderdele wat in 3.3.1. vasgestel is, naamlik: ideofoniese wortels, stammorfeme en grammatische morfeme in die volgende kombinasies, byvoorbeeld:

1. Nie-afgeleide ideofoniese struktuur:

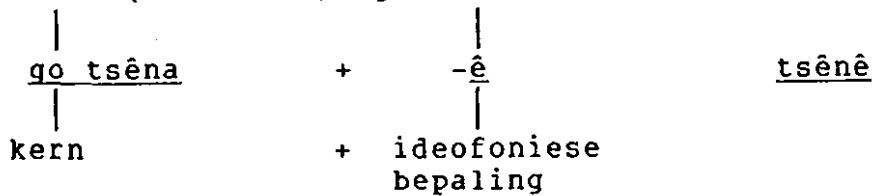

2. Afgeleide ideofoniese strukture

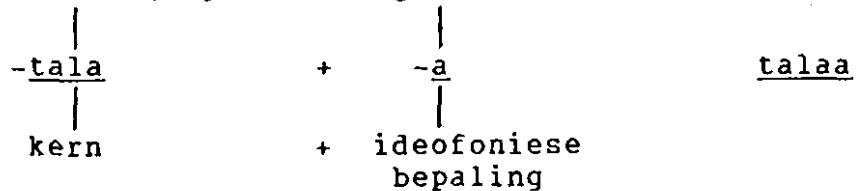
(a) ideofoniese stam + grammatische morfeem (verdubbelingsmorfeem)

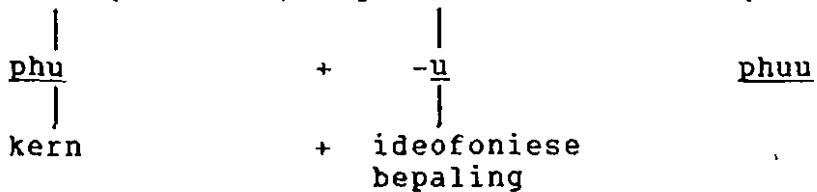
(b) stam (werkwoord)+ grammatische morfeem (ideofoniseringsmorfeem)

(c) wortel(adjektief)+ grammatische morfeem (ideofoniseringsmorfeem)

(d) stam (ideofoon) + grammatische morfeem (intensiveringsmorfeem)

4.2.4. Die semanties - kombinatoriese verband

Die gebruiksklaskombinasie waartussen 'n onderskikkende semantiese verband by ideofone bestaan is:

Kern + bepaling, byvoorbeeld gasa + -a > gasaa (ten opsigte van versprei)

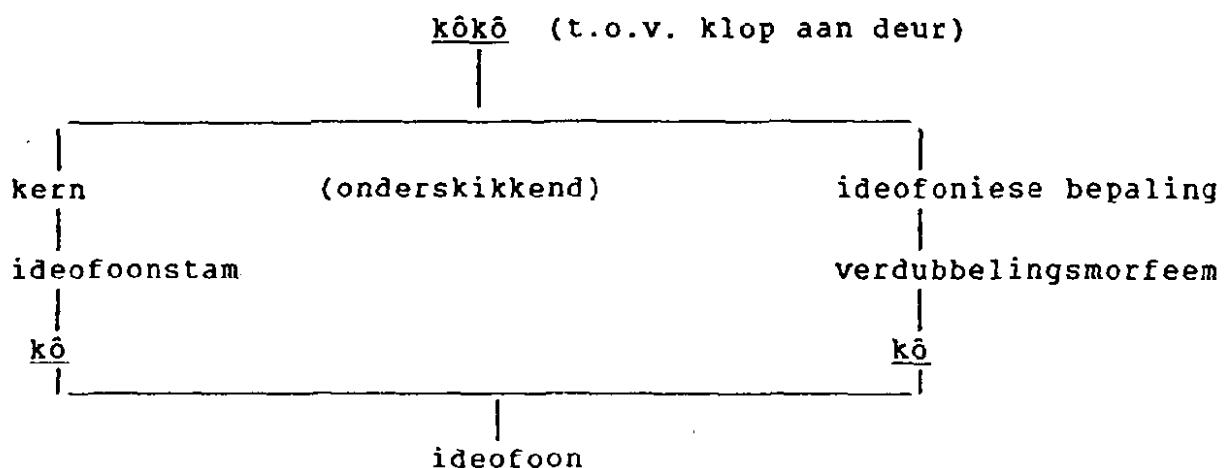
4.2.5. Die hiërargiese bou van die ideofone in Tswana

Laas (1974:102) se hiërargiese ordening van morfeme blyk die aangewese prosedure te wees om 'n voorstelling van die hiërargiese bou van die ideofone vas te stel:

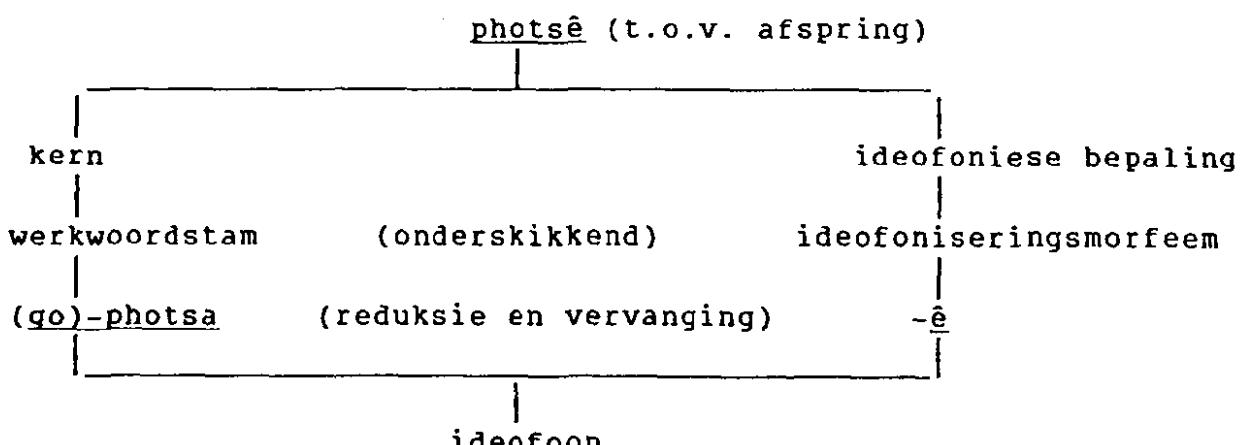
"Dit is die orde waarvolgens die grammatisiese morfeme onderling ten opsigte van die wortel georden word en waarvolgens die struktuur van meerledige woorde tot stand kom deur die semantiese spreiding (ordening) van die onmiddellike komponente." (Laas 1974:102.)

Die voorstelling van die hiërargiese bou van die ideofone word met behulp van boomdiagramme aangetoon en wel volgens die woordklas en die valensieklas.

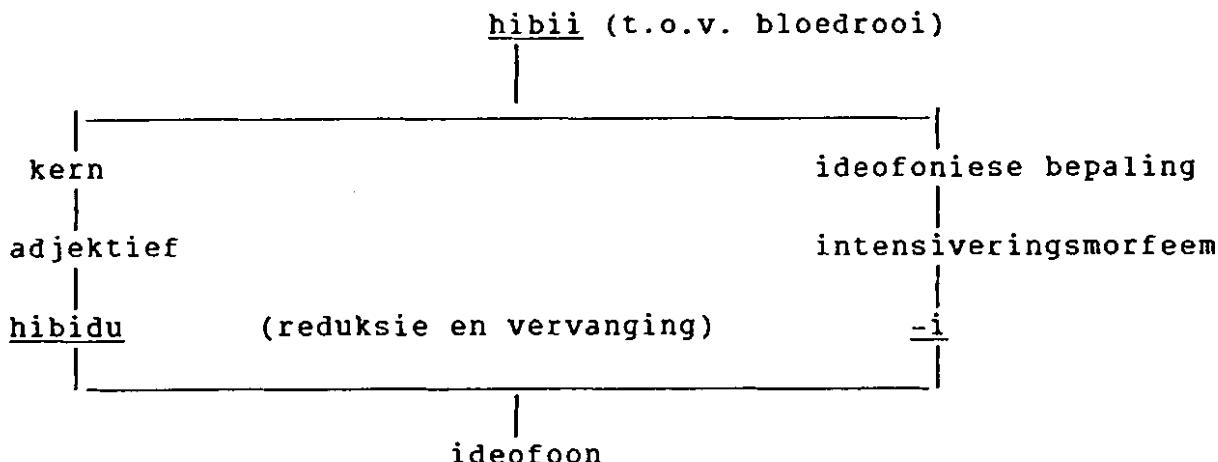
1. Klanknabootsende vorm as ideofoon:

2. Werkwoordvorm as ideofoon:

3. Adjektiefvorm as ideofoon

4.3. DIE SINTAKTIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN WOORDGROEPE

Die woordgroepe waarin die ideofoon optree, is meerwoordgehele wat almal uit ten minste twee woorde bestaan wat met mekaar 'n semantiese kombinatoriese verband vertoon. Die groepe waarvan die ideofoon 'n onderdeel is en wat 'n eenheid met mekaar vertoon, moet nou geïdentifiseer en afgebaken word.

Vervolgens word bogenoemde aspekte verduidelik.

4.3.1. Die woordgroepe waarin die ideofoon optree as 'n sintaktiese eenheid

Die woordgroepe, waarin die ideofoon 'n onderdeel is, as 'n groter sintaktiese eenheid as die woord, is 'n waarneembare verskynsel sodra die sintaktiese struktuur van sodanige volledige interpreteerbare taalkundige

uitdrukkinge ondersoek word.

Eerstens wys die sintagmatiese verband van woorde, en dus ook woordsoorte, op die bestaan van kleinere eenhede. Daar is dus kleinere eenhede, waarvan die ideofoon 'n onderdeel is, wat saam 'n hegte eenheid uitmaak.

'n Ondersoek na die sintaktiese funksie van die ideofoon en die valensies van woordsoorte met mekaar tesame met 'n ondersoek na watter woorde bymekaar hoort, wat die volgorde van die ideofoon onderling in die groepe is, hoe die groepe gestruktureer word en wat hul besondere funksies is, sal die terrein van die sintaktiese studie dek.

Heelwat aandag moet dus gegee word aan woordgroepvorming met die ideofoon as integrale onderdeel, woordgroepgrense en woordgroepbenoeming. Die presiese aard van die ideofoon in woordgroepe moet ook vasgestel word.

4.3.2. Ideofoon: predikatief of deskriptief (adverbiaal) van aard in woordgroepe

Doke (1955:142) beskou die sintaktiese funksie van die ideofoon in Zulu as 'n deskriptiewe komplement van 'n spesiale idiomatiese gebruik van die werkwoordstam -thi.

Van Wyk (1961:84) sê in sy definisie aangaande die ideofoon dat dit 'n valensie as adverbiale bepaling het veral van werkwoorde en as volledige (roep)sinne.

Von Staden (1974:231) plaas die ideofoon in Zulu as 'n komplement van 'n hulpwerkwoordgroep in 'n wedersydskikkende woordgroep, met ander woorde die ideofoon is hier predikatief van aard.

Neethling (1972:28) sê aangaande die ideofoon in Xhosa: "...Die volledige predikaat word gesamentlik uit die hulpwerkwoord /thi/ plus die ideofoon gekonstitueer..." Neethling (1972:41) sê egter ook: "'n Groot aantal ideofone kom dikwels voor na besondere werkwoorde en hulle funksie is bywoordelik."

Kock (1981:42) sluit by Von Staden se siening aan deur te aanvaar dat die hulpwerkwoord -re plus die ideofoon in Suid-Sotho een predikatiewe woordgroep vorm, omdat die stam -re nie sy semantiese waarde behou soos wat dit in 'n selfstandige werkwoord sou hê nie en daarom semanties 'n eenheid saam met die betekenis van die ideofoon vorm.

Marivate (1985:210) beweer dat die ideofoon in die Afrikatale predikatief in funksie is en eerder geklassifiseer behoort te word by die werkwoord as 'n "non-verbal verb," en nie as 'n deskriptief nie. Marivate (1985:211) kom tot die gevolgtrekking dat die Ideofoniese Frase (hulpww.+id.) die dieptestruktuur van die sintaksis van die ideofoon verteenwoordig. (TGG). Die hulpwerkwoordstam plus die ideofoon vorm 'n sintaktiese kategorie wat in staat is om op te tree as 'n predikaat, net soos 'n normale werkwoord. Marivate (1985:213) wys daarop dat as dit nie vir die dieptestruktuur van die sintaksis moontlik was nie, sou die ideofoon as 'n bywoord kon optree, want die ideofoon neem normaalweg die posisie in wat die bywoord sou ingeneem het.

Baumbach (1987:273) daarenteen huldig die volgende teenstellende standpunt aangaande die sintaktiese klassifikasie van die ideofoon in Tsonga: "...it is clear that its syntactical classification is problematic seeing that it shares characteristics with the verb, adjective, adverb and interjective. But, because of its function to describe other parts of speech in the majority of cases, we classify it under the adverb."

Tydens die studie van die sintaktiese kenmerke van die ideofoon in Tswana kom dit aan die lig dat sommige ideofone dubbelewoordklassesstatus het as gevolg van hulle valensionele kenmerke. Ideofone kan dus predikatief of deskriptief van aard wees. As gevolg van hulle dubbelslagtige aard vertoon hulle sowel adverbiale as werkwoordelike kenmerke.

4.3.2.1. Deskriptiewe aard en funksies van ideofone.

Ideofone se betekenisse en funksies blyk meer te varieer as wat oppervlakkig sigbaar is. Om aan te dui dat die gebruik/funksies van die ideofoon in Tswana wel met dié van die bywoord korrespondeer, word op die uiteensetting van Baumbach (1987:270-271) gesteun.

Ideofone is soms deskriptief van aard, want hulle funksioneer as modifieerders/versterkers/intensieverders vir ander woordsoorte, byvoorbeeld vir:

- 'n werkwoord

Ba didimala tu! (Hulle bly doodstil, baie stil)
Ba re nano! (Hulle staan vinnig op)
E nê e re waaa! (Dit was besig om swaar te val)
A êma thêbêlêlê! (Hy het skielik tot stilstand gekom)

In die voorafgaande voorbeeld word die ideofone gebruik om die aksie/handeling te beskryf. Dit het dus 'n deskriptiewe funksie.

■ 'n interjektief

Nwê! Bilo! (Sak weg en kom op!/Sink! Opkom! [met ander woorde verdrink.])

Sodra ideofone soos hierbo alleen gebruik word as 'n volledige sin, stem dit ooreen met die gebruik van interjektiewe.

Thusu! Nqaroa! Piriqi! (Doef! Wegspring! Onderstebo!)

In bostaande voorbeeld word die ideofoon op dieselfde wyse as 'n interjektief gebruik, naamlik om die spreker se subjektiewe gevoelens of ervaring van 'n aksie of sensasie uit te druk.

4.3.2.2. Predikatiewe aard en funksies van ideofone.

Voorbeeld is aangetref by die ideofoniese woordgroep waar die werkwoord met die stam -re uit 'n groep weggelaat kan word of gesuggereer is sonder om enigsins die betekeniswaarde van die groep aan te tas.

Die volgende sintaktiese gebruikte van die ideofoon stem ooreen met dié van die werkwoord:

- 'n Onderwerpsmorfeem gaan die ideofoon vooraf, nadat die werkwoord met die stam -re weggelaat is.

Ya (re) fapo! (Dit het skielik uitgedraai)

- 'n Voorwerpsmorfeem gaan die ideofoon vooraf nadat die werkwoord met die stam -re weggelaat is.

A mo (re) fapha! (Sy het hom geklap)

A fapha nqwana (Sy het die kind geklap)

Sodra die ideofoon sonder die gesuggereerde werkwoord met die stam -re optree, neem dit die werkwoord se funksies oor deur valensies te hê vir die okkupering van 'n onderwerpsmorfeem, 'n voorwerpsmorfeem en 'n voorwerp. Ideofone kan derhalwe transitief of intransitief van aard wees. Dit beteken dat ideofone wat werkwoordelike funksies openbaar, predikatief van aard is.

4.3.3. Die verskillende woordgroepe waarin ideofone funksioneer

Verskeie woordgroepe waarin ideofone funksioneer, is onderskei en verdien om bespreek te word. Die studie het ook gevalle teëgekom waar die ideofoon verskeie valensionele kenmerke openbaar.

4.3.3.1. Werkwoordgroepe waarin ideofone funksioneer

Dit blyk dat ideofone in werkwoordgroepe (-re + id.) (ander werkwoordstamme + id.) hulpwerkwoordgroepe (hulpwerkwoord + -re + id.) en die kopulatiewe werkwoordgroepe (kop.ww + id.) funksioneer.

4.3.3.1.1. Werkwoordgroep: -re + id.

Die sintaksis van die ideofoon in Tswana lê in die status wat 'n mens aan die -re in die konteks van die ideofoniese konstruksie toeken, met ander woorde die vraag ontstaan of -re as 'n volledige predikaat of as 'n hulpwerkwoord gesien moet word.

Die volgende voorbeeld van die -re in Tswana in die konteks van die ideofoon bevat die kenmerke van 'n normale werkwoord.

■ -Re in die perfektumvorm naamlik: rile

1.	<u>o</u>	<u>le</u>	<u>rile:</u>	<u>kqwara!</u>
	onderwerps	voorwerps-	werk-	ideofoon
	morfeem	morfeem	woord	

Letterlik: (Hy het "dit gedoen" gekrap) met ander woorde
(Hy het dit getrek.)

■ Variasies van die werkwoord -re, naamlik in die passief: twe/twa/tuwa; rilwê/tulwê/tilwê:

2.	<u>e</u>	twe	kqê!
	onderwerpsmorfem	werkwoord	ideofoon

Letterlik: (dit "word gedoen" gekap, met ander woorde dit word gekap.)

- Waar 'n voorwerpsbepaling ter sprake is, neem die werkwoordstam -re voorwerpsmorfemr soos 'n normale werkwoord en dit gaan altyd die werkwoord vooraf. byvoorbeeld:

3.	<u>a</u>	mo	re	fapho!
	onderwerps- morfeem	voorwerps- morfeem	werkwoord	ideofoon

Letterlik: (Hy haar "doen" klap, met ander woorde: Hy klap haar.)

- Die werkwoord -re neem ook die refleksiewe morfeem, i(n)-, byvoorbeeld:

4.	<u>a</u>	ithe	kqi!
	onderwerps- morfeem	refleksiewe werkwoord	ideofoon

Letterlik: (hy "homself doen" stamp) met ander woorde: Hy stamp homself.)

- Hulpwerkwoord(e) tree saam -re + ideofoon op.

- 5. Nê-verlede tyd: ke nê ke re hu! : (Ek was rustig gewees.)

- Die -re: tree ook op saam met die infinitiefprefiks go-:

- 6. go re bêêbêê
 Letterlik: (om "te doen" babbel, met ander woorde om te babbel.)

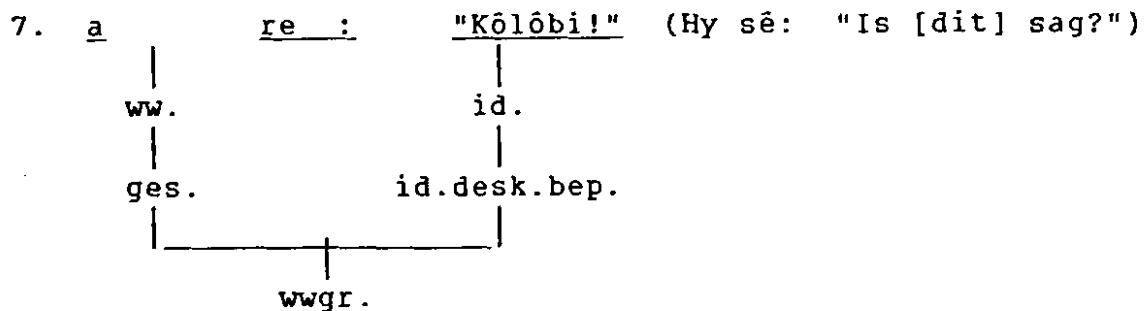
- Doke (1955:158) verwys na die Zulu werkwoord -thi, in gebruikskonteks met die ideofoon, as: ".....a highly idiomatic defective verb...." Hierna beskryf Doke (1955:158) dit as: "....the normal verb when associated with ideophones..."

- Neethling (1972), Von Staden (1974), Kock (1981) en Marivate (1982) laat die ideofoon as 'n komplement van 'n hulpwerkwoord, waarin die stam :-thi/-re/-ri gewoonlik in 'n wedersydskikkende woordgroep optree, funksioneer.

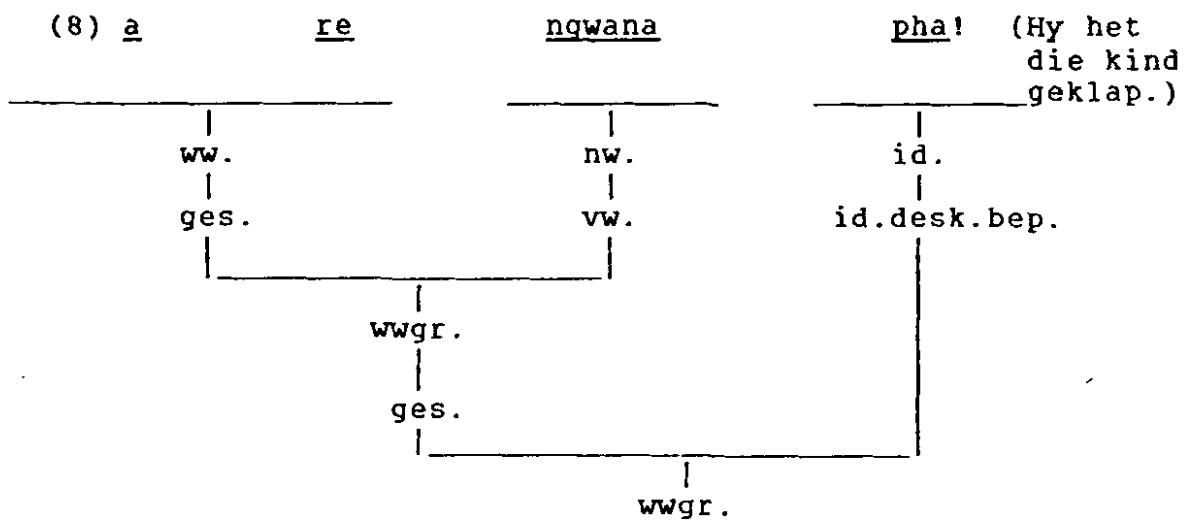
- -Re, in konteks met die ideofoon, soos blyk uit bogenoemde voorbeeld, het valensies vir 'n voorwerpsmorfeem (voorbeeld 3), 'n refleksieve morfeem (voorbeeld 4) 'n hulpwerkwoord (voorbeeld 5) die infinitiefprefiks go-: (voorbeeld 6) en laastens kan dit in verskillende modi staan (voorbeeld 1 en 2).

Dit impliseer dat die -re in funksionering met die ideofoon as 'n normale werkwoord optree. Die feit dat -re bogenoemde valensies openbaar bewys dat die sogenaamde skakelwoord of hulpwerkwoord -ri (Tsonga/Venda), -re (Sotho), -thi (Nguni) nie sintakties sodanig benoem kan word nie, want hulpwerkwoorde het nie valensies vir 'n voorwerpsmorfeem, 'n refleksiewe morfeem of 'n infinitiefprefiks nie.

- -Re kan as die werkwoordstam beskou word in die werkwoordgroep plus 'n ideofoon. Die leë, defektiewe werkwoordstam -re tree as normale werkwoord in konteks met die ideofoon op, afgesien daarvan dat die meer algemene betekenis van "om te sê" nie so algemeen voorkom nie, maar meestal wel die minder bekende idiomatiese betekenis daarvan van "doen/handel/gebeur/uitdruk."
- Die werkwoord -re tree as 'n normale werkwoord op, maar in funksionering met die ideofoon word -re 'n werkwoord met beperkte eienskappe sodra die idiomatiese betekenis van "doen" na vore tree. Die ideofoon wat op die werkwoordstam -re moet volg, tree op as die ideofoniese deskriktiewe bepaling in die werkwoordgroep omdat die handelingsaksie op een of ander manier versterk/geïntensiveer/modifieer word.
- Die benaming en kombinasie van die werkwoordgroep (-re: + ideofoon) kan soos volg voorgestel word:

- Semanties kombinatories blyk die ideofoon (as 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling) 'n onderskikkende semantiese verband met die werkwoordstam -re te hê.
- Die posisie van die voorwerp is meestal na die werkwoord -re, byvoorbeeld:

ii. Ander werkwoordstamme + die ideofoon

Daar is vasgestel dat die ideofoon ook in dié werkwoordgroep voorkom waar ander werkwoordstamme, byvoorbeeld: -utlwā, -bonā, -wēla, ensovoorts gebruik word, byvoorbeeld:

-utlwā: (hoor)

(9) Ba utlwa ruthê!

(Hulle het (iets) baie hard gehoor val!)
-wêla (val)

(10) Lefika la wêla kgôlôbu !

(Die klip het met 'n plons ingeval!)
-bôna (sien)

(11) A e bôna kqa !

(Hy het dit kragtig geslaan)

- Interessant is die feit dat wanneer die werkwoord bôna ("sien") deur 'n ideofoon gevvolg word, dit die betekenis aanneem van "slaan".
- Kock (1981:84) beskou bogenoemde in Suid-Sotho as hulpwerkwoordstamme, wat saam met die ideofoon as woordgroep funksioneer. Voorbeeld (11) hierbo toon aan dat die woord bôna 'n valensie vir 'n voorwerpmerkeen het en nie as 'n hulpwerkwoord geklassifiseer kan word nie.

iii. Vormlik-semanties ooreenstemmende werkwoordvorme + die ideofoon.

Ideofone funksioneer ook na vormlik-semanties ooreenstemmende werkwoordvorme, byvoorbeeld:

(12) Mosimane a phamola phamo!

(Die seun gryp toe vinnig)

(13) A ôthimola ôthi!

(Hy nies hard)

- (14) Ga fifala fii!
(Dit word pikdonker)

In bogenoemde voorbeelde tree die ideofoon as ideofoniese deskriptiewe bepaling op om te versterk of te intensiever binne die werkwoordgroep.

iv. Semanties ooreenstemmende werkwoordvorme + die ideofoon.

Voorbeelde is tydens die studie aangetref waarin ideofone saam met werkwoorde optree wat dieselfde betekenis as die ideofoon het, maar wel vormlik verskil.

- (15) A wêla nwêê!
(Hy gaan toe onder!)

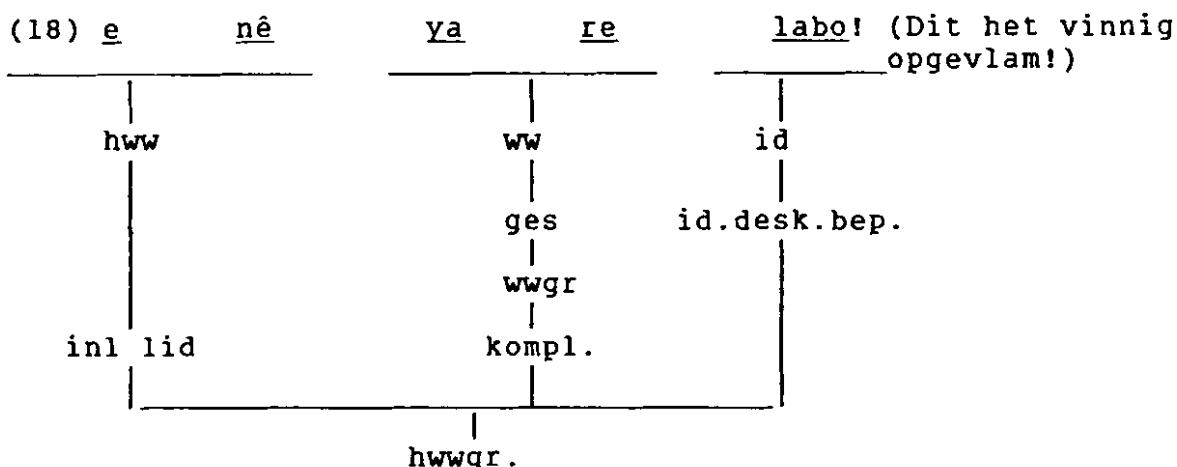
- (16) A rêma šékêtłê!
(Hy kap toe.)

- (17) Ga nkqa phuu!
(Dit ruik toe stink.)

4.3.3.2. 'n Hulpwerkwoordgroep waarin ideofone funksioneer.

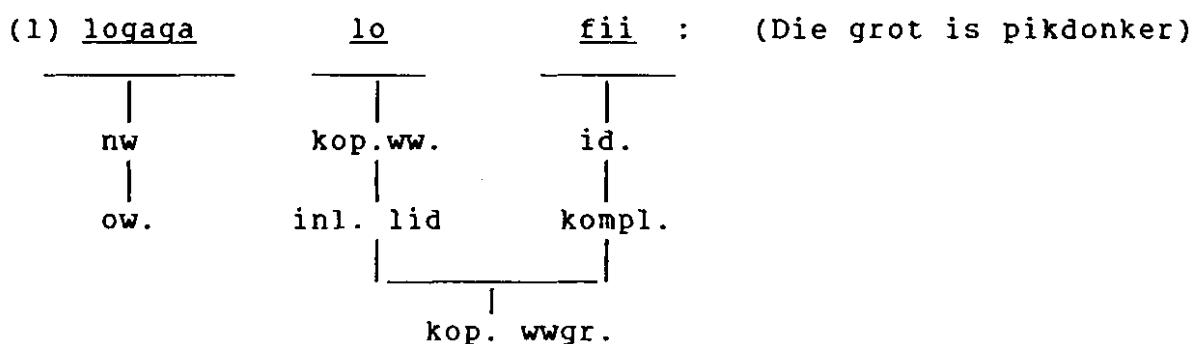
Ideofone kom soms voor in die hulpwerkwoordgroep waar dit as 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling van die werkwoordelike komplement funksioneer.

Die ontleding van die hulpwerkwoordgroep lyk soos volg:

4.3.3.3. Kopulatiewe werkwoordgroep waarin ideofone funksioneer.

By die definiërende kopulatiewe werkwoordgroep tree die ideofoon as komplement (nie-werkwoordelik) op van die inleidende lid, naamlik die definiërende kopulatiewe werkwoord, byvoorbeeld:

In dié kopulatiewe werkwoordgroep is die lede semanties wedersyds van mekaar afhanklik, want die kopulatiewe werkwoord is die inleidende lid met die ideofoon daarna as komplement. Nog die komplement nog die inleidende lid kan weggelaat word. Hier bestaan dus 'n wedersydskikkende semantiese verband.

4.3.3.4. Ander woordgroepes waarin ideofone funksioneer.

Voorbeeld is aangetref waar die ideofoon in naamwoordgroepes en in temporaal-voorwoordelike betrekingswoordgroepes funksioneer asook gevalle waar die -reng + ideofoon kwalifikatief optree in die kwalifikatiewe betrekingswoordgroep.

a. Naamwoordgroep:

(20) Kqômo tsê di khîbidu mal'la

Letterlik: (Rooi beeste wat 'n klein bietjie geluid maak.)

Met ander woorde: (Rooi beeste met die los bakhorings)

b. Temporaal-voorwaardelike betrekingswoordgroep.

Voorbeeld is aangetref waar ideofone funksioneer in temporaal-voorwaardelike betrekingswoordgroepes, byvoorbeeld:

(21) Lo mo dirilêng fa a re hôuhôu?:

(Wat het julle hom gemaak as hy so blaf?)

c. Kwalifikatiewe betrekingswoordgroepes.

Die ideofoon toon kwalifikatiewe valensie te hê vir 'n onderwerp of voorwerp, byvoorbeeld:

(22) Sêlo sê se reng: "Buôbuô", se a tla

('n Ding wat boe - boe sê, kom.)

(23) Selô se a tla sê se reng: "Buôbuô!" :

('n Ding kom wat sê: "Boe-Boe!")

In voorbeeld 22 is die werkwoord-kwalifikatiewe groep in dié konteks met die ideofoon duidelik sigbaar, naamlik: sê se reng: "Buôbuô!"

4.3.4. Die ideofoniese deskriptiewe bepaling in kombinasie met ander deskriptiewe bepalings

Die ideofoon wat optree as die ideofoniese deskriptiewe bepaling in werkwoord- en hulpwerkwoordgroepe kan ook gevolg word deur verskeie ander deskriptiewe bepalings, byvoorbeeld:

a. Instrumentale betrekingswoordgroep:

- (24) a mo fapha ka seatla
(Sy het hom met die hand geklap)

b. Assosiatiewe betrekingswoordgroep:

- (25) e rilê time le kwana !
(Dit het skielik met die lam verdwyn)

c. Komparatiewe betrekingswoordgroep:

- (26) a re qôô jaaka kolobê
(Hy snork soos 'n vark.)

d. Lokatiewe betrekingswoordgroepe

- (27) ya re gwasa mo tlhaqêng
(Dit ritsels in die gras.)

4.3.5. Sintaktiese prosesse in die onderdele van die woordgroepe waarin ideofone funksioneer

Prosesse soos affigering (voor- en/of naplasing) van 'n element, verdubbeling van 'n element en/of elisie-/reduksie/vervanging van 'n element is sintaktiese prosesse tot die vorming van bestaanbare strukture waarin ideofone funksioneer.

Vervolgens word die verskillende bouprosesse of struktureringstegnieke nader toegelig en geïllustreer word.

4.3.5.1. Affigering as 'n sintaktiese proses

a. Prefigering:

- (27) go re fapho > A mo re fapho
(om te klap) (Hy klap haar.)

b. Suffigering:

- (28) go re gwara > sê se reng gwara
(om te raas) (dit wat raas)

4.3.5.2. Verdubbeling as 'n sintaktiese proses

a. Volledige verdubbeling:

(29) ya re kgôthôkqôthô - kgôthôkqôthô
(Dit het verby geratel.)

b. Onvolledige verdubbeling:

(30) a ba a re: "Bidikibidiki bidi!:
(Hy rol toe af: "Rol-rol, rol 'n entjie!")

4.3.5.3. Reduksie/elisie en vervanging as 'n sintaktiese proses

Vervanging impliseer die elisie/reduksie van 'n element voordat 'n ander element die plek daarvan kan inneem, byvoorbeeld:

(31) o rile kgê!
re > r-(e) + ilê > rilê:
(Hy het gekap!)

(32) e twe kgê
re > r(e) + -iwa > twe:
(Dit word gekap!)

(33) a se (re) kikitli
rè > algehele elisie
(Hy het dit vasgeklou.)

4.4. Die sintaktiese kenmerke van die ideofoon in die sin

Die ideofone funksioneer in verskillende sinsoorte en openbaar verskeie funksies/valensies in hoofsinne en bysinne. Uit voorbeeldsinne blyk die ideofoon die kenmerk te hê om in 'n verskeidenheid posisies in die sin op te tree.

4.4.1. Ideofone in verskillende sinsoorte

Ideofone kan in die werkwoordsin, die hulpwerkwoordsin en die kopulatiefzin funksioneer.

4.4.1.1. Werkwoordsin

Uit die volgende voorbeeld word dit duidelik dat die werkwoord die sintakties heersende lid is en die sin as werkwoordsin benoem kan word. Die ideofoon tree telkens as 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling ten opsigte van die gesegde op.

a. Werkwoord -re + ideofoon.

Mosimane a re qadi!

(Die seun het vinnig omgekyk!)

Basimane ba o re kumu, mokhure otlhê!

(Die seuns het al die bosse ontwortel)

b. Werkwoord + ideofoon

Go nkqa phuu mô mosimêng ôlê!

(Dit ruik sleg in daardie gat!)

Mmaaqwê a lela hii!

(Sy ma huil verskriklik.)

c. (-re) + ideofoon.

Sebôdu phuu mo mokgorong!

(Dit stink sleg in die pondokkie!)

Mosetsana a se qau, seqwêtê!

(Die dogter kou die wortel vinnig!)

Illilililililililili!

(Jubel van blydskap!)

Uit bestaande voorbeeldsinne blyk dit dat die ideofoon die werkwoordelike funksies oorneem en die sintakties heersende lid in die werkwoordsin word.

4.4.1.2. Hulpwerkwoordsin

Ideofone wat in hulpwerkwoordgroepe funksioneer, tree gewoonlik as 'n deskriptiewe bepaling op ten opsigte van die werkwoordelike komplement van die hulpwerkwoord wat as inleidende lid ook die sintaksies heersende lid van dié sinsoort is.

Ntšwa e ntse e re hôuhôu!

(Die hond het vreeslik getjank!)

4.4.1.3. Kopulatiefsin

Die ideofoon tree in die kopulatiefsin op as die komplement in die definiërende kopulatiefsin, terwyl die definiërende kopulatiewe werkwoord as inleidende lid die sintakties heersende lid van die sinsoort is.

Naga e sêtlhêê!

(Die veld is asvaal!)

Ga nna hi ka mo qare!

(Dit het pikdonker geword!)

4.4.2. Valensies van die ideofoon in sinne

Valensioneel tree die ideofoon, vanweë die deskriptiewe aard daarvan, in die werkwoord- en hulpwerkwoordsinne onderskikkend op. In die definiërende kopulatiefsinne is die ideofoon valensioneel wedersydskikkend as 'n komplement ten opsigte van die definiërende kopulatiewe werkwoord wat op sy beurt die inleidende lid is.

Sodra die ideofoon sonder die werkwoord met die stam -re optree, funksioneer dit vanweë die predikatiewe aard daarvan, soos 'n "normale" werkwoord .

Die valensies van ideofone verdien verdere aandag op grond van hul predikatiewe en deskriptiewe aard in hoofsinne en bysinne.

Vervolgens word gesteun op die indeling wat Von Staden (1974:257 e.v.) vir Zulu gebruik het.

4.4.2.1. Die ideofoon as predikaat

a. In 'n hoofsin

In hoofsinne toon ideofone wat sonder die werkwoord met stam -re optree, 'n predikatiewe valensie, 'n sinsvalensie, interjektiewe en 'n kernvalensie.

i. Predikatiewe valensie

Na aanleiding van onderstaande voorbeeld kan aangevoer word dat die ideofoon as predikaat van 'n onderwerp kan dien.

Mošwè wa kôtê!

(Die meerkat het liggies gehurk!)

ii. Sinsvalensie

Die ideofoon word 'n selfstandige predikaat om situasies te beskryf in gevalle waar dit as volledige sin gebruik word:

Bidikibidiki bidi! Phaa hatshe!

(Rol - rol - rol! Doef op die grond!)

iii. Interjektiewe valensie

'n Voorbeeldsin waarin die ideofoon interjektiewe valensie het, is die volgende:

Kgaa, qa o tlhabiwe ke ditlhông!
(Sies, kry jy dan nie skaam nie!)

iv. Kernvalensie

Ideofone kan as kern optree vir 'n voorwerpsbepaling.

Mosimane a pha nqwana!
(Die seun het die kind hard geklap!)

Uit voorafgaande voorbeeld blyk dit dat sommige ideofone transitief van aard is.

4.4.2.2. Die ideofoon as deskriptief

a. Hoofsinne:

Ideofone het 'n deskriptiewe valensie ten opsigte van werkwoorde in hoofsinne:

i. Deskriptiewe valensie:

Die gesegde word deur die ideofoon bepaal:

Nôqa ya re lêlêlêlê!
(Die slang het geseil!)
Nôqa ya lêlêsêla , lêlêlêlê!
(Die slang het vinnig geseil!)

b. Bysinne :

Ideofone tree in bysinne op waar dit een of ander aspek van die gesegde van die hoofsin spesialiseer. Ideofone kan met ander woorde 'n bepalingsvalensie, 'n komplementêre valensie en 'n substantiewe valensie hê.

i. Bepalingsvalensie

As bepalingsvalensie funksioneer die ideofoon onderskikkend. Deskriktiewe, kwalifikatiewe en komplementêre bepalings kan in 'n groter groep onderskei word.

■ Deskriktiewe bepalings.

Kenmerkend van die ideofoon in die deskriktiewe bepaling is die partisipale modus.

Basadi ba ne ba bôna lesêdi le re nyêdi!

(Die vrouens het 'n lig in die bos sien glinster!)

Mosadimogolo a ôthimola, ôthi!

(Die ouvrou het genies.vreeslik genies!)

■ Komplementêre valensie

Omdat die ideofoon as komplement optree ten opsigte van die definiërende kopulatiewe werkwoord (inleidende lid), het die ideofoon 'n komplementêre valensie in die definiërende kopulatiewe.

Die ideofoon kan sonder die werkwoord -re ook as 'n komplement optree met 'n groter wedersydskikkende woordgroep waarin 'n hulpwerkwoord as hoofmoment funksioneer.

"Mmutlé a ba a kópa-kópa, a kópa-kópa" (Swanepoel 1982:140)
(Haas spring - spring toe, spring - spring.)

4.4.3. Woordvolgorde

Die ideofoon besit ook die kenmerk om in 'n verskeidenheid moontlike posisies in die sinsoorte, waarin dit funksioneer, op te tree.

a. Normale posisie

i. in die werkwoordsin

Mašwi a re tsurr, kgamélô ya tlala!

(Die melk stort en die emmer word vol!)

ii. in die hulpwerkwoordsin

Tsiritsiri e nê e lela mó ntlong e ntse e re tsêrr!

('n Kriek het in die huis gekriek!)

iii. in die kopulatiefsin

Seaparô se tla nna seswêuu!

(Die kledingstuk sal spierwit wees!)

Waar die werkwoord met die stam -re plus die ideofoon in die beginposisie in die sin verskyn, verkry die ideofoon groter semantiese klem as gewoonlik, soos in die onderstreepte gedeelte van die vertaling te sien is.

Nôqa ya re lêlêlêlê mô mëtsinq fa e bôna ntšwa!

(Die slang het in die water geseil toe dit die hond sien!)

Woorde wat vóór die ideofoon in die sin staan, word semanties meer beklemtoon.

Leotwana la sejanaga la re thwaaa fa le qata letlapa!

(Die motor se wiel het hard geklap toe dit op 'n klip loop!)

b. Vrye posisie

Sodra die ideofoon sonder die werkwoord met die stam -re optree, word die ideofoon dikwels onafhanklik aangewend. Die volledige predikaat bestaan dan slegs uit die ideofoon, alhoewel dit nie strukturele veranderinge kan ondergaan om in die verskillende modi en tye geplaas te kan word nie.

i. Ideofoon.

Hieronder kan twee gebruikte onderskei word.

a. Predikatief

Tshikhi!

(O. dit is koud!)

b) Interjektief

Kgôlôbu

(Doems! [inplons!])

ii. Ideofoon + onderwerp

Thô madi!

(Bloed drup!)

iii. Ideofoon + bepaling!

Fopho ka khiba!

(Klap met 'n voorskoot!)

Kolê mô mosimeng!

(Vinnig in die gat kruip!)

iv. Ideofoon + voorwerp

Kqê serope!

(Kap die boud!)

v. Onderwerp + onderwerpsmorphem + werkwoord +
ideofoniese deskriptiewe bepaling

Pholo ya phutlhama , putlha!

(Die os het skielik neergesak!)

4.4.4. Ideofone en transitiwiteit

Uit die navorsing na die inkorporering van voorwerpe in sinne waarin ideofone selfstandig sonder die werkwoord met die stam -re optree, blyk dit dat ideofone transitief of intransitief kan wees. Die feit dat dit transitief of intransitief kan wees, bevestig dat ideofone predikatief van aard is.

4.4.4.1. Intransitief

Soos gewone werkwoorde is ideofone intransitief as 'n aksie of handeling waarby geen voorwerp ingesluit word nie beskryf word.

Madi a tsêrr ka dinkô!

(Bloed het uit die neus gespat!)

4.4.4.2. Transitief

Sodra ideofone selfstandig soos 'n normale werkwoord aksies beskryf wat 'n handeling impliseer waarby 'n voorwerp ingesluit word, is die ideofoon transitief. In die studie kon slegs voorbeeld gevind word van ideofone wat sonder die werkwoord met die stam -re funksioneer, en dus transitief is.

Terena ya di qai dinku tsôtlhê !

(Die trein het al die skape grof gemaal!)

Banna ba wa bana!

(Die mans het die kinders geslaan!)

4.5. SAMEVATTING

1. Morfeemsintaksis

Tydens die navorsing in verband met die morfeemsintaksis van ideofone, het die volgende kenmerke daarvan aan die lig gekom:

- a. Daar bestaan verskeie ideofoniese strukture, naamlik:
 - i. die basiese ideofoniese struktuur en
 - ii. die afgeleide struktuur.
- b. Verskeie sintaktiese prosesse vind plaas in die vorming van ideofoniese strukture, naamlik:
 - i. affigering,
 - ii. verdubbeling en
 - iii. reduksie en vervanging
- c. Die sintaktiese struktuur van ideofone kan bestaan uit:
 - i. ideofoniese wortels en/of
 - ii. stammorfeme en/of
 - iii. grammatisiese morfeme in bepaalde kombinasies.
- d. Die gebruikskombinasie by ideofone waartussen 'n onderskikkende semantiese verband bestaan is kerns + bepaling bv. gasa + -a > gasaa

2. Woordgroepsintaksis

Die studie in verband met die sintaktiese kenmerke van die ideofoon in woordgroepe het die volgende aan die lig gebring:

- a. Ideofone het 'n dubbele woordklasstatus omdat dit adverbiale en werkwoordelike kenmerke openbaar.

- i. Ideofone tree as ideofoniese deskriptiewe bepalings op by die werkwoord met die stam -re, in werkwoordgroepe en hulpwerkwoordgroepe. Ideofone dien telkens as modifieerders/versterkers/intensieveerders vir werkwoorde sowel as interjektiewe.
 - ii. Ideofone neem die werkwoordelike funksies oor sodra dit selfstandig sonder die gesuggereerde werkwoord met die stam -re as 'n ideofoniese woordgroep gebruik word. Die werkwoordelike kenmerke dui op die predikatiewe aard van ideofone.
- b. Semanties-kombinatoriese kenmerke
- i. Die ideofoon blyk as ideofoniese deskriptiewe bepaling 'n onderskikkende semantiese verband te hê met die werkwoord met die stam -re.
 - ii. Die ideofoon tree op as komplement in 'n definiërende kopulatiewe werwoordgroep.
 - iii. Die ideofoon het 'n wedersydskikkende semantiese verband met die inleidende lid (definiërende kopulatiewe werkwoord.)

3. Sintaktiese kenmerke

Ideofone beskik oor verskeie valensionele moontlikhede in hoofsinne en in bysinne.

4. Hoofsinne

a. Predikatiewe valensie

- i. Hoofsinne,
- ii. Sinsvalensie
- iii. Interjektiewe valensie en 'n
- iv. kernvalensie in 'n voorwerpsbepaling.

b. Deskriptiewe valensie

i. Hoofsinne

Deskriptiewe valensie

ii. Bysinne

Bepalingsvalensie byvoorbeeld:

- Deskriptiewe bepaling
- Komplementêre valensie.

HOOFSTUK 5: DIE SEMANTIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN TSWANA

5.1. INLEIDING

Die semantiek vertak in die paradigmatische semantiek en die sintagmatiese semantiek. Van Wyk (1962) het hierdie indeling gemaak wat verder deur Krüger (1976) uitgebrei is.

5.1.1. Die paradigmatische semantiek van onderdele

Die paradigmatische semantiek val drieërly uiteen te wete in die paradigmatische morfeemsemantiek, die paradigmatische woordsemantiek en die paradigmatische sinsemantiek.

5.1.1.1. Die paradigmatische morfeemsemantiek

Onder dié indeling word besondere grammatische en leksikale waardes van morfeme bestudeer, naamlik grammatische morfeme, wortelmorfeme en stammorfeme.

5.1.1.2. Die paradigmatische woordsemantiek

Die paradigmatische woordsemantiek behels dat die idiosinkratiese betekenisse van woorde in hul onderlinge paradigmatische verhoudinge in terme van woordbetekenis, sinonimie, antonimie, metaforie, polisemie, hiponimie, insluiting en beeldspraak bestudeer word.

5.1.1.3. Die paradigmatische sinsemantiek

Die paradigmatische sinsemantiek vereis dat die onderskeie sinsbetekenisse (stelsinne, vraagsinne, bevelsinne, aanspreeksinne en uitroepsinne) hier bestudeer word.

5.1.2. Die sintagmatiese semantiek van onderdele

Die verhoudingsaspekte en semanties-kombinatoriese verhouding ten opsigte van die woord, woordgroep, sinstuk en sin word ondersoek.

5.1.2.1. Die sintagmatiese semantiek van die morfeem

Struktureel moet die kernlid, antesedent, komplement, onderskikking, wedersydskikking, neweskikking, ens. tussen morfeme vasgestel word.

5.1.2.2. Die sintagmatiese semantiek van die woord en woordgroep

By die sintagmatiese semantiek van die woord en woordgroep moet die volgende relasies vasgestel word, naamlik 'n antecedent, kwalifikatiewe bepaling, onderwerp, gesegde, voorwerp, inleidende lid, komplement, eerste lid, daaropvolgende lid, hooflid, presiserende lid, deskriptiewe bepaling, onderskikking, neweskikking, wedersydskikking en presidering.

5.1.2.3. Die sintagmatiese semantiek van sinstukke

Dit omvat die semantiese verhouding tussen sinstukke.

Struktureel moet die volgende verhoudings vasgestel word, naamlik :

- additiewe verhouding,
- adversatiewe verhouding,
- kousale verhouding,
- temporale verhouding,
- konjunktiewe semantiese binding tussen sinne.

Nie-struktureel moet die volgende vasgestel word :

- referensie,
- substitusie,
- leksikale kohesi.
- ellipsis,
- leksikale semantiese binding tussen sinne.

Na aanleiding van die bogenoemde uiteensetting rakende die betekenis van semantiek, word die ideofoon ondersoek.

5.2. SEMANTIESE ASPEKTE VAN IDEOFONE

Die einddoel is om die algemene betekenisverskynsel en neigings ten opsigte van die semantiek van die ideofoon te ondersoek. Dit moet aan die hand van die paradigmatische en sintagmatiese subsisteme ten opsigte van die woord en woordgroep geskied.

5.2.1. Die paradigmatische semantiese verskynsels in die ideofoon (Paradigmatische woord- en woordgroepssemantiek)

5.2.1.1. Inleiding

Twee grammatische morfeme, naamlik die ideofoniseringsmorfeem en die verdubbelingsmorfeem wat in ideofone aangetref word, blyk semantiese waarde te hê.

Die ideofoniseringsmorfeem verleen 'n semantiese waarde van intensiteit aan ideofone. Hierdie morfeem het by werkwoordsuffikse wat aan ideofone gevoeg is, voorgekom.

Kock (1981:68) toon aan dat die gebruiker van ideofone die moontlikheid gebied word om presies of eksplisiet te stel wat hy wil sê.

Ideofone het dus 'n eksplisiterings- en intensiveringsfunksie.

Volgens Kock (1981:68) beskik ideofone ook oor die vermoë om, afgesien van die handeling, aksie, kleur, geluid, ensovoorts wat beskryf word, die gesproke woord op die "voorgrond" te plaas en meer "ooglopend" te maak as wat gewoonlik met werkwoorde die geval is.

Paradigmatiese semantiese verskynsels wat in ideofone aangetref word, is onder andere sinonieme, identiese ideofone, antonieme, metafore, polisemie en beeldspraak.

5.2.1.2. Sinonieme

Nadat die leksikale betekenis van alle ideofone ontleed is, is daar vasgestel dat die oorgrote meerderheid in 'n sinonieme verhouding of betekenisgelykheid of betekenisoorvleueling met ander ideofone optree. In die volgende voorbeeld word 'n betekenisaspek van "breek/oopbreek" telkens aangetref, maar ander betekenisonderskeidinge maak tog 'n verskil:

kqô (ten opsigte van: kap in ribbes)

kqôthu (ten opsigte van: deurbreek van hout)

kamo (ten opsigte van: breek in twee stukke)

phaa (ten opsigte van: 'n eier wat op die grond oopbreek)

rwatla (ten opsigte van: stukkend breek, byvoorbeeld 'n stoel)

Geringe betekenisonderskeidings is deur bogenoemde voorbeeld vertoon wat in die ander lede afwesig was. Hulle is dus sinonieme van mekaar.

Uit die korpus ideofone blyk die volgende voorbeeld sinonieme van mekaar te wees:

fapha (ten opsigte van: klap)

fopho (ten opsigte van: klap)

pha (ten opsigte van: hard klap)

thwa (ten opsigte van: hard klap)

gasa (ten opsigte van: uitmekaar spat/versprei/strooi)

gasaa (ten opsigte van: uitmekaar spat/versprei/strooi)

garu (ten opsigte van: knor/brom)

gong (ten opsigte van: knor/brom)

gwasā (ten opsigte van: ritsel)

šwatlha (ten opsigte van: ritsel)

kqwasa (ten opsigte van: geraas maak/lawaai)

gwara-gwara (ten opsigte van: geraas maak/lawaai)

fii (ten opsigte van: donker word/pikdonker)

hi (ten opsigte van: donker word/pikdonker)

hii (ten opsigte van: donker word/pikdonker)

<u>kômé</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kudiki</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kutiki</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kwete</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kwidi</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kwiditi</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kwiti</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kota</u>	(ten opsigte van: hurk)
<u>kotê</u>	(ten opsigte van: hurk)
<u>kurr-kurr</u>	(ten opsigte van: koer,bv. 'n duif)
<u>kunkurukunkuru</u>	(ten opsigte van: koer,bv. 'n duif)
<u>kuruu</u>	(ten opsigte van: koer,bv. 'n duif)
<u>lepara</u>	(ten opsigte van: vinnig weghardloop)
<u>gwara</u>	(ten opsigte van: vinnig weghardloop)
<u>gwata</u>	(ten opsigte van: vinnig weghardloop)
<u>mhnye</u>	(ten opsigte van: tjank ,bv. hond)
<u>haau</u>	(ten opsigte van: tjank ,bv. hond)
<u>hubaa</u>	(ten opsigte van: bloedrooi)
<u>hibii</u>	(ten opsigte van: bloedrooi)
<u>hubêê</u>	(ten opsigte van: bloedrooi)
<u>tlêrêê</u>	(ten opsigte van: bloedrooi)
<u>kêlwê</u>	(ten opsigte van: blitsig of vinnig in/binnegaan)
<u>gôrô</u>	(ten opsigte van: blitsig of vinnig in/binnegaan)

<u>kqwatlha</u>	(ten opsigte van: vinnig/skielik verskyn)
<u>kgiri</u>	(ten opsigte van: vinnig/skielik verskyn)
<u>thošo</u>	(ten opsigte van: vinnig/skielik verskyn)
<u>gouô</u>	(ten opsigte van: vinnig/skielik verskyn)
<u>phôšu</u>	(ten opsigte van: inval)
<u>gatlhêê</u>	(ten opsigte van: inval)
<u>tôbu</u>	(ten opsigte van: inplons)
<u>thabu</u>	(ten opsigte van: inplons)
<u>tamu</u>	(ten opsigte van: inplons)
<u>tsêêê</u>	(ten opsigte van: blits)
<u>tsêkê</u>	(ten opsigte van: blits)
<u>tsêrr</u>	(ten opsigte van: blits)
<u>tsiri</u>	(ten opsigte van: tingel/klingel)
<u>tsiriki</u>	(ten opsigte van: tingel/klingel)
<u>pê</u>	(ten opsigte van: oorvol/propvol)
<u>rwê</u>	(ten opsigte van: oorvol/propvol)
<u>pêpêrr</u>	(ten opsigte van: wind laat)
<u>pêrê</u>	(ten opsigte van: wind laat)
<u>phi</u>	(ten opsigte van: sleg ruik)
<u>phii</u>	(ten opsigte van: sleg ruik)
<u>hesôô</u>	(ten opsigte van: sleg ruik)
<u>phôrr</u>	(ten opsigte van: opvlieg/opspring)
<u>rru</u>	(ten opsigte van: opvlieg/opspring)
<u>lêlêlêê</u>	(ten opsigte van: seil [byvoorbeeld: 'n slang]) seil [byvoorbeeld: 'n slang]).

<u>nênenêne</u>	(ten opsigte van: doodstil)
<u>golololo</u>	(ten opsigte van: doodstil)
<u>nyalala</u>	(ten opsigte van: doodstil)
<u>nyêlê</u>	(ten opsigte van: doodstil)
<u>tududu</u>	(ten opsigte van: doodstil)
<u>nyêdi</u>	(ten opsigte van: blink/skitter/skyn/vonkel/glinster)
<u>phatsi</u>	(ten opsigte van: blink/skitter/skyn/vonkel/glinster)
<u>bai/lai</u>	(ten opsigte van: blink/skitter/skyn/vonkel/glinster)
<u>ôthi</u>	(ten opsigte van: nies)
<u>êthi</u>	(ten opsigte van: nies)
<u>utsh</u>	(ten opsigte van: pyngevoel)
<u>aitshu</u>	(ten opsigte van: pyngevoel)

5.2.1.3. Identiese ideofone

Net soos Kock(1981:70) in Suid - Sotho en Von Staden (1974: 295) in Zulu vasgestel het dat sekere ideofone eenderse betekenisonderskeidings vertoon, is daar ook in Tswana identiese ideofone gevind. Semantiese en fonologiese ooreenkomsste is tussen die ideofoonpare te bespeur. Fonologiese verskynsels wat ter sprake kom, is:

- a. 'n lettergreetverlies.
- b. fonemiese variasies/wisselings.
- c. metatesis.

a. Lettergreetverlies

Uit die ondersoek blyk dat een of meer lettergrepe in semantiese identiese ideofoonpare ontbreek terwyl dit in die ander lid teenwoordig is.

i. Enkellettergreetverlies

'n Aantal identiese ideofone toon slotposisionele en middelposisie lettergreetverlies te hê.

*Slotposisie:

kqô (ten opsigte van: breek/oopbreek)

kqôthu (ten opsigte van: breek/oopbreek)

kwidi (ten opsigte van: insluk)

kwiditi (ten opsigte van: insluk)

tshi (ten opsigte van: yskoud)

tshikhi (ten opsigte van: yskoud)

tsiri (ten opsigte van: tingel,klingel)

tsiriki (ten opsigte van: tingel,klingel)

*Middelposisie:

kwiti (ten opsigte van: insluk)

kwiditi (ten opsigte van: insluk)

tôbu (ten opsigte van: inplons)
tôlôbu (ten opsigte van: inplons)

ii. Meerlettergreetverlies.

*Drielettergreetverlies.

Slotposisie:

pitiki (ten opsigte van: omrol/omdraai)
:pitikipitiki (ten opsigte van: omrol/omdraai)

* Vierlettergreetverlies.

bidi (ten opsigte van: oorrol)
:bidikibidiki (ten opsigte van: oorrol)

b. Fonemiese variasies.

Verskillende voorbeelde van fonemiese variasies is by vokaal-sowel as konsonantfoneme van identiese ideofoonpare aangetref.

i. Vokaalfoneme.

fopho (ten opsigte van: klap)
fapha (ten opsigte van: klap)

<u>kota</u>	(ten opsigte van: hurk)
<u>kotê</u>	(ten opsigte van: hurk)
<u>ôthi</u>	(ten opsigte van: nies)
<u>êthi</u>	(ten opsigte van: nies)
<u>tômu</u>	(ten opsigte van: inval [byvoorbeeld: klip in water] plons)
<u>tamu</u>	(ten opsigte van: inval [byvoorbeeld: klip in water] plons)
<u>tsêne</u>	(ten opsigte van: vinnig ingaan)
<u>tsêni</u>	(ten opsigte van: vinnig ingaan)
<u>tsepa</u>	(ten opsigte van: penregop staan)
<u>tsepê</u>	(ten opsigte van: penregop staan)
<u>phi</u>	(ten opsigte van: slechte reuk)
<u>phu</u>	(ten opsigte van: slechte reuk)

ii. Konsonantfoneme.

<u>gwara</u>	(ten opsigte van: vlug/weghardloop)
<u>gwata</u>	(ten opsigte van: vlug/weghardloop)
<u>kudiki</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>kutiki</u>	(ten opsigte van: insluk)
<u>tôbu</u>	(ten opsigte van: inplons)
<u>tômu</u>	(ten opsigte van: inplons)

iii. Variasies van enkelfoneem met 'n foneemreeks of foneemreekse:

babo (ten opsigte van: skroei [byvoorbeeld: 'n vlam])
tlabo (ten opsigte van: skroei [byvoorbeeld: 'n vlam])

tôlôbu (ten opsigte van: inplons)
kqôlôbu (ten opsigte van: inplons)

tôbu (ten opsigte van: inplons)
thabu (ten opsigte van: inplons)

5.2.1.4. Antonieme.

Verskeie antonieme ideofoonpare is aangetref wat in 'n verhouding van opposisie teenoor mekaar te staan kom. Die paradoks van een of meer wetemomente is duidelik sigbaar in die volgende ideofoonpare :

tshikhi (ten opsigte van: yskoud)
t hirr (ten opsigte van: intense hitte uitstraal)
twaa (ten opsigte van: spierwit)
tsho (ten opsigte van: pikswart)
kom  (ten opsigte van: insluk)
mph (ten opsigte van: uitspoeg)

<u>dikē</u>	(ten opsigte van: verdwyn/ondergaan)
<u>thošo</u>	(ten opsigte van: verdwyn/ondergaan)
<u>phōsu</u>	(ten opsigte van: instroom)
<u>phōtho-phōthō</u>	(ten opsigte van: uitstroom)
<u>oshō</u>	(ten opsigte van: uitroep van ongeduld)
<u>hu</u>	(ten opsigte van: versugting van rustig wees)
<u>pšhi</u>	(ten opsigte van: droog wees)
<u>kōlōbi</u>	(ten opsigte van: skielik natmaak)
<u>ngololo</u>	ten opsigte van: doodstil wees)
<u>gwara - qwara</u>	(ten opsigte van: geraas maak)
<u>khuru</u>	(ten opsigte van: toemaak/bedek)
<u>nqamo</u>	ten opsigte van: ooptrek)
<u>kokololō</u>	(ten opsigte van: bedaar,bv.pyn)
<u>utšh</u>	(ten opsigte van: pyngevoel)
<u>phōrr</u>	(ten opsigte van: opspring/opvlieg)
<u>phara</u>	(ten opsigte van: plat sit)
<u>sara</u>	(ten opsigte van: sag reën)
<u>šwaa</u>	(ten opsigte van: hard reën)

5.2.1.5. Metaforie:

Verskeie ideofone wat klanke naboots is gevind metafoordraers te wees. Die ideofoon as klankmetafoor moet altyd binne die betrokke raamwerk of konteks gesien word. Volgens De Villiers (1975:97 – 98) se opvatting oor egte metafore kan die ideofone wat akoestiese en ritmiese eienskappe het, prediserend gebruik word om die spreker of hoorder se oordeel of houding uit te druk . Die bewegingshouding word veral uitgebeeld deur middel van die verdubbeling in ideofone wat klanke en ritme openbaar. Die volgende voorbeeld illustreer dit uitstekend:

bidikibidiki (ten opsigte van: oorrol/omrol)

q-q-qi (ten opsigte van: geluid van spiese)

têtêtêtê (ten opsigte van: bewe/bibber)

khirikhiri - khirikhiri (ten opsigte van: voeteval)

5.2.1.6 Polisemie

Sekere ideofone toon dat daar aan meer as een betekenisonderskeiding gekoppel kan word, byvoorbeeld:

timê (ten opsigte van: skielik verdwyn)

- sterf

- verdwaal

- blus/uitdoof

5.2.1.7. Beeldspraak:

In aansluiting met Kock (1981:120) se bevindinge oor ideofone en beeldspraak is daar ook in die korpus van ideofone in Tswana 'n aantal gevind wat 'nbeeld van 'n saak skep om dit in detail weer te gee. Ideofone wat die kort flitsbeweging van weerlig weergee, is:

bai
tsêkê
nyêdi
phatsi
lai

} (ten opsigte van: blits)

Voorbeeld van ideofone wat deur middel van die motoriese sensasie van hul artikulasiehandeling 'n saak presies beskryf is:

Selêpê se re kgê se rêmilê

Letterlik: (As die byl "kgê" sê, het dit reeds gekap.)
(Gedane sake het geen keer nie./Te laat vir woorde.)

Ideofone wat kleure intensief uitdruk is onder andere die volgende:

twaa (ten opsigte van: spierwit)

tsho (ten opsigte van: pikswart)

sêtlhêê (ten opsigte van: asvaal)

hubêê (ten opsigte van: bloedrooi)

talaa (ten opsigte van: groen)

5.2.1.8. Homonimie

Homonieme ideofone is woorde wat dieselfde klank/spellingvorm het en tot dieselfdewoordklas behoort, maar in betekenis verskil, byvoorbeeld :

bêêbêê (ten opsigte van: blêr. [byvoorbeeld, 'n bok])

Ga ke re bêêbêê jaaka podi.

(Ek blêr nie soos 'n bok nie.)

bêêbêê (ten opsigte van: babbel/klets)

Tswêlêla ka tirô, tlogêla go re bêêbêê

(Gaan aan met die werk en los dit om te babbel.)

bôô (ten opsigte van: wind opbrek)

bôô (ten opsigte van: brul)

gadi (ten opsigte van: flits/blits)

gadi (ten opsigte van: vinnig omkyk)

5.2.2. Die paradigmatische sinsemantiek

Die onderskeie sinbetekenisse word bestudeer soos hulle in die sinsmorphologie onderskei word. Volgens die beginsels van die algemene betekenisinhoud van sinne, word sinne waarin ideofone figureer in die volgende soorte ingedeel:

5.2.2.1. Stelsin

In stelsinne waar ideofone voorkom, verleen ideofone 'n "woordrykheid" aan daardie stelsinne. Gewoonlik vertoon hierdie ideofone 'n deskriptiewe/verduidelikings-betekenisaspek. Byvoorbeeld:

A ba a mo re "phoro"!

(Hy gryp haar toe!)

Pitse ya re phêkgê!

(Die perd skop toe hard!)

Uit bogenoemde voorbeelde blyk dit duidelik dat as dit nie vir die teenwoordigheid van die ideofone was nie, die sinne nie met die nodige emosie ervaar sou kon word nie.

5.2.2.2. Vraagsin

Net soos in die stelsin verleen die ideofoon ook in die vraagsin 'n "woordrykheid".

Ke enq sê se reng qwara-qwara jaaka matlapa a moēpô?
(Wat maak so 'n geraas soos klippe by 'n mynhoop?)

Ke bōmang ba ntse ba re kitikiti ka fa ntle?
(Wie is hulle wat buite hardloop?)

5.2.2.3. Bevelsin

Ideofone gee gewoonlik emosies in bevelsinne weer:

Didimalang lo re ſh!
(Bly julle doodstil!)

Ha o le bēsitsē lē lehibidu o se ka re o le metsa wa re:
"rēlēlē"!
(As jy dit rooiwarm gemaak het, moet jy nie as jy dit insluk laat ingly nie!)

5.2.2.4. Aanspreeksin

Die volgende voorbeelde dui aan dat die aanspreeksin wat gewoonlik "woord-arm" is, word met die byvoeging van 'n ideofoon in betekenis verryk.

Tšhutšhu, o se ka wa ſa!
(Soe, moenie brand nie!)

Tšhutšhu, nqwana, a a fisa.
(Pasop, kind, dit brand!)

Die ideofoon word telkens voor geplaas en dan volg die aangesprokene. Die voorplasing verleen prominensie aan die sinsinhoud en verskaf 'n finaliteitsaspek.

5.2.2.5. Uitroepsin

Die ideofone in uitroepsinne versterk die verskeie emosies wat gewoonlik deur so 'n uiting weergegee word.

Sisi, mosese wa qago o montlê jang!

(Oo, hoe mooi lyk jou rok!)

Die uitdrukking van waardering word hier versterk.

Mosese wa qaqwê wa re swéuu!

(Haar rok is spierwit!)

5.2.3 Die sintagmatiese semantiese verkynsel in ideofone

5.2.3.1. Die sintagmatiese semantiek van morfeme binne ideofone (morfemsemantiek)

1. Kernbepaling

Die ideofoniese wortel blyk die woordaspek te wees wat as die kernbepaling beskou kan word. Hierdie ideofoniese wortel druk die semantiese kern van die ideofoon as woord uit. Twee tipes ideofoniese wortels word onderskei, naamlik :

(a) Semanties - selfstandige eenledige ideofoniese wortels.
byvoorbeeld :

tšaau (ten opsigte van: tjank [byvoorbeeld, 'n wildehond])
š (ten opsigte van: doodstil wees)
mhnye (ten opsigte van: tjank)

Die meerderheid selfstandige eenledige ideofone wat net uit 'n ideofoniese wortel bestaan, is klanknabootsend, met ander woorde dit is die "suiwer" ideofoniese wortel. Dit toon ook 'n onafhanklike semantiese kombinasie.

(b) Semanties onselfstandige ideofoniese wortels.

Hiérdie ideofoniese wortels tree op as 'n deel van die ideofoon/stam waarin geen grammatische morfeme ingesluit is nie, byvoorbeeld:

tshikhi (ten opsigte van: yskoud kry)
:tshi- (ten opsigte van: koud kry) ideofoniese wortel.

Semantiese-onselfstandige ideofoonwortels is soms bevind in 'n afhanklike kombinatoriese verhouding met bepaalde grammatische morfeme te staan, byvoorbeeld:

pi (ten opsigte van: tjirp [byvoorbeeld, 'n voël])
:pii (ten opsigte van: fluit [byvoorbeeld, 'n voël])
:pi- (ten opsigte van: ideofoniese wortel)
:-i (ten opsigte van: intensiveringsmorfem)

In bogenoemde voorbeeld bestaan daar 'n presiserende semantiese verband omdat die volgende struktuur onderskeibaar is, naamlik:

Kern (ideofoniese wortel) + -presiserende morfeem (intensifiseringsmorfeem).

Die ideofoniese stam is bevind semanties selfstandig te wees en dit bestaan uit die leksikale korrelaat waarin geen grammatische morfeem ingesluit is nie, byvoorbeeld:

tôbu (ten opsigte van: inplons) in tôlôbu (ten opsigte van: inplons)

Hierdie ideofoniese eenledige stammorfeme staan in 'n onafhanklike semantiese kombinasie.

Die grammatische morfeme wat te bespeur is in ideofone is semanties onselfstandig. Dié morfeme toon afhanklike kombinasies met die bepaalde soorte wortels (ideofoniese-werkwoord- adjektiefwortels, ens.) Dit druk grammatische kategorieë of kategoriale waardes uit in 'n beperkte reeks by elke tipe wortel.

5.2.3.2. Die sintagmatiese semantiese kenmerke van die ideofoon in die werkwoordgroep, met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling (Woordgroeplemantiek)

In die werkwoordgroep met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling, dui die werkwoord die werkwoordelike funksie aan, terwyl die ideofoon die betekenis van die sintaktiese kategorie uitdruk. Marivate (1982:207) is van mening dat die ideofoon terselfdertyd die aksie of die toestand van die onderwerp uitbeeld of naboots. Verder is hy van mening dat die kern van die ideofoniese predikaat, naamlik die ideofoon 'n konsep naboots by monde van 'n vokale gebaar.

As gevolg hiervan is die meeste van hierdie ideofone beeldend van aard. Marivate (1982:292) volstaan met die volgende siening aangaande die ideofoniese predikaat: "Ideophonic predication expresses an action, process or state in such a way that it is suggestive enough to conjure in the mind of the listener, the real "action", "process" or "state" carried out or performed by the subject."

Ideofone in Tswana is spesifiek in betekenis omdat hulle aantonend van aard is, byvoorbeeld:

phaa (ten opsigte van: neerploff op die grond)
pôtê (ten opsigte van: vinnig verdwyn om die hoek)

Ideofone is daardie woorde wat die gesegde op een of ander manier beskryf waar die gesegde 'n egte werkwoord is. Die werkwoord tree dus op as kernlid en die ideofoon as 'n periferale lid, of onderskikkende lid, of deskriptiewe bepaling. Die werkwoord word as kernlid beskou en is 'n afhanklike lid wat die vermoë het om die sintaktiese gebruiksmoontlikhede van die woordgroep selfstandig te bepaal en self so gebruik te kan word, byvoorbeeld :

go fifala in
go fifala fii.

Volgens Von Staden (1977:219) is daar in Zulu bevind dat die semantiese aspek van die kragtigste uitdrukking kan wees waar die ideofoon voorafgegaan word deur 'n semanties verwante werkwoord in die werkwoordgroep met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling. 'n Voorbeeld hiervan in Tswana is:

werkwoord + ideofoon
go fifala fii

Die semantiese aspek is hier van groter intensiteit as 'n ideofoon deur 'n werkwoordelike teenhanger voorafgegaan word. Omdat die verwante werkwoord die kernlid vorm van die werkwoordgroep met 'n ideofoniese deskriptiewe bepaling en dit nie ondergeskik is aan, of afhanklik is van die ideofoon nie, dit 'n onderskikkende prediserende of predikatiewe woordgroep is. Die verwante werkwoord het 'n kernvalensie en is dus ondergeskik, aangesien dit 'n kernvalensie vir die ideofoniese deskriptiewe bepaling het, byvoorbeeld:

go fifala fii
kernlid + bepaling

Semanties gesien het ideofone wat saam met ooreenstemmende werkwoorde gebruik word 'n spesifiseringsfunksie/additiewe funksie. Hulle intensiviseer, verhelder of spesifieer die betekenis van die werkwoord in die woordgroep waarin hul gebruik word.

Ideofone bring soms die beeld en sensasie onderliggend aan die handeling van die werkwoord na vore, sodat dit aanspraak maak op die sintuie van die luisteraar. Ideofone se semantiese trefwydte is nie so breed soos werkwoorde s'n nie. Dit druk 'n spesifieke aksie of toestand uit.

Ideofone in Tswana blyk meer konkreet as abstrak in semantiese opsigte wees, omdat hulle aan 'n spesifieke situasie of aksie of toestand gebonde is.

Ideofone differensieer in 'n bepaalde betekenisveld, byvoorbeeld vir die aksie: "skreeu" kan die volgende ideofone aangewend word:

gwêê (ten opsigte van: hard skreeu/uitroep)
(ten opsigte van: gil - skreeu [byvoorbeeld, 'n vark])
haau (ten opsigte van: skreeu [byvoorbeeld, 'n hond])
bêêêêê (ten opsigte van: pyn - skreeu [byvoorbeeld, 'n hond])

Ideofone openbaar ook 'n stilistiese funksie deurdat dit handelings beklemtoon, toegelig of opgehelder word in gedigte, met ander woorde hier tree ideofone idiomaties of dramaties op. In die prysgedig van Dipale (1982:152 - 153) word dit geillustreer, byvoorbeeld:

... e re gouô, o re qôô
(... sodat as hy skielik verskyn en jy skrik.)

Die ideofoon word ook idiomaties ingespan by gesegdes in Tswana, byvoorbeeld:

Selêpê se re kgê se rêmilê

letterlik: (As die byl "kgê" sê het dit reeds gekap.)
(Gedane sake het geen keer nie/te laat vir woorde.)

Verster (1985:96) het bevind dat ideofone verrykend kan wees ten opsigte van die taal van die raaisel en inligting vir die oplos van die raaisel bevat. Ideofone is kenmerkend van alle Afrikatale. Dit word veral aangewend om beweging te suggereer of voor te stel wat op sy beurt weer die ritme in die raaisel teweegbring, byvoorbeeld:

Kibikibi daarso, feta ka fa daarso
(Keer daar en keer weer daar.)
Antwoord: lefêêlo
('n besem)

Hier suggereer die ideofoon kibikibi die geluid wat deur 'n besem veroorsaak word as daarmee gevee word. Klanknabootsende ideofone is die draers van 'n boodskap en as die geluid uitgespreek word, word die nagebootste handeling betekenisvol (Pollard, 1985:150):

Kirri! Kirri! nônyane ya magôsi!

(Kirri! Kirri! die voël van die koningin.)

Antwoord: Pula

(reën)

Die ideofoon Kirri!-Kirri! duï die geluid van reën op 'n dak aan.

■ die r-klanke stel beweging voor.

Monna yô motelêlê hiho!

Hiho! lang man.

Antwoord: Mosi.

(Rook)

Die betekenis van hoogte word hier deur die ideofoon gesuggereer asook die beklemtoning van die woord lank (motelêlê)

Daar is vasgestel dat in die ideofoniese werkwoordgroepe ideofone die werkwoordelike funksies totaal oorneem. Die gewone verwante werkwoord word deur die ooreenstemmende ideofoon vervang, wat hierdie gesuggereerde werkwoord se betekenis intensiveer of presiseer. Die ideofoon tree in dié geval as kernlid op en is die onweglaatbare onafhanklike lid wat die vermoë het om selfstandig die sintaktiese gebruiksmoontlikhede van die woordgroep te kan bepaal en self

so gebruik te kan word, dit wil sê in die plek van die hele woordgroep, byvoorbeeld:

Mosimane a kwiti ka petla ya nama

(Die seun het 'n stuk vleis eenmaal gesluk.)

5.2.3.3 Die sintagmatiese semantiek van sinstukke met ideofone (Sinsemantiek)

5.2.3.3.1 Semantiese fokusverskille

Ander woorde in sinne waarin ideofone optree/voorkom, beïnvloed die betekenis van die ideofoon. Hierdie bevinding stem in 'n groot mate ooreen met dié van Zulu (vergelyk Von Staden 1974 :253).

5.2.3.3.2 Die teenwoordigheid van die werkwoord -re

Die werkwoord -re het 'n definitiewe invloed op die betekenis van die ideofoon. Waar die werkwoord -re in die sin met 'n ideofoon ontbreek, kry die ideofoon groter prominensie as wanneer -re saam optree, byvoorbeeld:

Dipônê tsa tima qa nna hi

(Die ligte het afgegaan en dit het stikdonker geword.)

Sefatlhêgô sa qaqwê sa re hi ke mosidi

(Sy gesig is pikdonker van die roet.)

5.2.3.3.3 Die aanwesigheid van 'n ooreenstemmende werkwoord.

(a) Werkwoorde wat semanties met ideofone ooreenstem.

Segôdi se nê sa tsaya kokwana sa e re phamo

(Die valk het die kuiken vinnig gegryp.)

As ideofone saam met semanties ooreenstemmende werkwoorde gebruik word, word die handeling gespesifieer. Hier bestaan dus 'n additiewe verhouding tussen ideofoon en semanties ooreenstemmende werkwoorde.

(b) Werkwoorde wat sowel semanties as vormlik met ideofone ooreenstem.

Pule a phamola bogôbê jwa qa Selêpê, phamo

(Pule het Selepe se pap vinnig weggeraap.)

As werkwoorde semanties sowel as vormlik met ideofone ooreenstem en saam met die betrokke ideofone gebruik word, verkry die handeling semanties groter klem as wanneer die werkwoorde slegs semanties met die ideofone ooreenstem.

5.3. SEMANTIESE KLASIFIKASIE

Kock (1981:84) se opvatting dat Von Staden (1974:308 - 333) se semantiese klassifikasie van ideofone in Zulu die volledigste indeling is en die feit dat dit universeele net so op die ideofone van alle Afrikatale van toepassing kan wees, word deur die voorafgaande bespreking gestaaf. As gevolg hiervan sal hierdie klassifikasie nie verder aandag geniet nie.

5.4. SAMEVATTING

Betreffende die semantiese kenmerke van die ideofoon in Tswana, het die volgende aan die lig gekom:

Paradigmatiese semantiese verskynsels of kenmerke binne ideofone. Die twee grammatische morfeme, wat onderskei is binne ideofone is albei van semantiese waarde:

- Ideofoniseringsmorfeem:

Hierdie morfeem verleen 'n semantiese waarde van intensiteit aan ideofone.

- Verdubbelingsmorfeem.

Dit bring die semantiese aspek in beweging, intensiteit en skielikheid binne ideofone na vore.

As 'n woordklas het ideofone 'n eksplisiteringsfunksie en intensiveringsfunksie.

Sinonieme, identiese ideofoonpare, antonieme, metafore, polisemie, beeldspraak en homonieme ideofone is dikwels aangetref.

HOOFSTUK 6: DIE FONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN TSWANA

6.1. INLEIDING

Die fonologie bestudeer die wyse waarop spraakklanke en elemente daarvan funksioneer in die daarstelling van die klankvorme en taalsimbole (betekeniseenhede) (Krüger, 1985:1). Dié spraakkenmerke van die ideofoon as woord kan segmenteel (te wete die foneme en sillabestrukture) van aard wees of suprasegmenteel (te wete die lengte, toon en klem) van aard wees.

Vir die doeleindes van die fonologiese studie sal die spraakeienskappe van die ideofoon wat in woordgroepe en sinne funksioneer op suprasegmentele vlak ondersoek word (te wete die woordgroep- en sinofonologie).

Die klankvorm van die ideofoon word deurgaans in die studie volgens twee struktuurbeginsels gekonstitueer, naamlik die paradigmatiese en sintagmatiese prinsipes.

Die korpus ideofone waarop hierdie fonologiese analise uitgevoer is, het uit ongeveer 430 bestaan.

6.2. FONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON (WOORDFONOLOGIE)

Verskeie Afrikataalkundiges beskou die ideofoon as 'n woordkategorie wat fonologies paranormale strukture vertoon. Uit die ondersoek blyk dit dat die aanname wel gedeeltelik waar is, omdat, afgesien van die normale fonologiese eienskappe, 'n paar buitengewone en interessante eienskappe by ideofone gevind is.

Fonologies deel ideofone egter grootliks in die normale fonologiese sisteem van Tswana.

6.2.1. Segmentele kenmerke

Op segmenteel-fonologiese vlak besit ideofone ook eiesoortige kenmerke. Dié kenmerke is te bespeur in sowel die verskillende foneme wat vervolgens aangetoon gaan word, as in die sillabestrukture wat die spreidingsraamwerk vir die kombinatoriese moontlikhede van die geïdentifiseerde foneme van ideofone is.

Die norm waarvolgens die sillabestrukture van ideofone onderskei word, is naamlik die aanwending van die: /KV/, /K/ en /V/.

6.2.1.1. Paradigmatiese kenmerke

Die taak van die paradigmatische fonologie is die identifisering, ontleding en beskrywing van die foneme van ideofone, met ander woorde die vasstelling van die semanties distinktiewe klanksegmente wat funksionele waarde in ideofone het.

6.2.1.1.1. Foneme van ideofone

Met betrekking tot die foneme van Tswana word in hierdie gedeelte op die bevindinge van Snyman (s.a.) gesteun.

Uit die korpus ideofone is vokaal- en konsonantfoneme aangetref.

a. Vokaalfoneme:

Ideofone besit sewe basiese vokaalfoneme en sommige ideofone okkupeer buitengewone vokale:

i. Basiese vokaalfoneme:

- [a] a soos in apo! (ten opsigte van: ooptrek)
- [e] e soos in the_{po}! (ten opsigte van: uitdraai)
- [ɛ] é soos in kgé! (ten opsigte van: kap)
- [i] i soos in pirigi! (ten opsigte van: neerval)

[o]	<u>o</u>	soos in <u>tsho!</u>	(ten opsigte van: pikswart wees)
[ɔ]	<u>ô</u>	soos in <u>rôthê!</u>	(ten opsigte van: drup)
[u]	<u>u</u>	soos in <u>thu!</u>	(ten opsigte van: bots)

ii. Buitengewone vokaalfoneme:

Afgesien van bogenoemde vokale besit ideofone ook die volgende buitengewone foneme wat nie in enige ander deel van die spreektaal voorkom nie soos Guma (1951: 2) onder andere ook onderskei het.

* Gefluisterde vokaalfoneme:

Die gefluisterde vokaalfoneme [š] en [ç] is slegs in enkele voorbeeldé aangetref, byvoorbeeld:

<u>šwathlha!</u>	(ten opsigte van: ritsel)
<u>sêbê-sêbê!</u>	(ten opsigte van: fluister)

* Genasaleerde vokaalfoneme:

Die genasaleerde vokaalfoneme [ã], [ɛ̄], [ɛ̄], [ĩ], [õ] en [ũ] volg altyd op 'n nasaal. Dié vokaalfoneme wat direk na die nasaal optree, openbaar derhalwe nasale kenmerke, byvoorbeeld:

[ã]	in	<u>na!</u>	(ten opsigte van: versigtig trap/loop)
[ɛ̄]	in	<u>gamê!</u>	(ten opsigte van: melk in iets)

[ɛ]	in <u>pinē!</u>	(ten opsigte van: vasdruk op grond)
[i]	in <u>timi!</u>	(ten opsigte van: blus/uitblaas)
[ʊ]	in <u>tamu!</u>	(ten opsigte van: inplons)

* Vokale met abnormale lengte:

Die abnormale langdurige lengte van sekere vokaalfoneme is opvallend in die volgende voorbeelde:

[a::]	in <u>thwaaa!</u>	(ten opsigte van hard klap/skiet/skater)
[ɛ::]	in <u>bêêêêê!</u>	(ten opsigte van: pynskreeu/tjank)
[i:]	in <u>pii!</u>	(ten opsigte van: tjirp)
[o::]	in <u>hoo!</u>	(ten opsigte van: hou op/bly stil)
[ɔ:]	in <u>gôô!</u>	(ten opsigte van: snork)
[u:]	in <u>phuu!</u>	(ten opsigte van: stink)

* Gefluisterde slotvokaalfoneem [θ:]

Die gefluisterde slotvokaalfoneem [θ:] is aangetref waar as dit lank uitgespreek word eers stemhebbend begin en dan teen die end stemloos raak, byvoorbeeld:

[θ::]	in <u>thwààà!</u>	(ten opsigte van: hard klap)
[θ::]	in <u>gwàà!</u>	(ten opsigte van: vomeer)

* Geforseerde vokale:

Geforseerde vokale word gewoonlik gevind in monosyllabiese ideofone, byvoorbeeld:

- [ə] in ta! (ten opsigte van: tref van teiken)
[i] in ti! (ten opsigte van: hard slaan)

(b) Konsonantfoneme:

Alhoewel alle normale konsonantfoneme in ideofone geïnkorporeer word, was daar nog eiesoortige konsonante in ideofone aangetref, byvoorbeeld:

* Stemhebbende glottale frikativ [ɦ]

Die stemhebbende glottale frikativ [ɦ] word inisieel in ideofone aangetref, byvoorbeeld:

- [ɦ] in hmm (ten opsigte van: 'n geluid van 'n koei as gemelk word)

* Stemlose glottale frikativ [h]:

Die stemlose glottale frikativ [h] is ook in voorbeeld aangevind.

[h] in huu! (ten opsigte van: rustig word)

* **Laterale klik:**

Die laterale klik word gewoonlik voorafgegaan deur 'n nasaal, behalwe in die eerste voorbeeld:

[t̪l̪] in tl̪! (ten opsigte van: uitdrukking van teleurstelling)
[ŋ̪u̪] in nxe! (ten opsigte van: ergernis toon)
[ŋ̪i̪] in nce-nce- (ten opsigte van: tik, byvoorbeeld
nce! 'n horlosie)

* **Verlengde stemhebbende nasale [m:] en [ŋ:]:**

Die verlengde [m:] en [ŋ:] word gewoonlik aangetref in klanknabootsende ideofone, byvoorbeeld:

[m:] in mmuô (ten opsigte van: bulk)
[ŋ:] in nngau (ten opsigte van: miaau)

Die stemlose frikativ $\{\phi s\}$ ($\{fs\}$)

Hierdie foneem is uitsonderlik, byvoorbeeld:

$\{\phi s\}$ in fsii! (ten opsigte van: fluit)

Die trilklang [r:]:

Die stemhebbende mediaal – alveolêre trilklang [r] kom dikwels in ideofone voor in sowel slotposisies as inisiële posisies, byvoorbeeld:

[r:] in kirr! (ten opsigte van: brul)
[r:] in rrru! (ten opsigte van: wegvlieg)

* Ongewone konsonant [z]:

Dit word in 'n klanknabootsende ideofoon aangetref, byvoorbeeld:

[z] in zwii (ten opsigte van: zoem van muskiet)

(c) Samevatting:

Ideofone toon nie groot fonemiese verskille te hê soos wat uit die ondersoek blyk nie. Benewens die basiese foneme wat in ideofone te vind is, is daar ook foneme aangetref wat eiesoortig aan ideofone is vir die stilistiese gebruik daarvan, byvoorbeeld:

* Buitengewone vokaalfoneme:

■ Gefluisterde vokaalfoneme [ə] en [ɛ]

- Genasaleerde vokaalfoneme [ã]. [ɛ]. [ɛ̃]. [˥] en [߻]
- Vokale met abnormale lengte [a::]. [ɛ::]. [i::]. [o::]. [ɔ::] en [u::]
- Gefluisterde slotvokaalfoneem [g̚]
- Geforseerde vokale [ɑ] en [i]

* Buitengewone konsonantfoneme:

- Stemhebbende glottale frikatif [f]
- Stemlose glottale frikatif [h]
- Laterale klik (suigklanke) [ɿ]. [ɿ̚] en [ɿ̛]
- Verlengde stemhebbende nasale konsonant [m:] en [n:]
- Stemlose frikatif [ɸs]
- Trilklanke [r:]
- Ongewone konsonant [z]

6.2.1.2. Sintagmatiese kenmerke

Die sintagmatiese kenmerke van ideofone word vervolgens vasgestel in 'n sintagmaties fonologiese studie daarvan. Die sintagmatiese fonologie vereis 'n ondersoek na die plasingskenmerke van foneme in ideofone. Die aspekte wat bestudeer word ten opsigte van die sintagmaties-fonologiese eienskappe van ideofone is die verskillende sillabestrukture en die kombinasies daarvan.

6.2.1.2.1. Sillabestrukture

Basiese en eiesoortige of buitengewone sillabestrukture is in ideofone aangetref. Die foneemreeks kom ook in bepaalde kombinasies (as geheel) voor:

(a) Basiese sillabestrukture:

Die volgende tipes basiese sillabestrukture word algemeen in die enkel- en meerlettergrepige ideofone aangetref: (V= vokaal en K= konsonant)

i. Enkellettergrepige ideofone:

/KV/ en /KwV/ is basies in enkellettergrepige ideofone te vind. Byvoorbeeld:

* /KV/:

(1) [ʃu] ʃu! (ten opsigte van: kook, byvoorbeeld water)

(2) [ki:] kii! (ten opsigte van: kap/toestorm/afstorm)

* (KwV)

(3) [rɛ] rwé! (ten opsigte van: propvol wees)

ii. Tweelettergrepige ideofone:

/KV KV/ en /Kw VKw V/ is die basiese sillabestrukture in tweelettergrepige ideofone.

* /KV KV/ :

(4) [bidi] bidi! (ten opsigte van oorrol/omrol/tol)

* /Kw VKw V/ :

(5) [_wsⁱ: _wsⁱ:] swiiswii (ten opsigte van: morsdood wees)

iii. Drielettergrepige ideofone:

* /KVKVKV/ :

(6) [Sekate] Sekate! (ten opsigte van: kapgeluide van byl teen boom)

iv. Vierlettergrepige ideofone:

* /KVKVKVKV/:

- (7) [t̬ebele] thēbēlēlē! (ten opsigte van: skielik stop/stilstaan)

v. Vyflettergrepige ideofone:

* /KVKVKVKVKV/:

- (8) [thatharathara] thatharathara! (ten opsigte van: skerp blits, byvoorbeeld weerlig)

(b) Buitengewone sillabestrukture:

Die buitengewone of eiesoortige sillabestrukture wat tydens die ondersoek vasgestel is en in die besonder in ideofone optree, word vervolgens as geheelstrukture van die enkel- en meerlettergrepige ideofone aangetoon.

i. Enkellettergrepige ideofone:

Die /K/ en buitengewone /KV/ sillabestrukture is in enkellettergrepige ideofone vasgestel.

* /K/:

(9) [ʃ] š! (ten opsigte van: stil wees)

* /KV/:

■ /rV/:

(10) [r::u] rrru! (ten opsigte van: wegvlieg/opstyg)
-/ka/:

■ /Ka/:

(11) [x a :] gaa! (ten opsigte van: Sies/afkeur toon)

■ /Ke/:

(12) [the:] thee! (ten opsigte van: 'n bietjie skuifel)

(13) [bɛ::] bêêêêê (ten opsigte van: pynskreeu/tjank/blêr)

■ /Ki/:

(14) [ti:] ti! (ten opsigte van: grou doef-doef)

■ /Ko/:

(15) [po:] poo! (ten opsigte van: toet. byvoorbeeld 'n motor/neerval)

(16) [bɔ:] bôô (ten opsigte van: brul/wind opbreek)

■ /Ku/:

(17) [phu:] phuu! (ten opsigte van: baie sleg ruik/stink)

ii. Tweelettergrepige ideofone:

Tweelettergrepige ideofone toon die /VK/, /VKV/, /KKV/, /KVV/, /KVK/, /KwVKV/, /KVKwV/ en die /KwVV/ sillabestrukture te hê:

* /VK/:

(18) [utʃh] utšh (ten opsigte van: pyn voel na byvoorbeeld 'n hou)

* /VKV/:

(19) [apo] apo! (ten opsigte van: ooptrek)

* /KKV/:

(20) [mke] mke! (ten opsigte van: plof op grond)

* /KVV/:

(21) [xai] gai! (ten opsigte van: grof maal/breek)

* /KVK/:

(22) [xɔŋ] gōng! (ten opsigte van: kliphard/knor)

■ /KVr/:

(23) [tʃir:] tšhirr! (ten opsigte van: uiterste hulle uitstraal)

* /KwVKV/:

(24) [satlha] šwatlha! (ten opsigte van: ritsel)

* /KVKwV/ :

- (25) [kɛlɛ] kélwé! (ten opsigte van: blitsig ingaan)

* /KwVV/ :

- (26) [ʃeu] swéu! (ten opsigte van: spierwit wees)

iii. Drielettergrepige ideofone:

* /VVKV/ :

- (26a) [aitshu] aitshu (ten opsigte van: 'n pynkreet)

* /KwVKVKV/ :

- (26b) [kiditi] kwiditi (ten opsigte van: raserig sluk)

iv. Vierlettergrepige ideofone

* /KVVVKVV/ :

- (26c) [baibai] baibai (ten opsigte van: baie flits)

- * Die aard van die buitengewone verskynsels in die vasgestelde sillabestrukture:

Die volgende afleidings ten opsigte van die aard van die buitengewone verskynsels in vasgestelde sillabestrukture van ideofone kan gemaak word:

- Enkellettergrepige ideofone:

- o Die sillabestruktuur /K/ (voorbeeld 1) het 'n baie lae frekwensie in ideofone maar verteenwoordig die geheelstruktuur van enkele eenlettergrepige ideofone.
- o Die sillabestruktuur /rV/ (voorbeeld 10) is hoogs uitsonderlik want die trilklang [r] word in die inisiële posisie van enkellettergrepige ideofone verleng.
- o In die sillabestrukture /ka/ (voorbeeld 11), /Ke/ (voorbeeld 12 en 13), /Ki/ (voorbeeld 14), /Ko/ (voorbeeld 15 en 16) en /Ku/ (voorbeeld 17) word die voakaalfoneem na elke konsonant verleng.

- Tweelettergrepige ideofone:

- o In /KVr/ (voorbeeld 23) word die trilklang [r] buitengewoon lank uitgespreek in die slotposisie van die ideofoon.

- o Die meerderheid ideofone (voorbeelde 4, 5, 18 – 26) blyk uit tweelettergrepe te bestaan en is ooglopend kort lettergrepe.
- Enkel- en meerlettergrepige ideofone:
 - o Die sillabestruktuur /K/ (as norm vir lettergreepverdeling) kom gewoonlik in 'n mindere mate in die slotlettergrepe van die sillabestrukture van die enkellettergrepige en tweelettergrepige ideofone voor.
 - o Die /V/ tree in 'n meerdere mate op as slotlettergreep (voorbeeld 2 en 25) in die sillabestrukture van enkellettergrepige, tweelettergrepige, vierlettergrepige ideofone.
 - o Slegs in een geval (voorbeeld 18) is in die sillabestruktuur van die tweelettergrepige ideofone gevind dat die /V/ 'n lettergreep vorm in die inisiële posisie.

6.2.1.2.2. Eiesoortige sintagmadies-fonologiese eienskappe van ideofone:

Sekere fonologiese verskynsels wat onder andere deur Von Staden (1974: 54 – 87) vir ideofone in Zulu onderskei is, is ook by die ideofone in Tswana gevind. Dit is die:

(a) Identiese vokaalfoneme:

Die meerderheid ideofone inkorporeer dieselfde /V/ in alle lettergrepe, byvoorbeeld:

[kɔbɔ] kôbô (ten opsigte van: pik)

(b) Identiese lettergrepe:

By baie verdubbelde ideofone word die verskynsel aangetref dat een of meer lettergrepe identies herhaal word, byvoorbeeld:

[nɛ nɛ nɛ nɛ] nêñêñêñê! (ten opsigte van: seil, byvoorbeeld 'n slang)

(c) Lettergreetverlies:

Enkele ideofone is gevind wat ooreenstemmende fonologiese kenmerke het maar waarvan een van hulle 'n lettergreet bevat wat in die ander ideofoon ontbreek, byvoorbeeld:

[teteŋke] tetenke! (ten opsigte van: opeenvolgend neerval in geveg)

:[teŋke] tenke! (ten opsigte van: val en doodgaan)

(d) **Fonemiese fluktuasies:**

Enkele ideofone in Tswana is vormlik verwant aan een of meer ander ideofone met dieselfde betekenis, byvoorbeeld:

[faphə] fapha! (ten opsigte van: klap)

:[fopho] fopho! (ten opsigte van: klap)

6.2.2. Suprasegmentele kenmerke (Fonologiese kenmerke):

Die basiese toon-, lengte- en klemverskynsels inkorporeer die suprasegmentele kenmerke van ideofone in Tswana. Guma (1951:5 - 46) het reeds volledig oor dié suprasegmentele kenmerke van ideofone te wete die toon-, lengte- en klemverskynsels in Tswana verslag gedoen en daar sal dus hier nie breedvoerig aandag aan verleen word nie (vergelyk 2.3.3.3).

6.2.2.1. Toon:

Toonverskynsels van ideofone word sovel paradigmatis as sintagmaties in oënskou geneem. Die toneme soos vasgestel deur Guma (1951:9) word gebruik as grondslag waarteen die fonologiese/tonologiese aard van ideofone opgeweeg word.

6.2.2.1.1. Paradigmatiese tonologiese kenmerke:

Paradigmaties het Guma (1951:9) die verskillende suprasegmentale toneme op sillabi van ideofone geïdentifiseer.

(a) Toneme in ideofone:

Volledigheidshalwe word die toneme van ideofone wat Guma (1951:8 - 11) onderskei het, hier genoem, omdat dit verder in die studie gebruik word.

Guma (1951:8 - 11) identifiseer die volgende toneme van ideofone:

- (i) 'n Baie hoë toneem /H^{*}/
- (ii) 'n Hoë toneem /H/
- (iii) Die middel toneem /M/
- (iv) Die lae toneem /L/
- (v) Die baie lae toneem /L-/ en
- (vi) Die gefluisterde toneem /W/

(b) Verskillende toon variasies:

By verskillende sprekers verskil die toon van ideofone, maar dit verskil en varieer ook by dieselfde spreker by verskillende tye.

6.2.2.1.2. Sintagmatiese tonologiese kenmerke:

Guma (1951:12 - 46) het 'n uitgebreide ondersoek gedoen na die verskillende toneempatrone en die toneemposisies in enkel-, twee- drie- en vierlettergrepige ideofone.

6.3. FONOLOGIESE/TONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN WOORDGROEPE (WOORDGROEPFONOLOGIE)

Indien die invloed van woordgroepfoneme op ideofone in oënskou geneem word blyk dit dat ideofone ten opsigte van die tonologiese struktuur daarvan geensins beïnvloed word deur woordgroepfoneme nie.

6.3.1. Paradigmatiese en sintagmatiese kenmerke:

Paradigmaties word die woordgroepfoneme vasgestel om te bepaal watter semanties - distinktiewe funksies dit het ten opsigte van die woordgroepe waarin die ideofoon funksioneer. Die toonvlakke, -pouses en lengte in woordgroepe word onderskei. Sintagmaties word die woordgroeptoneme se kombinasie-moontlikhede binne die woordgroepgrense en woordgroepvorm aangedui.

6.3.1.1. Identifikasie van woordgroepfoneme en toonvlakke:

Die drie woordgroepe waarin ideofone funksioneer word gebruik om vas te stel wat die woordgroepfoneme is, byvoorbeeld:

(a) Werkwoordgroep:

(27) à rè tlhôdi! / (L L) (FH+) / (ten opsigte van: Hy het geloer)

(28) yà rè këtlè! / (L L) (LL) / (ten opsigte van: Dit breek in stukkies)

(b) Hulwerkwoordgroep:

(29) à nè à rè othi! / (L L) (L L) (LH) / (ten opsigte van: Hy het genies!)

(c) Kopulatiewe werkwoordgroep:

(30) yá nná sëtlhè / (H H)(LL) / (ten opsigte van: dit was asvaal)

Ideofone blyk uit bogenoemde voorbeeld nie woordgroepgebonde te wees ten opsigte van hul tonologiese eienskappe nie. Die verhouding is buigbaar. Gelyke toonvlakverhoudings (voorbeeld 28) kom telkens voor, netso ook die verhoogde toonvlakwysigings (voorbeeld 27). Die wysigings in toonvlak van ideofone tree in voorbeeld 27 en 29 onafhanlik van die aard van die woordgroep op en het semanties-distinktief 'n ekspressiewe funksie.

6.3.1.2. Pouses

In stilistiese of ekspressiewe taalgebruik van ideofone in woordgroepe gebeur dit dikwels dat die pousering voor en na die ideofoon langer wil voorkom as wat normaalweg blyk te wees.

6.3.1.3. Lengte

'n Losser binding realiseer tussen die ideofoon en ander woorde in 'n woordgroep. Lengte blyk as gevolg hiervan geen noemenswaardige rol te speel in die kenmerkingsfunksie van die ideofoon in die woordgroep nie.

6.4. FONOLOGIESE/TONOLOGIESE KENMERKE VAN DIE IDEOFOON IN SINNE (SINSFONOLOGIE)

Soos die woordgroepfoneme toon die sinsfoneme ook normaalweg geen invloed te hê op ideofone wat in sinne funksioneer nie. Ideofone se tonologiese strukture leen hul nie daartoe om beïnvloed te word deur sinsfoneme nie.

Die ideofone in sinne funksioneer emosioneel aanduidend in die sin dat dit as gevolg van die buitengewone hoë of lae tone en die fluistering daarvan die spreker se liggaamlike en geestelike toestand aandui.

6.5. SAMEVATTING:

Fonologies is dit duidelik dat die meerderheid ideofone in Tswana grootliks deel in die normale fonologiese sisteem, maar sommiges besit tog hul eie unieke fonologiese kenmerke, of as woord óf as inherente deel van 'n woordgroep en óf as 'n sin. Die buitengewone kenmerke van ideofone realiseer op sowel segmentele as suprasegmentele vlak. Op segmenteelparadigmatiese vlak is gevind dat ideofone as woorde buitengewone vokaalfoneme en konsonantfoneme besit. Sintagmaties het ideofone 'n eiesoortige sillabestruktuur waarin die ideofoniese kenmerkende verskynsels soos die identiese vokaalfoneme, identiese lettergrepe, lettergreetverlies en fonemiese fluktuasie in ideofoonpare kan voorkom. Kenmerkend van die suprasegmentele-paradigmatiese vlak is die identifisering van die buitengewone hoë toneme/ H^+ /, die buitengewone lae toneme /L-/ en die gefluisterde toneme /W/ wat in ideofone voorkom. Verskillende toonvariasies van ideofone kom voor by verschillende sprekers sowel as by dieselfde spreker by verschillende tye. Woordgroepe en sinsfoneme toon normaalweg geen invloed uit te oefen op ideofone wat in onderskeidelike woordgroepe en of sinne funksioneer nie. Die tonologiese strukture van ideofone leen hul normaalweg nie daartoe om beïnvloed te word deur woordgroep- en of sinsfoneme nie. Ideofone is emosioneel aanduidend van aard vanweë hul buitengewone tonemiese en fonemiese eienskappe.

HOOFSTUK 7: SLOTHOOFSTUK

Na 'n voorstudie oor die ideofoon is vasgestel dat hierdie woordklas algemeen in Tswana voorkom, maar dat dit nie in die literatuur volledig beskryf is nie. 'n Korpus van 430 ideofone is uit woordeboeke, grammaticaboeke en letterkundige werke saamgestel om as gebruiksmateriaal te dien vir hierdie studie. Met hierdie korpus behoort geredelikerwys aanvaar te word dat dit verteenwoordigend is om as navorsingsmateriaal te dien vir die verskeidenheid linguistiese kenmerke wat in ideofone kan voorkom.

'n Studie in die algemene literatuur is onderneem om vas te stel wat in die verskillende tale oor ideofone gedoen is en tot watter gevolgtrekkings verskillende skrywers aangaande ideofone gekom het (vergelyk Hoofstuk 2). Benewens die feit dat hierdie studie hoofsaaklik vanuit 'n strukturele raamwerk benader is, is daar kortliks aandag gegee aan die transformasioneel - generatiewe benadering, om te bepaal watter bevindinge met betrekking tot die ideofoon vanuit hierdie benadering gemaak is. Hier is tot die gevolgtrekking gekom dat in hierdie benadering die ideofoon hoofsaaklik vanuit die sintaksis bestudeer is en dat sekere aspekte van die ideofoon nie bevredigend opgelos is nie.

Hierna is die aandag toegespits op die literatuur waarin die ideofoon vanuit 'n strukturele benadering bestudeer is. Derhalwe is aandag gegee aan die algemene literatuur. Die werk van Smithers (1954) is veral in hierdie verband deeglik bestudeer om vas te stel watter eienskappe in die ideofoon in die Europese tale opgemerk is, asook watter plek daarvan in die taalstruktuur toegeken is.

Met betrekking tot die Afrikataleliteratuur is dit opmerklik dat in die Noordelike Afrikatale betreklik minder nagevors is oor ideofone as in die Suidelike Afrikatale. Volledige dieptestudies oor hierdie onderwerp in enkele Suidelike Afrikatale is geraadpleeg en daar is tot die gevolgtrekking gekom dat die ideofoon woordklasstatus het en kenmerke besit ten opsigte van die fonologie, morfologie, sintaksis en semantiek.

Die oorsig van die dissiplinêre kenmerke van ideofone lewer 'n grondslag vir die huidige sienswyse en verskynsels wat kenmerkend is van ideofone.

Aangesien die ideofoon algemeen in Tswana voorkom en dit nog nie in die verlede in terme van die posisie daarvan in die taalsisteem ondersoek is nie, is besluit om dit in hierdie studie te doen.

Die veld van die taalwetenskaplike disciplines, naamlik die morfologie, sintaksis, semantiek en fonologie en hulle onderliggende verband is die aangewese kader waarbinne die besondere kenmerke van die ideofoon in Tswana vasgestel word.

Vervolgens is oorgegaan om die ideofoon aan die disciplines wat op die woord-, woordgroep- en sinsleer van toepassing is, te onderwerp. Hierdie disciplines is die :

- a) woord-, woordgroep- en sinsmorphologie;
- b) morfeem-, woord-, woordgroep- en sinsintaksis;
- c) morfeem-, woord-, woordgroep- en sinsemantiek;
- d) woord-, woordgroep- en sinsfonologie (tonologie).

Ten einde die onderdele van die ideofoon te identifiseer, is daar kortliks gekyk na die verskillende morfeme wat in Tswana aangetref word. Daar is vasgestel dat die onderdele van ideofone uit óf ideofoniese wortels, óf stammorfeme met of sonder grammatische morfeme bestaan. Die drie soorte grammatische morfeme wat werkbaar is by ideofone is die ideofoniserings-, verdubbelings- en intensiveringsmorfeme.

Nie-afgeleide en afgeleide ideofone is aangetref. Afgeleide ideofone word afgelei van óf ander verwante ideofone of werkwoorde (deverbative ideofone), óf adjektiewe (deadjektiewe ideofone) en/óf ander woordklasse. Tydens die bespreking van die vorming van ideofone is daar aandag gegee aan die verskillende woordbouprosesse (sintaktiese prosesse) wat gewoonlik by woordvorming 'n rol speel. Dit is gedoen om vas te stel watter van die prosesse, naamlik affigering, reduplicering, reduksie én vervanging 'n rol gespeel het by die totstandkoming van ideofone vanuit verskillende woordklasse.

In hierdie verband is tot die gevolgtrekking gekom dat suffigering, reduksie en veral reduplicering as sintaktiese prosesse 'n oorheersende rol gespeel het by die totstandkoming van ideofone.

Die meerderheid afgeleide ideofone is van hul semanties verwante werkwoordvorme afgelei (vergelyk 3.3.2.1) en in 'n mindere mate van semanties verwante ideofone of semanties verwante adjektiewe.

In die woordgroep (-re + ideofoon) wat die hoogste gebruiksfrekvensie het, is belangrike gevolgtrekkings gemaak ten opsigte van die eienskappe en verhouding van die lede van die groep. Morfologies tree die ideofoon in bogenoemde woordgroep as 'n deskriptiewe bepaling op ten opsigte van die werkwoord met die stam -re om 'n werkwoordgroep te vorm (vergelyk 3.4.1). Die leë defektiewe werkwoord met die stam -re is morfologies en sintakties onteenseglik 'n werkwoord met beperkte valensies wat as gevolg hiervan nie selfstandig kan optree nie. Die werkwoord met die stam -re het 'n valensie vir voorwerpsbepaling, 'n infinitiewe morfeem -go en die verskillende werkwoordsuffikse (vergelyk 4.3.3.1.1). As gevolg hiervan kan die -re nie geklassifiseer word as hulpwerkwoord soos meeste navorsers dit aantoon nie.

Ideofone toon morfeemsintaktiese kenmerke in dié sin dat dit uit basiese ideofoniese strukture en/of afgeleide strukture bestaan. Daar is vasgestel dat ideofone wat in woordgroepe funksioneer dubbelslagtig van aard is, omdat dit sowel adverbiale as werkwoordelijke kenmerke openbaar. Die gevolgtrekking wat derhalwe gemaak word is dat ideofone 'n dubbelewoordklasstatus het. Ideofone tree dus in werkwoordgroepe en hulpwerkwoordgroepe adverbiaal op as ideofoniese deskriptiewe bepalings (vergelyk 4.3.2.1). As ideofone selfstandig sonder 'n voorafgaande werkwoord, of die gesuggereerde werkwoord met die stam -re optree, neem dit die werkwoordelijke funksies oor. Dié werkwoordelijke kenmerke daarvan dui op die predikatiewe aard van die ideofone (vergelyk 4.3.2.2). In die definiërende kopulatiewe groepe tree die ideofoon as komplement ten opsigte van die kopulatiewe werkwoord op, naamlik die inleidende lid. Hier staan die ideofoon in 'n wedersydskikkende semantiewe verband tot die kopulatiewe werkwoord (vergelyk 4.3.3.3).

In hoofsinne het ideofone predikatiewe en deskriptiewe valensie (vergelyk 4.4.2.1 en 4.4.2.2). In bysinne het ideofone deskriptiewe bepalingsvalensies en/of 'n komplementêre valensie (vergelyk 4.4.2.2).

Semanties speel die grammatische morfeme, naamlik die ideofoniseringsmorfem en verdubbelingsmorfem 'n groot rol in ideofone, want eersgenoemde verleen 'n semantiese waarde van intensiteit aan ideofone en laasgenoemde 'n semantiese aspek van hewigheid, intensiteit en skielikheid. Kenmerkend van ideofone is hulle eksplisitering en intensiveringsfunksies.

Sover dit die paradigmatische semantiek van die ideofoon aangaan, is die taalverskynsels, naamlik : sinonieme, antonieme, homonieme, identiese ideofoonpare, metafore, polisemie en beeldspraak daarin aangetref (vergelyk 5.2). Sintagmaties is bevind dat indien die werkwoord -re in 'n sin ontbreek, kry die ideofoon groter semantiese prominensie (vergelyk 5.2.3.3.2).

Om die ideofoon op fonologiese gronde te beoordeel, is die fonologie kortlik in terme van die paradigmatisiese en sintagmatiese as bespreek. Die meerderheid ideofone in Tswana deel grootlik in die normale fonologiese sisteem, maar sommiges besit tog hul eie unieke fonologiese kenmerke óf as woord óf as inherente deel van 'n woordgroep en óf 'n sin. Paradigmaties besit ideofone buitengewone vokaal- en konsonantfoneme (vergelyk 6.2.1.1). Sintagmaties besit ideofone 'n eiesoortige sillabestruktuur waarin die ideofoniese kenmerkende verskynsels soos die identiese vokaalfoneme, identiese lettergrepe, lettergreetverlies en fonemiese fluktuasies voorkom (vergelyk 6.2.1.2.2). Kenmerkend is die buitengewone hoë toneme /H⁺/, die buitengewone lae toneme /L-/ en die gefluisterde toneme /W/ wat op suprasegmenteel - paradigmatischevlak in ideofone optree (vergelyk 6.2.2.1). Die tonologiese strukture van ideofone leen hul normaalweg nie daartoe om beïnvloed te word deur woordgroep- en of sinsfoneme nie. Ideofone is emosioneel aanduidend van aard vanweë hul buitengewone tonemiese en fonemiese eienskappe (vergelyk 6.4).

Van Staden (1974 : 231), Kock (1981 : 42) en Marivate (1982 : 210) se siening omtrent die predikatiewe aard van ideofone in 'n hulpwerkwoordgroep (-thi-re/-ri/+ideofoon) is nie in ooreenstemming met die bevindinge in hierdie studie nie. Ideofone in Tswana wat in bogenoemde groep funksioneer, word beskou as 'n woord met 'n deskriptiewe aard omdat dit die werkwoord met die stam -re versterk of modifieer of intensieveer.

Op grond van die bevindinge in hierdie studie kan die ideofoon getypeer word as 'n woord met 'n dubbele woordklasstatus omdat dit sowel 'n predikatiewe as deskriptiewe aard het ten opsigte van hul morfologiese, sintaktiese, semantiese en fonologiese kenmerke.

BYLAAG: 'n ALFABETIESE INDEKS VAN IDEOFONE IN TSWANA

Die volgende ideofone in Tswana is gedurende die navorsingstydperk van hierdie verhandeling onderskei (let daarop dat daar soms meer as een betekenis/handeling aan 'n ideofoon toegeken word):

IDEOFOON	BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN
aitšhu	: 'n kreet van pyn
apo	: ooptrek, ontbloot raak
babo	: skroei
bai	: glinster/blink/flits
baibai	: baie flits
bê	: babbel/klets/onwillig wees
bêêbêê	: blêr/babbel/klets
bêêêêê	: pynskreeu/tjank/blêr
betsê	: skielik/onverwags uitspring
bidi	: oorrol/omrol/rol/tol/omkeer/omslaan
bidikibidiki	: aanhouwend rol/omrol/afrol/aftuimel
bii	: woedend word/onvriendelik wees
bilo	: skielik opkom/oprys
bito	: slag van 'n hou
bôô	: brul/wind opbreek
botho	: lê (bv. 'n koei op een sy)
bôubôu	: blaf
buôbuô	: boe-boe (bv. bangmaak)
dikê	: skielik ondergaan/verdwyn (bv. die son)
dudi	: vinnig sit

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN
OPSIGTE VAN

du	: dreun/burder
duu	: dreun/bulder
éthi	: nies
fapha	: klap
fapo	: uitdraai
fatafata	: skrop/vroetel
fii	: donker/duister/pikswart word/pikdonker
fopho	: klap
fsii	: fluitgeluid
gaa	: sies (afkeur)
gabaa	: blitsvinnig verbygaan/verbysteek
gadi	: flits/vinnig omkyk
gai	: grof maal/breek
galagatha	: struikel/amper val
game	: te melk in iets
garo	: geweldig skrik/verskrik raak
garu	: grom/knor
gasa	: uitmekaar spat/versprei/orals strooi
gasaa	: uitmekaar spat/versprei/orals strooi/ sprinkel
gatlhêè	: instroom/inprop/indruck
gau	: vinnig kou/wys afkeur/skielike ophou van sang
g-g-g	: gorrel deur verhemelte
g-g-gi	: spiesgeluide in 'n geveg
gôô	: snork/skrik
gôlwê	: blitsig induik/ingaan
gông	: kliphard/hard wees/knor
gônyê	: onttrek/terugtrek/ineen krimp

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN
OPSIGTE VAN

goro	: uitborrel/uitstort/uitgooi/vinnig inkom/instroom/aankom
gôso	: inval
gouô	: skielik verskyn
gwaa	: vomeer/neerstort (bv. 'n swaar stortbui)
gwara	: vlug/weghardloop
gwaragwara	: geruis/geraas maak
gwasa	: ritsel/ruis
gwasagwasa	: ritsel/ruis
gwata	: blitsig wegstap/weghardloop
gwêê	: hoë skreeuklank van varke/hard skreeu
gwêlé	: klim boom (bv. kat)
ha	: onverwags skrikmaak/besprinkel (bv. 'n motreën)
haau	: brul(bv. leeu)/skreeu/blaf
hee	: uitroep van: "Haai!"
hesôô	: stink/sleg ruik/vrot ruik
hewaa	: uitroep van: "Hoor jy!"
hi	: skielik verdonker/pikdonker word
hibii	: bloedrooi word
hii	: skielik donker word/verdonker
hmmm	: geluid van koei as gemelk word
hôô	: hou op/bly stil
houhou	: tjank/blaf
hu	: versugting na rustigheid/kook van vleis vir 'n baie kort rukkie
hubaa	: bloedrooi word
hubêê	: bloedrooi word
huu	: rustig word/uitroep van verbasing

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

ililililililililili	: jubel van blydskap
kamo	: breek in twee stukke
kêlwê	: blitsig ingaan/binnegaan
kêtlê	: sny/knip met skêr/kraak/in stukkies splinter/afbreek
kga	: slaan met stok
kgaa	: slaan met stok/sies/kou geluid van beeste wat wei/vreet
kgakgarkgakgarkgakgarkgakgar	: dreun/donder/snork/swaar asemhaal
kgapha	: oorvloei/oorloop (bv.water)uitgooi
kgathu	: knal(bv. 'n geweer)
kgatlha	: klapgeluid(bv. 'n deur)/onverwags ontmoet
kgê	: kap(bv. vleis & been)/kap in stukkies
kgi	: spook/slaan:stamp
kgiri	: skielik stop in hardloop aksie/ruwe verwydering van grond d.m.v.wiele
kgirr	: tandé kners
kgô	: skielik stop/perfek pas/breek/knak/kap
kgôkgôkgô	: valgeluid van boom wat afgekap word
kgôlôbu	: inplons/plons (bv. in water)
kgôphô	: opskop van stofwolke/'n gelukskoot tref
kgôthôkgôthô	: dreun/kraak/ratel (bv. wa)
kgôthu	: afbreek/deurbreek van hout/knalgeluid
kgôtlhôkgôtlhô	: rondskud
kgukguru	: kraak(bv. van droë vel deur wind)

IDEOFOON**BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN**

kgwatlha	: skielik verskyn/vinnig wegstap/vinnig in die sak steek
kgwara	: krapgeluid van vuurhoutjie wat getrek word
kgwasa	: geraas maak
kgwatha	: peusel
kgwêêkgwêê	: uitbundig lag/noes
khikhikhi	: runnik (bv. 'n perd)
khirikhirikhirikhiri	: voeteval
khu	: blaas met wind
khuru	: skielik opkom/opstyg (bv. 'n stofwolk)/bedek/vinnig toemaak/toedek/geraas wat lug vul
khwêê	: hard skreeu van vrees/skrik
kii	: kap/toestorm/afstorm
kikitli	: vasklou
kirr	: brul (bv. 'n leeu)
kitiki	: hard laat val/voeteval
kitikikitiki	: hard stamp/weghardloop/voeteval
kitikiti	: hardloop
kô	: klop/tik teen deur/pik (bv. 'n hoender)
kôbô	: pik
kôdu	: opteug/drink tot laaste druppel/vinnig insluk/verdwyn
kôkô	: klop/verdwyning van pyn vir 'n ruk
kôkôkôkô	: hard klop/tik
kokokoo	: klop (bv. aan deur)
kokololo	: bedaring/vermindering van pyn
kôlê	: blitsig ingaan/binnegaan

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

kôlôbi	: sopnat word/skielik natmaak/sag word
kôlôbu	: inplons/plons (bv. in water)
kôpa	: op-en afspring (bv. 'n haas)
kôpakôpa	: aanmekaar op-en afspring (bv. 'n haas)
kômê	: insluk/heel insluk/gooi in mond
kota	: liggies hurk
kotê	: hurksit/hurk
kôtlwê	: verdwyn agter horison (bv. die son)
kowê	: skreeu van kwêvoël
kudiki	: vinnig insluk
kuditi	: raserig sluk
kukulukuuôô	: kraai (bv. 'n hoender)
kumu	: uittrek/ontwortel
kunkurukunkuru	: koer (bv. 'n duif)
kurrkurr	: koer (bv. 'n duif)
kuruu	: koer (bv. 'n duif)
kutiki	: gulsig/vinnig insluk
kwete	: sluk sonder om te kou
kwidi	: sluk
kwiditi	: raserig sluk
kwiti	: insluk met hoorbare geluid
labo	: vinnig opvlam
lai	: blits (bv. weerlig)/vinnig oplek
lebê	: verwag/met groot verwagting sit en wag vir iemand om op te daag
lêlêlêlê	: seil/kruip/gly (bv. n slang)/verleng
lêlêlêê	: seil/kruip/gly(bv. 'n slang)/verleng
lêphôthôphôthô	: vinnig drup (bv. water)

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

mal'la (malela)	: geluid wat horings van korthoringtipe maak
mana	: plat lê op grond/vassit/vaskleef/vasplak
mbuômbuô	: bulk (bv. 'n koei)
mêno	: skielik omdraai/omkeer/terugkeer/opbou van wolke
mhnyê	: tjank (bv. 'n hond)
mke	: plof op grond na 'n val van hoë plek
mmuô	: bulk (bv. 'n bees)
môrôgô	: val geluid van heuningkoek op grond
mph	: algeheel afhandel/uitspoeg/verdwyn
na	: versigtig trap/loop/stap
namalala	: uitgestrek lê
nano	: skielik/vinnig opstaan/loop
natho	: afbyt/stukkies afbreek/knibbel
nayênayê	: vinnig loop en omkyk/wiegbeweging uitvoer
nce	: foeitog/siestog/meegevoel toon
nê	: vinnige/harde uitsak/stort van reën
nênênênenê	: seil/gly (bv. 'n slang)
ngamo	: uitrek/ooprek
ngao	: sluip (bv. 'n luiperd)/miaau
ngololo	: doodstil wees
ngôrô	: opdroog (bv. 'n fontein)
ngwêê	: wegsluip/vlug/die wyk neem/hard skreeu/huil (bv. 'n kind)
nngau	: miaau

nngôkgô	: boggom (bv 'n bobbejaan)
ntl	: uitdrukking van teleurstelling
ntshotsho	: pikswart wees
nwê	: duik/sink/verdwyn onder wateroppervlakte / alles opdrink
nwêê	: skielik insak/wegsink/ondergaan
nxê	: minagtende geluid/pla/terg/treiter/ lastig val
nyalala	: doodstil wees
nyamê	: skielik verdwyn/wegduik/induik
nyêdi	: vonkel/glinster/blits/blink/skyn /skitter
nyêlê	: doodstil wees/verdwyn/wegraak
nyêrê	: smelt/papnat word
ošho	: uitroep van ongeduld
ôši	: sug van verligting
ôthi	: hard nies
ôtsê	: sluimer/slaap/vaak wees
otšhe	: pyngevoel tydens 'n hou
pataka	: onverwags aankom/draf/galop (bv. 'n perd)
patla	: platval/neerval
pê	: oorvol/propvol wees (bv. 'n rivier)
pêpê	: fluitgeluid van horinkies/abba/op die rug dra
pêpêpê	: onsin praat/babbel
pêrê	: wind laat
pêrêkêtê	: sydelings oorval/omrol

pêtłē	: plofgeluid (bv. vleis wat val) /oopblaai/omblaai
pêtłēkē	: wyd oop wees
pha	: luid bars/breek/kraak/smeer/vaskleef (bv. modder aan muur)
phaa	: oopbars/oopbreek (bv. 'n eier)/neerploff op grond/doef
phaa-phaa-phaa-phaaaa	: hande klap/harde vlerkklap (bv. 'n haan)
phamo	: gryp/steel/gaps/weggryp/uitpluk
phaphara	: opspring/opvlieg
phaphaphapha	: fladder/flap/skrik skielik wakker
phara	: hurk/plat op grond sit/beplak /bepleister besmeer
pharagatlha	: skielik verskyn
pharakgatlha	: omval/agteroor rol/omrol
pharu	: bokspring/paddaspring
phatla	: versprei/uiteengaan/uitsprei/uitmekaar spat
phatlo	: oopbars/kraak/uitmekaarspit/kloof (bv. met 'n byl)
phatšha	: plas/plons/spat/bespat
phatsi	: blink/skitter/glinster/flits
phêē	: uitspoeg
phêkgê	: hard skop (bv. 'n perd)
phêrê	: verrot/melaats word/vrot word/septies word/uitmekaarval van oorgaar vleis
phêto	: omslaan/omrol
phêu	: woes wegblaas/waai

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

ph̥	: blaasgeluid van lug/uitspoeg van iets in mond
phi	: samekoms van mense in groot getalle
pho	: tref/trek soos 'n missiel/uitspoeg (bv. iets sleg)
phoro	: gryp
phōrr	: opvlieg/opspring (bv. 'n voël)
phōsu	: intuimel/inval/indruck/instroom
phōthōphōthō	: uitborrel/uitstroom (bv. water)
photloko	: propvol wees
photsē	: afspring/uitspring/skiet uit soos 'n koeël
p̥hi	: opdroog/droog wees
phu	: klap van (bv. 'n vadoek)/baie sleg ruik/byvoeg van bietjie meel in kastrol
phupha	: sit net en doen niks
phuphu	: fladder (bv. 'n voël)/ruik sleg
phurē	: kou/knaag/knibbel
phurr	: fladder (bv. 'n voël)/uitstort/rondvlieg/oorspring/opspring (bv. 'n springbok)/kners
phuru	: oorspring (bv. oor 'n rivier)
phusuu	: spring in water in/vinnig instorm/indruck
phutlha	: skielik neersak/neergooi (jouself)
phuu	: baie sleg ruik/stink/onaangenaam ruik
pi	: spring/val op iets/vasdruk/tjirp

pi	: tjirp/fluit van voël/laat hard val op grond
piip-piiiiip	: toet (bv. 'n motor)/lui (bv. 'n telefoon)
pinē	: vasdruk op grond
pirigi	: bots/lelik/hard val/doodval
pitiki	: omrol/omdraai
pitikipitiki	: omrol/omdraai
pô	: steek (bv. 'n by)
poo	: toet (bv. 'n motor)/neerval
pôô	: hittegolwe wat opslaan
pooh	: blaas/trompetter van trompet/horing
pôrr	: uitlek/uitstroom (bv. vloeistof)/brom (bv. 'n trompet)
pôtê	: skuil/vinnig verdwyn/vermy iemand
pôtôkô	: neerval (bv. 'n swaar voorwerp)/galop (bv. 'n perd)
pôrô	: lek/vrylik vloeい (bv. vloeistof)/sing met 'n basstem
poru	: inplons/brul (bv. 'n leeu)
pšamo	: vinnig wegruk
psêtlê	: uitspoeg/verpletter
pšhatla	: verpletter/breek
pšhêmo	: uitgly
purru-purru	: skuim/borrel (bv. melk)/hard brul
putla	: blitsvinnig val/sit
putu	: wegvlieg/weghol/op soek na iets hier en daar
puu	: trompetter van 'n trompet

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

rago	: vinnig opspring/opstaan
rêlêlê	: gly/ingly/glip/skaats
ribê	: skoffel in harmonie saam
rôsê	: deurboor/deursteek/prik/diep steek
rôthê	: drup (bv. vloeistof)/land op albei voete
rôtho	: skielik opdaag/opkom/opgaan
rôto	: uitstulp/uitpeul (bv. oë)/skielik opdaag
rowêê	: intens staar
rrri	: landing (bv. vinke op koringland)/vinnig toemaak
rrru	: wegvlieg/opstyg (bv. vinke vanaf koring)/knetter/gedruis van groot vlam
rru	: fladder/wegvlieg (bv. voëls)/omgooi/omruk
ruthu	: geweldig slaan/dowwe slag van persoon wat hard val
rwatla	: breek/stukkend breek
rwê	: propvol wees/slaan op naels/skiet op vingers
š	: wees stil
sara	: saggies reën (bv. 'n ligte reën)/motreën
sêbê-sêbê	: fluister/onderlangs praat/saggies praat
šekate	: kapgeluid van byl teen boom
šeekêtłê	: kap van boom met skerp byl

šena	: wys voortande/grom/knor (bv. 'n hond)
sekgakhu	: byeenroep van mense vir vergadering
sētlhē	: asvaal/baie grys wees/stowwerig wees
šētlhē	: sny in stukkies/oopkap
sētlhēē	: asvaal wees
sētlhēē	: asvaal/goudgeel/grys wees
sēto	: opspring/verskyn/opkom (bv. 'n plant)/openbaar/aan die lig bring
šh	: wees doodstil
sisi	: uitdrukking van waardering
sitlha	: skielik inval/neersitgeluid van bagasie
some	: penregop ingaan (bv. 'n spies)
šōtlhē	: skielik binnegaan/binnegly/inval
supu	: vinnig/skielik opspring/opstaan
šu	: kook van water in ketel/uitgeput/moeg wees
šutlha	: 'n snaakse beweging uitvoer/deurbars/deurbreek/uitbars /verskyn vanuit bedekking (bv. 'n bok)
šwaa	: reën lig en saggies
swaae	: insuig
swai	: baie vinnig stop/sleepgeluid van iets
šwai	: baie vinnig stop/sleepgeluid van iets
swatlha	: ritsel
šwatlha	: ritsel
swatlhaka	: valgeluid/van tamaai boom/voetstappe in gras

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

šwatlhaka	: valgeluid/van tamaai boom/voetstappe in gras
šwato	: uitpluk/uitruk/keuse maak uit verskeidenheid
swēu	: spierwit/sneeuwit wees
šwēu	: spierwit/sneewwit wees
swēuu	: ekstra spierwit wees
šwēuu	: ekstra spierwit wees
swiiswii	: morsdood wees
šwiiswii	: morsdood wees
ta	: tref van teiken/raakslaan/raakgooi /stamp
talaa	: grasgroen wees
tapi	: indrup/bietjie ingooi/inskink
tamu	: inplons (pardoems)val van klip in water/druk/afdruk
tegēē	: skeur/voel weemoedig
tenke	: val en doodgaan (bv. as met 'n spies gesteek word)
tenketenke	: opeenvolgend neerval in die geveg
tētētētē	: bewe/bibber
tha	: hard stamp/slaan/skielike oplossing wat brein binneskiet/skielik wakkerword
thabu	: inplons/inspring (bv.in water) (pardoems)
thatha	: skielike oplossing van probleem /skielik wakkerword
thathaa	: vinnig agtermekaar stamp/slaan

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

thathathatha	: breek van garing (bv. 'n broek) /vinnig agtermekaar stamp/slaan
thatharathara	: skerp blits (bv. weerlig)
thêbêlêlê	: skielik stop/stilstaan/woedend word
thêê	: 'n bietjie skuifel (bv. om 'n leeu wat aanval te vermy)
thêê-thêê	: swenk/gly glip/steier
thepo	: uitdraai/wegdraai/afdraai
thi	: sluit oë/ophou van trane/toeprap
thii	: potdig wees/aanhoudend reën
thiphô	: onverwags afbreek (bv. 'n koord)/knal
thô	: drup (bv. groot druppels)
thosô	: skielik verskyn/opkom
thôtôthôtô	: in stukkies afdrup
thu	: bots/klap teen/ontploffing/knal (bv. 'n geweer/hard stamp/breek
thubêê	: stukkend breek/bars
thukgêê	: hard stamp/bots
thuku	: hard/vinnig rondskud/heen en weer skud
thus	: wind uitblaas (bv. 'n binneband) /slaan (bv. met stok)
thusu	: verskyn skielik
thuthuthu	: hard skiet/knal/brul (bv. 'n motorfiets)
thuu	: knal/ontploffing/skiet (bv. 'n geweer)
thwa	: teiken tref/klap (bv. 'n sweep)
thwaa	: skielik raas/klap (bv. 'n sweep)/skater/hardop lag
thwaaa	: hard klap/skiet/skater/hardop lag

thwakga	: afbreek/breek/kraak
ti	: hard slaan/stamp/klap (doef)
tiī	: grou doef-doef
tididi	: doodstil wees/dreun/ratel/brul/donder
tididii	: grafstil wees/dreun (bv.weer)
tidididi	: dreun/rammel/ratel/brul/bulder/gons
tiidii	: potdig/styf wees/voeteval as gehاردloop word
tikē	: skuil/wegkruip/verdwyn/ondergaan/sink insak
timē	: skielik verdwyn/sterf (bv. 'n persoon)/blus/uitdoof/doodgaan (bv. 'n vuur)
timi	: blus/uitblaas/uitdoof (bv. 'n vuur)
tl	: uitdrukking van teleurstelling
tlā	: onverwags vang/klap
tlatla-tlatla	: roep van koraan
tlēpē	: slaan
tlērē	: skeur/bars/splits/in stukkies breek
tlēree	: bloedrooi wees
tlērr	: skeur
tlhamu	: vinnig vreet (bv. 'n hond)
tlharaka	: valgeluid (bv. 'n voorwerp)
tlhō	: stewig land
tlhōdi	: loer/kyk/spioeneer
tlhupu	: kap in harde hout
tlō	: vasdruk
tlōlē	: spring/smeer met vet
tōbu	: inplons/inspring (bv. in water)

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN
OPSIGTE VAN

tôlôbu	
tômu	: val van klip in water (parndoems) /vinnig uitpluk/uittrek (bv. 'n doring)
tôu	: baie hard klop
tsaau	: tjank (bv. 'n wildehond)
tsangtsia	: aandag gee
tsapo	: opspring/opskiet
tsê	: huppel/opspring as gehardloop word/steek met skerp punt
tsêêê	: versengende hitte uitstraling/blits (bv. weerlig)
tsêkê	: blits/flits (bv. weerlig)
tsêné	: haastig/vinnig ingaan (bv. n dier)
tsêni	: haastig/vinnig ingaan (bv. 'n dier)
tsepê	: penregop vassteek
tsêrr	: bloedig warm wees/intense hitte uitstraal/uitspat/uitspuit (bv. bloed)/blits (bv. weerlig)
tsetê	: stert tussen bene loop (bv. 'n hond)
tsêtlê	: knip (bv. met 'n skêr)
tshê	: pas gemaklik/perfek
tshêkgê	: inkerf/insny van snit
tšhele	: blitsig verdwyn
tshetê	: afspring/skielik afsak
tshi	: yskoud word/ophou van reën
tshii	: pyn/grillerigheid voel/yskoud wees
tshikhi	: intens koud wees (bv. water wind)
tšhîrr	: uiterste hitte uitstraal

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

tsho	: pikswart wees/skielik donker/duister raak
tšhabēē	: lafhartig wees
tšhōkōtšhōkō	: slaanaksie/swaar trek/dreun (bv. 'n lokomotief)/(tjoek-tjoek)
tshōlōtshōlō	: hardloop
tshoo	: pikswart wees/pikdonker word/leeg /kaal wees
tshōtshōlōtshōlō	: afspring/uitspring aksie
tšhu	: pyn (sjoe) a.g.v. brand
tšhutšhuu	: brandpyn voel/brandpyn ervaar (bv. kookwater)
tšhuu-tšhuu	: stoom voort (bv. 'n trein) (klank nabootsing)
tšhwapē	: wegkruip
tsi	: styf vasmaak/doodstil staan/rem /skielik stilstaan
tsidiki	: kletter (bv. vallende yster) /klingeling (bv. geld)
tsiri	: tingel/klingel (bv. geld)/skuur
tsiriki	: tingel/klingel (bv. muntstuk)/skuur
tsirr	: kriek (bv. 'n koringkriek)/klap(bv.vlerke)
tsôkô-tsôkô-tsôkô-tsôkô-tsôkô	: drafstap(bv.van wildsbokke)/ritmiese gang (bv.van 'n lokomotief)
tsorê	: hurk op grond/sit soos 'n voël
tsôrô	: hurk op grond/sit soos n voel

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

tsôrr	: stort (bv. bloed)
tsôrôô	: spat(bv. reën)/vinnig stort/uitsput /uitvloeï
tšotšo-tšotšoropa	: klik roep van 'n voël
tšubutšubu	: gedruis van wind en donder in storm
tsunê	: prik/steek
tsurr	: stort (bv. melk)
tšwape	: vinnig draai (bv. om 'n hoek)/afwyk /van rigting verander
tšwê	: penorent staan
tswêê	: vinnig omdraai/omkeer/weggaan/hard skreeu/hard fluit (bv. 'n musiek- instrument)
tšwere	: tjirp (bv. 'n Kaapse spreeu)
tswêrr	: maag wat spoel/werk/uitloop/klap (bv. vlerke)
tswidi	: skril fluit-skreeu van heuningvoël /tjirp
tu	: algeheel voltooi/kant en klaar wees/
tuđudu	stil/doodstil wees
tuu	: stil/doodstill wees
twaa	: spierwit/sneeuwit wees
twêê-twêê	: kraai (bv. hoender)
utšh	: pyn voel na 'n hou
uuh	: verbaas wees
wa	: klap/slaan
waa	: val(bv. swaar reën)/opbring/vomeer met oopmond

IDEOFOON

BETEKENIS/TIPE HANDELING UITGEDRUK TEN OPSIGTE VAN

wae	: minagting toon/verwondering/ verbasing/twyfel toon
wago	: blaf (bv. 'n bobbejaan)
waša	: oopsprei/uitsprei/strooi (bv. dolosse)
wašaa	: oopsprei/uitsprei/strooi(bv.dolosse)
wee	: geluid deur bees gemaak
wôo-wôo-wôo	: blaf (bv. 'n hond)/woef/stilstaan
zwii	: zoem (bv. n muskiet)
zwing	: zoem (bv. 'n muskiet)

BIBLIOGRAFIE

ARCHBELL, J. 1837. A grammar of the Bechuana language. Graham's Town: Cape of Good Hope. 82p.

ALEXANDRE, P. 1966. "Preliminaire à une présentation des idéophones bulu." Hamburger Beiträge zur Afrika-kunde, Band. S. Deutches Institut für Afrika: Forschung (Neue Afrikanistische Studien.)

BAUMBACH, E.J.M. 1987. Analytical Tsonga grammar. Pretoria: Unisa. 311p.

BISHOP, H.L. 1922. The Descriptive Complement in the Sironga Language compared with that in Sesotho and Zulu. South-African Journal of Science: xix (19): 416-425.

BLADON, R.A.W. 1977. 19 Approaching Onomatopoeia. Archivum Linguisticum: 8 (2): 158-166.

BLOCH, B. & TRAGER, G.L. 1942. Outline of Linguistic Analysis. Baltimore: Waverly Press.

BOSMAN, D.B., VAN DER MERWE, I.W. (en) HIEMSTRA, L.W. 1986. Tweetalige Woordeboek/Bilingual Dictionary. 3e druk. Tafelberg uitgewers Bpk.

BOYCE, W. 1844. A grammar of the Kaffir language. London:
Wesleyan Missionary Society.

BROWN, J.T. 1979. Setswana - English Dictionary.
Johannesburg: Pula Press. 593p.

BURBRIDGE, A. 1938. The use of the Ideophone. Bantu Studies.
12(3): 243.

BYNON, J. 1970. A class of phonaesthetic words in Berber.
African language studies. 11: 46 - 80.

CHILDS, G.T. 1988. The Phonology of Kisi Ideophones. Journal of African languages and linguistics. 10(2): 165 - 190, Oct.

CHOMSKY, N. 1957. Syntactic structures. The Hague: Mouton.

CHOMSKY, N. 1965. Aspects of the theory of syntax.
Cambridge, Mass.: M.I.T. Press.

CHOMSKY, N. 1978. Syntactic structures. The Hague: Mouton.

COLE, D.T. 1955. An introduction to Tswana Grammar. London:
Longmans, Green & Co. 473p.

COLE, D.T. 1975. An introduction to Tswana Grammar. Cape Town:
Longmans Penguin.

COLE, D.T. 1982. An introduction to Tswana Grammar. 2nd ed.
Cape Town: Longmans Penguin SA, 473p.

COMBRINCK, J.G.H. 1968. Afrikaanse semantiek: 'n strukturele
benadering. Goodwood: Nasou. (Afrikaanse Taalmonografieë.
nr.22)

COURTENAY, K. 1976. Ideophones defined as a phonological
class: The Case of Xoruba. Studies in African Linguistics,
(6) 13 - 26, Nov.

CRISP, W. 1886. Notes towards a Secoana Grammar. 2nd ed.
London: Society for promoting christian knowledge.

DE GROOT, A.W. 1949. Structurele Syntaxis. The Hague:
Servire.

DE GROOT, A.W. 1964. Inleiding tot de algemene
taalwetenschap. Groningen: Walters - Noordhof.

DE VILLIERS, M. 1975. Die Semantiek van Afrikaans.
Elsiesrivier: HAUM.

DIK, S.C. & KOOIJ, J.G. 1972. Beginselen van de algemene taalwetenschap. Utrecht: Het Spectrum.

DOKE, C.M. 1922. The Grammar of the Lamba Language. London: Keagan Paul.

DOKE, C.M. 1935 Bantu Linguistics Terminology. Cape Town: Longmans.

DOKE, C.M. 1943. Outline Grammar of Bantu. (Department of African Languages) Nr. 12. Grahamstad: Rhodes University.

DOKE, C.M. 1947. Text-Book of Zulu Grammar. 4th ed. Johannesburg: Longmans, Green. 384p.

DOKE, C.M. 1954a. Text-Book of Zulu Grammar. 5th ed. Johannesburg: Longmans, Green.

DOKE, C.M. 1954b. The Southern Bantu Languages. Oxford: Oxford University Press.

DOKE, C.M. 1955. Zulu Syntax and Idiom. London: Longmans.

DOKE, C.M. 1963. Textbook of Zulu Grammar. Kaapstad: Longmans.

DOKE, C.M. 1967. Bantu Modern Grammatical Phonetical and Lexicographical studies since 1880. London: Dawsons of Pall Mall.

DOKE, C.M. 1971. Textbook of Zulu grammar. Johannesburg: Longmans.

DOKE, C.M. 1973. Text Book of Zulu Grammar. 6th ed. Johannesburg: Longman Southern Africa.

DOKE, C.M. & MOFOKENG, S.M. 1957. Textbook of Southern Sotho Grammar. London: Longmans, Green.

DOKE, C.M. & MOFOKENG, S.M. 1967. Textbook of Southern Sotho Grammar. Kaapstad: Longmans.

DOKE, C.M. & MOFOKENG, S.M. 1974. Textbook of Southern Sotho Grammar. Johannesburg: Longmans.

ESTERHUYSE, C.J. 1977. Verbalisers in Southern Sotho. Bantoe Onderwysblad. 23(2), (3), (4), (5).

EVANS-PRITCHARD, E.E. 1962. Ieophones in Zande. Sudan Notes and Records, 43: 143 - 146.

FIVAZ, D. 1963. Some aspects of the Ideophone in Zulu. Connecticut: (Dissertation (MA) Hartford Seminary Foundation.)

FORDYCE, F.F. 1989. Studies in Sound Symbolism with special Reference to English. Dissertation Abstracts International: 49 (9): 2639A - 2640A. March.

FORTUNE, G. 1955. An Analytical Grammar of Shona. London: Longmans Green.

FORTUNE, G. 1962. Ideophones in Shona. London: Oxford University Press.

FORTUNE, G. 1971. Some notes on Ideophones and Ideophonic Construction in Shona. African Studies: 30 (3 - 4): 237 - 257.

FOURIE, D.J. 1988. Die Hulpwerkwoord in Zulu: 'n Herwaardering. Potchefstroom. (Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

GROENEWALD, P.S. 1960. Morfologiese verdubbeling in Noord-Sotho. Pretoria. (Verhandeling (MA) - Pretoria Universiteit.)

GUMA, S.M. 1951. A comparative studie of the ideophone in Sotho. Cape Town: (Verhandeling (MA) - Cape Town University.)

GUMA, S.M. 1971. An outline Structure of Southern Sotho. Pietermaritzburg: Shuter and Shooter.

GUMA, S.M. 1974. An outline structure of Southern Sotho. 2nd ed. Pietermaritzburg: Shuter and Shooter.

GUTHRIE, M. 1970. Collected papers on Bantu linguistics. Hants: Gregg International Publishers.

HALLIDAY, M.A.K. 1985. An introduction to functional Grammar. London: Edward Arnold.

HARMAN, F.J.N. 1980. Pula I. Tswanataalkunde. Hoërskool Potchefstroom Gimnasium. Potchefstroom: Harman Uitgewers.

HARMAN, F.J.N. 1982. Pula II. Tswanataalkunde. Onderwys-Kollege vir Verdere Opleiding. Groenkloof: Harman Uitgewers.

HULSTAERT, R.P.G. 1962. Les ideophones du Lumango. Bulletin des Séances, Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, 8(4): 627 - 657.

JACQUES, A.A. 1941. Shangana- Tsonga Ideophones and their tones. Bantu Studies, 15(3): 205 - 244.

KOCK, L.J. 1981. Die Ideofon in Suid-Sotho. Johannesburg.
(Verhandeling (MA) - RAU.)

KRÜGER, C.J.H. 1961. Die sintaktiese struktuur van die enkelvoudige sin in Tswana. Potchefstroom. (Verhandeling - (MA) Afrikatale - PU vir CHO.)

KRÜGER, C.J.H. 1967. Die struktuur van die Woordgroep in Tswana. Pretoria. (Proefskrif (D. Litt.) - UP.)

KRÜGER, C.J.H. 1968. Die morfologie in Zulu.
(Klasaantekeninge, PU vir CHO.) Potchefstroom. (Ongepubliseer.)

KRÜGER, C.J.H. 1971. Aspekte van die Woordgroepstruktuur.
Tydskrif vir Geesteswetenskappe, 11(2): 77 - 91, Jun.

KRÜGER, C.J.H. 1973a. Some notes on the hierarchy of morphological categories in Tswana nouns and verbs. (In Essays on literature and language: presented to prof. T.M.H. Endeman by his colleagues. Pietersburg: University of the North. p. 41 - 57.)

KRÜGER, C.J.H. 1973b. Woordanalise in Sotho. Limi 1 (1): 1 - 11, Jan.

KRÜGER, C.J.H. 1976. woordfonologie van Noord-Sotho en Tswana. (Klasaantekeninge, PU vir CHO.) Potchefstroom.
(Ongepubliseer).

KRÜGER, C.J.H. 1977. Morfologie en sintaksis van Noord-Sotho en Tswana. Potchefstroom: Pro-Rege.

KRÜGER, C.J.H. 1979. Sintaksis van Noord-Sotho. Potchefstroom: Pro-Rege.

KRÜGER, C.J.H. 1979. Sintaksis van Tswana. Potchefstroom: Pro-Rege.

KRÜGER, C.J.H. 1985. Woordfonologie. (Klasaantekeninge, PU vir CHO.) Potchefstroom. (Ongepubliseer).

KRÜGER, C.J.H. 1986. Morfologie van Tswana. (Klasaantekeninge, PU vir CHO.) Potchefstroom. (Ongepubliseer).

KRÜGER, C.J.H. 1986. Semantic relations. Suid-Afrikaanse tydskrif vir Afrikatale, 5(4): 29 - 33.

KRÜGER, C.J.H. 1989. Negatiewe van die toekomende en potensiale vorme in Setswana. Potchefstroom: Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Afrikatale, 9 (4): 139 - 144, Nov.

KRÜGER, C.J.H. & SNYMAN, J.W. 1986. The Sound System of Setswana. Goodwood: National Book Printers.

KRÜGER, C.J.H., NIEUWENHUIZEN, J.C., SWANEPOEL, S.A.,
VERMEULEN, G.J.G. 1986. Tswana Grammatika. (Kursus I en II.)
Potchefstroom: PU vir CHO. (Studiegids 56/86.)

KUNENE, D.P. 1961. The Sound System of Southern Sotho.
University of Cape Town. Unpublished doctoral thesis.

KUNENE, D.P. 1965. The Ideophone in Southern Sotho. Journal
of African Languages. 4(1): 19 - 39.

KUNENE, D.P. 1978. The ideophone in Southern Sotho. Marburger
Studien zur Afrika- und Asienkunde. Serie A: Afrika (II).
Berlin: Verlag van Dietrich Reimer.

LAAS, J.A.M. 1974. Woordbou en woordanalise in Suid-Sotho.
Potchefstroom. (Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

LAAS, J.A.M. 1984. Handleiding by die studie van kongruensie,
fonologie en TG-fonetiek. (Klasaantekeninge, PU vir CHO.)
Potchefstroom. (Ongepubliseer.)

LANDSBERG, G.A. 1974. Elisie in Suid-Sotho. Potchefstroom.
(Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

LANDSBERG, G.A. 1987. Komposita in Noord-Sotho.
Potchefstroom (Proefskrif (D. Litt.) Afrikatale - PU vir CHO.)

LANDSBERG, J.C. 1979. Kongruensie in Zulu. Potchefstroom.
(Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

LOMBARD, D.R., VAN WYK, E.B. MOKGOKONG, P.C. 1985. Inleiding
tot die grammatika van Noord-Sotho. Pretoria: van Schaik.

LOUW, J.J.A. 1965. Handboek van Xhosa. Johannesburg: Bona
Pers.

LYONS, J. 1969. Introduction to theoretical linguistics.
Cambridge: Cambridge University Press.

LYONS, J. 1977. Semantics: 2. Cambridge: Cambridge
University Press.

MADUKA, O.N. 1988. Size and Shape Ideophones in Nembe: A
Phonosemantic Analysis. Studies in African Linguistics. 19
(1): 93 - 113 April.

MARIVATE, C.T.D. 1978. The predicative nature of the
Ideophone in Tsonga. Taalfasette, 24(2): 35 - 47.

MARIVATE, C.T.D. 1985. The Ideophone as a syntactic category
in the Southern Bantu Languages. Studies in African
Linguistics. (9): 210 - 214, March.

MAYEVU, G.S. 1976. The ideophone in Tsonga. Limi 4(1) & (2): 85 - 88.

MOSISIDI, B.P. 1977. A Critical Review of the Treatment and Classification of the Ideophone in Southern Sotho. (Ongepubliseerde Honneurs artikel.) UNISA.

NEETHLING, S.J. 1972. Die ideofoon in Xhosa. Port Elizabeth (Verhandeling (MA) - UPE.)

NEWMAN, P. 1968. Ideophones from a syntactic point of view. Journal of West African Languages, 5(2): 107 - 117.

NIDA, E.A. 1974. Morphology: the descriptive analysis of words. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.

NIDA, E.A. 1975. Exploring semantic structures. Munchen: Pustet, Regensburg.

NIEMANDT, E.E. (s.a.) Mamepe a Dinotshe. Gauteng: S.A.U.K.

NTSIME, J.M. & KRUGER, C.J. 1989. E antswe letseleng. Cape Town: National Book Printers.

NURSE, G.T. 1968. Bush roots and Nyanja Ideophones. The Society of Malawi Journal, 11(1): 50 - 56.

NURSE, G.T. 1974. Verb species relationships of some Nyanja ideophones. African Studies. 33(4): 227 - 242.

ODENDAL, F.F., red 1984. Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse Taal. Johannesburg: Perskor.

PAROZ, R.A. 1946. Elements of Southern Sotho. Maroja: Sesuto Book Depot.

PITSO, J.M. 1988. Ditlhongwa tsa gaetsho. Pretoria: Palm Publishers. 52p.

POLLARD, T.S. 1985. Jakob Mokoka en Ditlhong Dipale se prysgedigte. Potchefstroom. (Verhandeling (MA) PU vir CHO.)

PONELIS, F. 1968. Grondtrekke van die Afrikaanse sintaksis. Pretoria: Van Schaik.

POTCHEFSTROOMSE UNIVERSITEIT VIR CHRISTELIKE HOËR ONDERWYS. 1983. Studiegids: Grammatika vir Tswana. Potchefstroom: (TSW 100.)

POTCHEFSTROOMSE UNIVERSITEIT VIR CHRISTELIKE HOËR ONDERWYS. 1986. Tswana Grammatika. Kursus II. Potchefstroom (Tweede semester.)

RAKGOGONG, P.M. 1986. Nominal shift (of the original nouns and deverbatives) in Setswana. Potchefstroom. (Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

ROWLANDS, E.C. 1970. Ideophones in Yoruba. African Language Studies, (10): 289 - 297.

SAMARIN, W.J. 1965. Perspectives on African Ideophones. African Studies, 24(2): 117 - 121.

SAMARIN, W.J. 1967. Determining the Meaning of Ideophones. The Journal of West African Languages, 4(2): 35 - 41.

SAMARIN, W.J. 1970. Field Procedures in Ideophone Research. Journal of African Languages, 9(1): 27 - 30.

SAMARIN, W.J. 1971. Survey of Bantu Ideophones. African Language Studies, 12: 130 - 168.

SANDILANDS, A. 1953. Introduction to Tswana. Cape Town: The London Missionary Society.

SCHAEFFER, R.P. 1984. Toward an understanding of some Ideophones of colour in Emai. Journal of West African Languages, 14(2): 125 - 143.

SENEKAL, H.E.J., PONELIS, F.A. & DE KLERK, W.J. 1972. Die patroon van Afrikaans. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.

SETSHEDE, J.E. 1974. The auxiliary verbs and the deficient verbs in Tswana. Pietersburg. (Dissertation (MA) - University of the North.)

SMITHERS, G.V. 1954. Some English Ideophones. Archivum Linguisticum. 6(2): 73 - 11.

SNYMAN, J.W. (s.d.): An introduction to Tswana Phonetics. Houtbaai: Printpak Books.

SUID-AFRIKA (Republiek). Departement van Bantoe-Onderwys. 1988: Tswana Terminologie en Spelreëls. No. 3. Pretoria: Staatsdrukker.

SWANEPOEL, S.A. 1975. Die hulpwerkwoorde van Tswana: Morfologiese, valensionele en semantiese beskrywing. Potchefstroom. (Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

SWANEPOEL, S.A. 1982. Die Tswana volksverhaal. Pretoria. (Proefskrif D. Litt.- UNISA.)

UNGERER, H.J. 1983. Komposita in Zulu. Johannesburg. (Proefskrif (Bantoetale) - RAU.)

UHLENBECK, E.M. 1968. Taalwetenschap: een eerste inleiding.
's - Gravenhage: Ned. Boek- en Steendrukkerij.

VAN DER MERWE, H.J.J.M. 1955. Taalfunksie en spellingsvorm.
Pretoria: Van Schaik.

VAN DER MERWE, H.J.J.M. 1968. Afrikaans: sy aard en
ontwikkeling. Pretoria: Van Schaik.

VAN DER WALT, M.J. 1969. Semantiek. (In Van der Merwe,
H.J.J.M., red. Inleiding tot die taalkunde. Pretoria: Van
Schaik. p. 135 - 151.)

VAN EEDEN, B.I.C. 1941. Inleiding tot die Studie van
Suid-Sotho. (Die "Sesoeto" van Basoetoland en dele van die
OVS.) Stellenbosch: Pro Ecclesia.

VAN EEDEN, B.I.C. 1956. Zoeloe-Grammatika. Stellenbosch: Die
Universiteitsuitgewers en- Boekhandelaars.

VAN STADEN, P.T. 1980. Beeldspraak in die geskreve en
ongeskreve literatuur van Tswana. Potchefstroom.
(Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

VAN STADEN, P.T. 1985. Beeldspraak in sefalana sa menate van
L.D. Ratladi. Porchefstroom. (Proefskrif (D. Litt.) - PU vir
CHO.)

VAN WYK, E.B. 1958. Woordverdeling in Noord-Sotho en Zoeloe: 'n bydrae tot die vraagstuk van woordidentifikasie in die Bantoetale. Pretoria. (Proefskrif (D. Litt.) - UP.)

VAN WYK, E.B. 1961. Die woordklasse in Noord-Sotho. (In Feesbundel vir prof. dr. Jan Antonie Engelbrecht: 'n huldigingsbundel aan hom opgedra deur sy oud-studente ter geleentheid van sy vyf-en-sestigste verjaardag, 27 Augustus 1961. Johannesburg: Afrikaanse Pers. p. 69 - 81.)

VAN WYK, E.B. 1966. Die Bantoetale: 'n Beknopte Algemene Oorsig. Pretoria: Van Schaik.

VAN WYK, E.B. 1968a. Die moderne semantiek. Klasgids. 3(3): 41 - 51, Feb.

VAN WYK, E.B. 1968b. Die woord as liguistiese eenheid. 4(2): 41 - 60, Nov.

VAN WYK, E.B. 1969. 'n Kritiese ontleding van enkele aspekte van die mees algemene morfeemopvatting. Klasgids. 4(3): 35 - 43, Feb.

VAN WYK, E.B. 1970. Oor die Semantiek. Klasgids. 5(3): 52 - 63, Feb.

VAN WYK, E.B. 1973a. Verbal nouns in Northern Sotho. (In
Essays on literature and language: presented to prof. T.M.H.
Endeman by his colleagues. Pietersburg: University of the
North. p. 69 - 81.)

VAN WYK, E.B. 1973b. Die morfologie op nuwe weë. Taalfasette,
16: 10 - 20.

VERSTER, R.E. 1985. Die Tswanaraaisel. Potchefstroom.
(Verhandeling (MA) - PU vir CHO.)

VOELTZ, E.F.K. 1971. Towards the Syntax of the Ideophone in
Zulu. Papers in African Linguistics: 141 - 152.

VON STADEN, P.M.S. 1974. Die ideofoon in Zulu. Johannesburg.
(Proefskrif (D. Litt. et Phil.) - RAU.) (Microfiche.)

VON STADEN, P.M.S. 1977. Some remarks on ideophones in Zulu.
African Studies, 36(2): 195 - 224.

WEAKLEY, A.J. 1973. An introduction to Xhosa ideophone
derivation and Syntax. Grahamstown: Department of African
Languages, Rhodes University. (Communications no. 2.)

WOOKY, A.J. 1905. Secwana Grammar with exercises: English
into Secwana & Secwana into English. London: Butler & Tanner
Frame.

WOOKEY, A.J. 1946. Secwana Grammar. London: Purnelle & Sons.

WOOKEY, A.J. & BROWN, J.T. 1949. Secwana Grammar with exercises English into Secwana and Secwana into English. 2nd ed. London: Missionary Society.

WRIGHT, W.J. 1986. 'n Woordeboek van tematologies verwante woorde. Johannesburg: Educum Publishers. 405p.

YIWOLA, A. 1989. Reduplication and the Status of Ideophones in Yoruba. The Journal of West African Languages, 19(1): 15 - 34. May.

ZIERVOGEL, D. 1949. Noord-Sotho leerboek. Leesstukke en 'n woordelys met oefeninge en vertaling. Pretoria: Van Schaik.

ZIERVOGEL, D. 1952. A grammar of Swazi. Johannesburg: Witwatersrand University Press.

ZIERVOGEL, D. 1960. Handboek van Noord-Sotho. Pretoria: Van Schaik.

ZIERVOGEL, D. 1969. A handbook of the Northern Sotho Language. Pretoria: Van Schaik.

ZIERVOGEL, D. 1976a. An handbook of the Zulu language. Pretoria: Van Schaik.